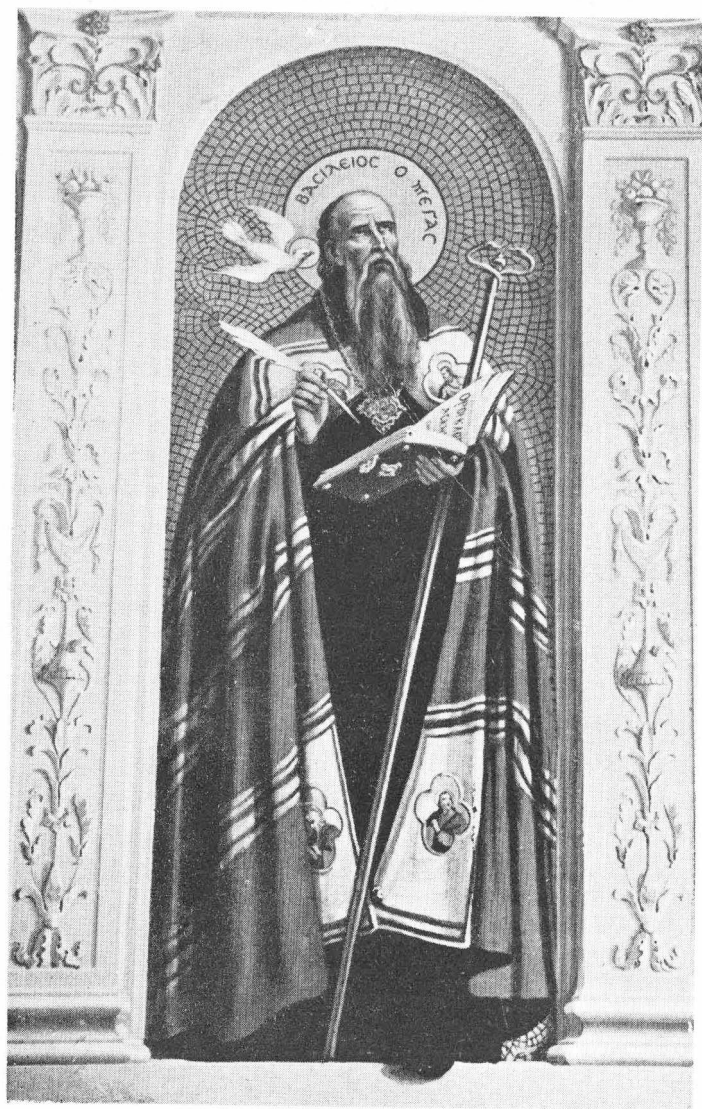

СВ. ГРИГОРІЙ З НАЗІЯНЗУ

ЕЛИЧ

АСИЛІЯ
ЕЛИКОГО

РИМ 1951

Св. Василій Великий

СВ. ГРИГОРІЙ З НАЗІАНЗУ

В Є Д И Ч СВ. ВАСИЛІА ВЕЛИКОГО

Похвальне слово в честь Василя Великого
Архиспископа Кесарії Кападокійської
та інші писання

З грецької мови переклав о. С. Фединак ЧСВВ

diasporiana.org.ua

Р И М 1 9 5 1

Можна печатати

Рим, від Генерального Заряду Чина св. Василя Великого, 14. III. 1951.

О. ТЕОДОСІЙ Т. ГАЛУЩИНСЬКИЙ ЧСВВ

Архимандрит

Позволяється печатати

Рим, від Вікаріату Міста Риму, 17. IV. 1951.

+ АЛЬОЙСІЙ ТРАЛЯ

Архиєп. Кесарії, заступник

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Уже від довшого часу дається відчувати в нашій українським богословським і аскетичним письменстві нестача перекладу важніших творів Св. Отців Східної Церкви.

І так напр. за останніх 50 літ появились лише чотири книжки з тієї ділянки. Ще в 1904 р. богослови Львівської Духовної Семинарії переклали й видали перший том Гомілій св. Івана Золотоустого, п. з. „Святого Отця Нашого Йоана Золотоустого Архиепископа Царгородського Пояснене до св. Євангелиста Матея в 90 гомілій“ (Жовква 1904). Згодом появилася переклад твору св. Івана Золотоустого: „Про священство“.

Найзамітнішою однак появою були „Аскетичні твори св. Отця Нашого Василя Великого“ в перекладі митроп. Андрея Шептицького (Львів 1929; Праці Богословського Наукового Товариства, тт. IV–V). Кілька літ згодом у „Бібліотеці Записок ЧСВВ“ появилася „Бесіда св. Василя Великого до молодців про класичну літературу“ в перекладі о. Маркіяна Когута ЧСВВ (Жовква 1934).

Черговою появою в тій ділянці буде „Намогильне слово в честь Василя Великого Архиепископа Кесарії Кападокійської“, написане св. Григорієм Богословом, що його подаємо в перекладі о. Сергія Фединяка ЧСВВ. Для доповнення тієї бесіди даємо також інші виїмки з творів того ж св. Отця, головню його листи, уривки з бесід і

поєм та епітафії, що відносяться до постаті св. Василя Великого.

Св. Василій — це справді людина велика й тому її значення понадчасове, вселюдське. Пізнати її як людину та як творця великих діл — це обов'язок кожної культурної людини. Правда, великий шмат часу відділяє нас від його постаті та його доби. Але, на щастя, ті що знали його особисто як людину та історичну постать свого часу — залишили нам свої вражіння та спостереження про нього та його діла. Це св. Григорій з Назіянзу та його писання про св. Василя — друга. В одному з своїх листів до св. Василя пише св. Григорій: „Бо де тісніше співжиття, там і більший досвід, а де повніший досвід — там досконаліше й свідоцтво“ (Лист 20). Тому для розуміння того „свідоцтва“, що його склав св. Григорій про св. Василя у своєму „намогильному слові“ та в „інших писаннях“ треба сказати кілька вступних слів і про його життя, головню в його зустрічі-співжитті з св. Василієм.

Де кілька старших і новіших образів св. Василя буде не тільки свідоцтвом, як протягом століть увижалась християнському світові ця велика постать, але й для уяви читачів тієї книжечки буде хосенним дороговказом.

Рим, 14 червня 1951.

Видавництво „Записок ЧСВВ“

СВ. ГРИГОРІЙ З НАЗІАНЗУ

Єпископ, богослов, бесідник і святий великого ймення. Учитель Церкви, мистець слова, великий духом і серцем. Не тільки один з визначних, але геройських мужів своєї доби. Для кожного християнина, по сьогодні, провідник та взір християнської досконалости та святости.

Його душа тужила за уєдиненням і контемплациєю, але потреби Церкви кликали його до праці й боротьби. І він досягнув у тому великанських успіхів, завдяки своїй святості, геройським чеснотам та пориваючій красномовності. Він не дорівняв Василієві як єпископові та законодавцеві монашества, зате перевищив його силою й красою слова. Тому він один з найвизначніших бесідників християнської старини.

Щоб зрозуміти як слід його бесіду над могилою св. Василія, його промови та листування з ним, а то й зложені на його пам'ять "єпітафії", — що їх тут у перекладі подаємо — уважаємо корисним подати короткий нарис його життя та оцінку його творів, зокрема ж його бесіди над могилою друга Василія.

1. Батьківщина й батьки

Григорій, названий богословом, походив з Кападокії, з містечка Аріянузу, де його батьки мали посілість. Тут він і народився 329 – 330 рр. Мама — Нонна — була християнка незвичайної побожності та високих чеснот. Батько — Григорій належав спочатку до секти Гіпсистратів, які почитали одного найвищого Бога, але розуміли його радше в значенні жидівсько-іранським. Батько був людиною розумною, розважною та природно доброю, чесною та справедливою. Тому йому передавали й різні вищі міські уряди, головню ж ізза його безін-

тересовности та шляхетности, так що уряднича кар'єра не збагатила його ні на одну драхму.

Християнином став завдяки праведній своїй дружині. І коли в 325 р. Леонтій, єпископ Кесарії Кападокійської їхав на собор до Нікеї прийняв його між катехуменів. Христив Григорія, батька, єпископ Назіанзу, а побачивши на ньому при хрищенні якусь дивну ясність пізнав у ньому свого наслідника на владичім престолі Назіанзу, що й сталося в 329 р.

Подружжя дало їм дочку, Горгонію; та вони бажали сина. Ще перед народженням мати посвятила слідуучу дитину Богові, — це був Григорій. Щойно молодшого Григорієвого брата батьки лишили собі — це був Кесарій. Вихованням посвяченої Богові дитини занялась Нонна. Батько, занятий душпастирськими обов'язками, міг вповні спуститися на її розум і святість. І її саме завдячує Григорій свою глибоку релігійність, незвичайну чутливість та вражливість душі. Під впливом матері та Священнописання ідеалом його життя стало виречення світа та посвята Богові. Вплив того виховання не тільки диктує згодом не один крок його життя, але його й пояснює, головню коли ходить про друга Василя. Отут і кореняться їх різниця характерів. Василій вийшов із твердої руки батька, Григорія наставила на життєвий шлях ніжна рука матері. Звідси Василій мужеський, твердий, рішучий, муж діла й проводу, приказу, а Григорій ніжний, м'який, хиткий, людина чуття, мрії, містики. На різні шляхи поставили їх батьки, але це були шляхи Божі, і в Бозі вони зійшлися і стали друзями на завсіді.

2. Освіта Григорія

Перші знання майбутній “богослов”, узяв від матері, сестри та домового свого вчителя Картера, визначного назіанзенця, а згодом шурина Амфілоха, ритора й адвоката. Та публична школа для тодішньої освіченої людини була необхідна. Назіанс, Кесарія — Кападокійська та Палестинська — Олексан-

дрія та Атени — це його освітній шлях, а друзі на шляху — молодший брат Кесарій та Василій. А ціль? Клясична освіта та християнське формування.

З батьківською наукою та пересторогою пустився Григорій у незнаний світ. Ще 40 літ згодом звенять у його вусі ті батьківські перестороги, перелиті в його біографічну поему.

Про вплив Кесарії, однієї і другої, на його освіту згадує Григорій ще над могилою друга Василя. Про високий ступінь наук у Кесарії свідчить і Василій в листі 74 і 76.

Рівнож і Олександрія Оригена й Климента ще в IV ст. — це не тільки огнище високої освіти, але й центр потужного релігійного подвигу. Вона поле подвигів великого Атанасія, а — можна сказати — на її передмістях починається велика Тебаїда аскетичного подвигу, з великим Антонієм у проводі. В особі Григорія одне і друге згодом стало синтезом, збагаченою іншою синтезом: геленської і християнської культури. Для тієї і другої синтези він подався до тодішніх Атен.

3. Атени

Тодішні Атени були вже тільки тінню давніх. Однак на руїні їх давньої політичної та торговельної слави стояла ще сильна будівля геленської культури. Лібаній називає їх ще далі “світлом Греції”, що освічує культурний світ. Хто хотів ухититися за мужа науки мусів здобути диплом у місті Платона й Демостена. І туди напливала молодь з усіх закутків імперії. Туди подався й Григорій, залишивши брата Кесарія в Олександрії на медицині. Десь між рр. 348-350 він враз із своїм педагогом Картером всів на корабель “Егіна”, та поплив на північ. Біля Кипру захопила їх 20 днівна хуртовина й 18-20 літній молодець, повний розпуки, заглянув смерті у вічі: він не був ще хрищений. Залитий сльозами він упав на коліна, а з ним усі моряки. Буря ущухла, а десять літ згодом, у Назіанзі, Григорій відродився водою і Духом.

В Атенах Григорій попав у новий світ, який занепадаючи кинув ще послідній блиск. Молодий, чутливий Григорій став між двома світами: поганським і християнським. Цей двоподіл проходив поміж учителями, учнями, науками, цілим життям атенської суспільности; навіть архітектурно ці два світи жили побіч себе. Побіч поганських святинь виростали християнські храми. Підготований з Назіанзу й з Олександрії Григорій без вагань став у тому новому, молодому світі — християнському. Він подав дружню руку Василюві, щоб у спілку працювати над його побідою, щоб не відкидаючи того, що було добре в завмираючій геленській культурі, заціпити на ньому шляхетну християнську вітку.

4. Християнська аскеза й геленська освіта

Багато вважали, що не можна погодити цих двох речей. В основі опозиції лежав поганський, геленський раціоналізм з одної, а християнський догматизм з другої сторони. На практиці йшло про те: людський розум чи Божий авторитет, філософія чи об'явлення, послухний і покірний учень — чи гордий стоїк, або зарозумілий цинік. Грецький герой, вояк, атлет — чи християнський мученик, аскет. Наживання утіх на землі та вічна пам'ять нащадків — чи християнське помірковання з вічним блаженством. Ці дві концепції життя знаменали один і другий світ від колиски аж до нагробного каменя. Гомерів Ахіль волів бути рабом посліднього бідолахи тут на землі, ніж володарем позагробного звіта. В початках один і другий світ боялись себе взаємно, недовір'яли собі, ворогували з собою. Звідси пішло гонення християн з одної сторони та християнське пустиножителство, втеча від світа з другої сторони. Щойно згодом прийшла спроба поєднати позитивні елементи обох світів. Поганський убожествлений державний владі християнство защепило ідею влади "з божої ласки", геленському національному партикуляризмові засвоїло ідею католицьку, вселенську,

екуменічну, без „еллина, жидовина і без скита“; у відносинах людини до людини зацпило замість засади „людина людині вовком“, ідею любови ближнього й братерства; над досягнення людського розуму поставило Божий авторитет; грецьку філософію доповнило й поправило християнським об'явленням. Майбутнє християнства подиктувало залишити ставлення негативне, не відкидати, але вилічити, не обмежуватися до нижчих кругів але звернутись і до вищих, боротися з фальшом і ерессю філософічними засобами тодішнього часу та мислити християнську правду геленською філософічною мовою, створюючи християнську філософію та богословію. Було це саме четверте століття, коли християнство на Сході перемогло в усіх сферах людського життя. Були це саме Кападокійці, що дали християнству це позитивне наставлення до позитивних елементів геленізму. Були це саме Атени, де вони особисто довершили тієї синтези.

Ще заки великий Василій сказав своє „Слово до молоді про класичну літературу“ (гл. укр. переклад о. М. Когути ЧСВВ, у Бібліотеці „Записок ЧСВВ“, ч. 13, Жовква 1934), ще заки Григорій Богослов сказав над могилою друга: „Не треба понижати науки, як це може видається кому вказаним; навпаки, треба признати нерозумними й невіжамн тих, що держаться такого погляду“, вже були вони з молодих літ свідомі, що „для багатьох Атени душепогубні, бо там повно всякої погані та ідолів“. На менше підготовлену молодь безперечний вплив мала поганська література, мистецтво, філософія, святкування, звичаї. Свідомість небезпеки та героїчна, свіжа ще доба мучеників, свіжі взірці християнського переформування поганської минувшини (Климент і Оріген з Олександрії, Методій, † 311) дозволяли ідейним християнським молодцям дійти до синтези. Григорій у „намогильнім слові“ так синтетизує цю добу: „Знали ми лише дві дороги: одна з них, першорядна й найкраща — вела до наших святих храмів, друга ж — другорядна й вже не така гідна як перша — провадила до вчителів світських наук“. Який був практичний осяг — по-

казує життя, діла й писання великих Кападокійців: Василя і Григорія.

5. Поворот до Назіанзу

Перший залишив Аteni Василій. Щойно 356 р. Григорій, переборовши опір приятелів, що хотіли його мати за вчителя в Аteнах, поспішив за другом. По дорозі поступив до Константинополя, де його брат Кесарій лікарував на цісарському дворі та робив добро бідним. Григорієві пропонувано посаду вчителя риторики та почесні. Та він виїхав до Назіанзу, прийняв хрищення з рук батька та вповні посвятився Богові, живучи дуже строго на молитві й розважаннях. При тому піклувався про стареньких батьків. Та це було для нього замало, а Василій раз-у-раз мав його до себе на самоту, до Понту, над річку Іріс. В 358 р. Григорій пішов за бажанням свого серця. Нічні чування, пости, молитви, псалмодії, ручні праці виповняли їх дні. Але це не тривало довго. Батько перейшов уже 80-ий рік життя та потребував помічника. На Різдво 361 р., без довшої підготовки, батько висвятив його на священника. Коли проминули піднесені, святочні хвили, Григорій каюся свого кроку, жалувал втраченій свободі та й утік знову до Василя. Багато вірних згіршилося тим поступком, приписуючи його не його вдачі, але самолюбству та впертості. Настоювали батько та Василій і Григорій повернув до Назіанзу, оправдався в кількох промовах, змалюючи велику гідність та велику відвічальність і обов'язки священника. Зокрема підчеркував потребу великої святости життя та науки, щоби могли вчити вірних, та обороняти віру перед ворогами. Ті думки згодом розвинув і доповнив св. Іван Золотоустий у своїм творі „Про священство“, а папа Григорій Великий на їх основі уложив „Душпастирські Правила“.

Велику прислугу зробив небаром Григорій Назіанзові, погоджуючи батька-єпископа з вірними, зокрема монахами, обу-

Св. Григорій Богослов — друг Василя

реними тим, що старенький єпископ у своїй простоті дався обмануги аріянам та підписав якийсь двозначно уложений символ віри (Бесіда 12). З ревністю старозавітніх пророків Григорій нап'ятував у тому часі вчинки Юліана — відступника в двох писаннях проти того володаря.

Слідуюче п'ятиліття принесло Григорієві дві болючі хвилини: смерть брата Кесарія (368 р.), що повернув з Константинополя, покинув світ та посвятився Богові; дещо пізніше померла старша від нього сестра Горгонія. Над могилою їх Григорій говорив проповідь, підчеркуючи правдиво християнське життя та милосердя в брата, а покору, молитву, щедрість та дбайливість про виховання дітей у сестри.

Однак і зо свого затишку Григорій слідкував за тією боротьбою, що її вели єретики проти Церкви та брав у ній живу участь разом зо своїм другом Василієм, від 370 р. митрополитом Кесарії Кападокійської. У прямій зустрічі вони побідили противників-єретиків, разом з Валенсом. Однак Валенс пошкодив таки Кападокії непрямо, розділивши її адміністративно на дві часті. Другою столицею стала Тіана й єпископ того міста, Антим, почав себе вважати другим митрополитом Кападокії, та почав захоплювати церкви, що належали до Василя, усамостійнив деякі єпископства та створив нові в тих містах, про які йшов спір. Одним з них була Сазима. Василій переконав Григорія прийняти на себе гідність єпископа Сазими. Хоча й неохотно, але Григорій спершу погодився і його висвячено. Та повторилося те, що сталося 10 літ передше, при свяченні на священника. При перших труднощах реального життя він знеохотився, головню коли Антим силою заняв Сазиму. Отягання Григорія, його неохота постояти твердо за своїм єпископством та настоювання Василя з другої сторони викликали переходове непорозуміння між друзями. Та знову щоденні потреби відкликали Григорія з укриття, він знову виправдувався перед батьком і Василієм та помагав батькові у Назіанзі, аж до смерті батька (373) та дещо по його смерті. Обсада На-

зіянзу новим єпископам протягалася, небаром померла й мати, а Григорій кинув усе й скрився до якогось монастиря в Селевкії. В часі недуги Григорія помер у Кесарії друг Василій (1. І. 379). Це був тяжкий удар для Григорія, як показує його лист до Василювого брата, Григорія Нісського, 12 намогильних написів, зложених на пам'ять Василя та згодом (381 р.) велика біографічна намогильна бесіда, виголошена в Кесарії по повороті з Константинополя.

6. Григорій царгородським архієпископом

Зо смертю аріянина Валенса та приходом до влади Теодосія почалося оновлення правовір'я в Східній Церкві. Зло коренилося в Константинополі, майже в цілості опанованому аріянами. Залишилася лише горстка правовірних. Треба було починати з початку. Очі вірних і єпископату звернулися на Григорія. На їх настоювання він подався до столиці. Покірною, вбогого покутника та аскета прийняла горда єретична столиця кпинами, очорнюванням, понижуванням, а навіть камінням. Григорій замешкав приватно в знайомих. Не старався про прихильність можних, одівався убого, кормився хлібом і яриною. Свою хатину перебудував на церковцю під іменням Воскресення (Анастасіс). Молився й проповідав, дискутував і переконував. Число вірних зростало, йому плескали, захоплені красою його слова, а він боявся та ще більше упокорявся перед Господом і людьми. Правди віри та християнська мораль були головними темами його проповідей. Він перестерігав своїх слухачів перед пустими дискусіями на теми віри, в яких спритні єретики баламутили їх, а завзивав їх до зберігання божих заповідей, покаяння, самопобіджування своїх пристрастей та до діл милосердя. Говорив глибоко, але приступно. Його слава поширилась на цілу імперію. Здалека приїздили, щоб його побачити та почути. Св. Єронім, згодом, буде хвалитися тим, що був учнем Григорія.

Але Господь не поскупив і йому досвідів. Крім малих початкових терпінь, які він використав для власного здосконалення, він зазнав двох болючих ударів. Якийсь зайда з Олександрії, Максим, підступом і удаванням та позірними чеснотами втиснувся в довір'я багатьох, помимо пересторог інших. Він обманув і Григорія і цей навіть виголосив похвальну бесіду про нього, в 379 р. Це ще більше осмілило облудника й він постарався, що деякі єгипетські єпископи висвятили його на константинопольського архієпископа. Обурення вірних і розчарування Григорія було велике. Папа Дамас проголосив вибір неважним, імператор був невдоволений інтрузом. Григорій знеохочений хотів залишити Константинопіль, але вірні не пустили знаючи, що Григорій невинний. Імператор Теодосій рівнож був за Григорієм та прибувши до Константинополя віддав усі церкви правовірним, враз із св. Софією. Треба було подбати про архієпископа для столиці. Григорій був на вершку своїх успіхів. Усіх очі були звернені на нього, як майбутнього архієпископа, хоч він вимовлявся від тої гідности й тягару, за що ще більше подивляли його вірні та імператор.

Та замотані константинопольські обставини не можна було упорядкувати без вселенського церковного собору, і його скликано на 381-ий рік до Константинополя. Предсідав антиохійський патріярх Мелетій. Першою справою був архієпископ Константинополя. Уневажнено свячення аріянина Лемофіла та циніка Максима, а проголошено Григорія архієпископом, помимо його сліз та спротиву. Але підчас собору Мелетій помер. Предсідником став Григорій коли на чергу прийшла справа наладнання антиохійської схизми та спору між наслідником Мелетія Флавієм та Павліном, давнім противником Мелетія. Коли прихильники Флавія побачили, що Григорій схиляється в сторону Павліна, порішили за всяку ціну його усунути. Деякі загорільці наняли навіть убийника, та цей признався Григорієві до всього; Григорій простив йому, навернув до правовір'я та Бо-

га. Це ще більше піднесло Григорія, а противників його роз'ярило.

Коли ж Собор збільшився єпископами Єгипту та Македонії, неприхильними Григорієві, проти нього піднесено закид у неканонічності, бо він був єпископом Сазими, та помічником у Назіянзі. Нічого не помогли вияснення Григорія, що він ніколи не обняв Сазими; замішання зростало й Григорій постановив інакше розв'язати справу: він зрікся цього достоїнства, кажучи: „Якщо ви вважаєте, що для добра й спокою в Церкві треба мені усунутися, то я повертаю до мого уєдиненого життя. Одного прошу в вас: усильно старайтесь, щоб на царгородський престіл поставити мужа ревного в апостольстві та праведного, щоб умів боронити св. віру“. Григорій опустив собор. Всі були заскочені, навіть противники. Григорій сам повідомив про це імператора, що подивляв його за це ще більше та лише неохотно згодився на уступлення Григорія. Дуже зворушлива була пращальна бесіда Григорія до зібраних єпископів і народу. Він прашався з усіми, від своєї маленької церкви „Воскресення“ починаючи, а на імператорові кінчаючи. Народ плакав, коли Григорій говорив та закінчив: „Мої дорогі сини, захуйте скарб віри і пам'ятайте на ті правди, що вкладав я вам у ваші серця“. Та Григорій не дався зворушити слезами й він радо відходив на свою пустиню, уважаючи вчинок своїх ворогів за добродійство для себе, яким „освободили мене від огня Содоми, звільнивши від тягарів єпископства“ (лист 73). Та, щоби завершити ще цю людську невдячність, щоб повніший та тяжчий був хрест Божого досвіду — несповнено й одинокої просьби Святого: на його наслідника вибрали Нектарія, людину світську, сенатора, претора й губернатора, ще навіть нехрищеного та до такого відвічального уряду в Церкві в ті часи ні життям, ні наукою не підготованого. Та Григорій був святий і він спокійно поніс свій хрест до рідної Кападокії.

7. Поворот до Кападокії й останні літа життя

Був рік 381, коли Григорій прибув до Назіанзу та тут на самоті почав розважання над своїм життям, списуючи їх у „поему свого життя“, в якій з'ясував зокрема болючий для нього царгородський період. В ній він згадав кілька разів на помершого друга й постановив попрощатись з ним над його могилою та поставити його праведне життя та архипастирські чесноти за взір до наслідування, може й таким недосвідченим, як його царгородський наслідник — Нектарій. В тому часі повстало його „Намогильне слово в честь Василя Великого архиепископа Кесарії Кападокійської“.

Наміряючи цілковито усунутись на самоту, він старається про єпископа для Назіанзу. Ним стає врешті добрий священик — Євдалій. Григорій став зовсім вільний, щоб піти за бажаннями свого серця та за своєю вдачею. Він переходить до Аріанзу. Тут серед природи молиться, кається, покутує, постить. Про це життя так пише: „Жию посеред скал та лісових звірів. Не вживаю огня ніколи. Одинока туніка — це мій убір, обуви не ношу, сплю на соломі й покриваюся веретою“. При тому писав будуючі поеми, епіграми, епітафії, а передусім удержував досить широку переписку для добра Церкви та душ, що просили в нього поради. Тут він потішає, радить, повчає, розв'язує сумніви й труднощі. Прегарний взір тієї тихої праці — це його поема про обов'язки християнського подружнього життя, до св. Олімпіяди.

Серед такої праці, подвигів і терпінь віддав Богові духа в 389 р., щоб відійти до свого друга Василя по „заплату за те, за що ми боролись та були поборювані“ (Нам. слово, ч. 82). Його життя — це одна довга життєва драма, яку він сам з'ясував такими короткими словами:

Христе — царю! Чому ти мене в'язами тіла зв'язав?

Чому ворогові цього життя ти мене віддав?

Зродився я з батька знатного та й з неменшої мами,

якої молитвами я й прийшов на світ.
Молилась вона та й мене Богу посвятила.
Чесноти ж любов гарячу видіння нічне мені влило.
Все це Христове! Що ж дали? Кидали мене хвилі,
попав я у руки хижаків, невдужав тілом,
в недружнім клиром сідав я до ради та й зазнав зради,
позбавлено мене (духовних) чад, нещастя ж мене по-
щербило.

Таке то життя Григорія! А що буде на тамтому світі —
Животдавець Христос подбає. Запишіть ви це в граніті!
(Вид. Міня, т. 3, кол 1447).

Закінчуючи своє слово над могилою Василя — кликав
Григорій: „А нас, що розстанемося з цим життям вже після
тебе, хто ж звеличить?“ (ч. 82). На це тужливе питання від-
повіла півторатисячелітня історія християнства, звеличуючи те
„велике світило Сходу“ — Христової Церкви „Богослова“.
За посідання його тлінних останків ремнував Схід із Заходом.
Цісар Константин Порфирородний переніс його до церкви св.
Апостолів у Византії. А в часі хрестоносних походів грецькі
монахині привезли його з собою до Риму. Сьогодні вони в
найбільшому храмі світа: в базиліці св. Петра. Латинська Цер-
ква святкує його пам'ять 9 травня, а Східня 25 січня. Східня
Церква сповнила його задушевне бажання: бути разом з Ва-
силієм, яке він висказав своєму учневі Нікобулені ще в 372 р.
„бажаю, щоб усюди ми були злучені разом“ (лист 19, гл. ст.
132). І вона, додавши ще св. Йоана Золотоустого, святкує па-
м'ять „Трьох Святителів“ в дні 30 січня окремим торжеством.

8. Письменні твори св. Григорія Богослова

Св. Григорій Богослов стоїть перед очами сучасної людини
не тільки як взір святости й християнських чеснот, що їх
рік-річно Церква ставить своїм вірним перед очі, але як хри-
стіянський письменник, якого думки ввійшли до скарбниці хри-

стіянської богословії, аскетички, поезії. Загально його твори діляться на три групи: бесіди, листи й поезії.

І. До наших часів доховалось 45 бесід, з яких 5, безсумнівно, найважливіших сам Григорій назвав „богословськими“ (вид. Міня під ч. 27–31). Вони постали в Царгороді в 380 р. Їх зміст — це правовірний виклад тайнства Пресв. Трійці та оборона перед ложним вченням аріян, Євномія і Македонія. Джерелом Григорієвого вчення Священнописання, твори попередніх Отців Церкви та рішення Вселенських Соборів. „Ті правди — як каже — вічні й незмінні, і їх ніяк не можна примінювати до якоїсь тільки доби“. Правда, св. Григорій не мав такого спекулятивного ума, як напр. Григорій Нісський, але ясністю свого викладу він якраз став виразником правовір'я Східньої Церкви свого часу, її „богословом“.

З інших його бесід заслуговують на особлившу увагу 4 і 5-та бесіда, звернені проти цісаря Юліяна (написані по смерті Юліяна), дві бесіди на головні празники: Різдво й Воскресіння, деякі похвальні слова на честь мучеників. З принагідних, радше особистих бесід — це оправдання своєї втечі по висвяченні на священика, та прашальна бесіда до єпископату й вірних, по зреченні з царгородського архієпископського престолу в 381 р.

Осібну групу становлять чотири „намогильні слова“: на смерть батька, молодшого брата Кесарія, сестри Горгонії та свого найбільшого друга — св. Василя, якої переклад тут подаємо.

2. Багато історичного матеріалу до життєпису Григорія, його рідні та приятелів дає його 244 листи. Вони в більшій частині датовані між рр. 383–389. Це час Григорієвої самоти в Аріанзі. Григорій по довгих літах гарячої праці не міг уже скритися вповні. Він і далі своїми листами бере чинну участь у житті. Ці листи короткі, мовно гарні, вищрацунані. Про богословські питання натякує лише в двох (101 і 102 л.). Переписка до і про св. Василя, що її подаємо в перекладі, при-

Св. Григорій — Константинопольський архієпископ

падає на попередній період (359 – 379 рр.). Листи до і про св. Василя дишуть життям, безпосередністю та дають багато матеріалу до життя обох друзів. Їх тон такий широкий, що з однієї сторони межує з меланхолією лірики, а з другої сторони з гіркістю іронії.

3. З останньої доби його самотнього життя збереглося коло 500 поетичних творів, довгих чи й дуже коротеньких. Найбільшою й найлуччою є його автобіографічна поема: „З мого життя“, зложена з 2000 тристихових ямбів. В ній виспівав він своє життя від народження й батьків, аж до повороту з Константинополя. З неї подаємо уривки про його відносини до св. Василя, які добре доповнюють те, що сказав він у „намогильнім слові“. З менших, головнo моральних поем, згадати б передусім „Вечірню пісню“ та „Бодрі слова до дівиць“, що являються майже проблизком модерної поезії.

До тієї групи причисляємо його епіграми про різні особи й справи. Між ними відмічаємо ті, що відносяться до св. Василя та його рідні. Це „нагробні написи“, що їх св. Григорій по страті тих дорогих йому осіб вирич у своїй вражливій душі. Зазначимо, що подаємо лише переклад, а не переспів його поетичних фрагментів, задержуючи зовнішні розміри Григорієвого вірша.

9. «Намогильне слово» в честь св. Василя Великого

Св. Григорій— людина глибокої думки й чутливий поет. Ці природні дані він доповнив основною освітою та неструдженою працюваністю й великою святістю. Це чинники, що визначили й характер його письменних творів, зокрема бесід. Вони природні, прозорі, живі, пориваючі, коротко клясичні. Ці прикмети виступають у повній гармонії в його „намогильнім слові“ в честь св. Василя. В ньому получені в гармонійну цілість елемент біографічний з гагіографічним. І в тому його історична вартість як документу свого часу та як життєпису св. Ва-

силія. Він начеркнув не якусь схематичну постать святого, але живу людину свого часу, показуючи її в усіх щоденних обставинах, як їх вона освятила своєю великою особистою праведністю.

Деякі події записані прямо з протоколярною вірністю очевидця, як напр. атенські студії, стріча з намісником Модестом, цісарем Валенсом; інші вказують на докладне знання, зачерпнене від очевидців, як оповідання про батьків св. Василя, або його смерть та похорон. Ціла бесіда пронизана подробицями, важними для історії Східної Церкви четвертого століття.

Що ж до літературно — мистецької сторінки „намогильного слова“, то можна сказати, що в ньому виступають усі додатні прикмети тодішньої краснорічivosti атенської школи. Це однак не значить, що він лише учень якоїсь означеної бесідничої школи. Він не держався невідлучно принятих тоді форм і схем. І так напр. давніші й новіші риторичні здобутки софістів він оживляє, розвиває, доповняє та примінює до потреб слухачів, їх освіти, та обучения в християнській праведності й науці. Софіст хотів блиснути таланом, пописатися, показати своє читання. Не так Григорій; він передусім християнин, душпастир. Він хоче піднести не себе, але свого помершого друга; поставити його життя за вір християнської святости, посуненої до геройства. Тому бесіда ця — це не попис мистецтва слова, але промова святого єпископа, що оминав усяку неприродність у похвалах свого покійного друга, ставляючи зате перед слухачами живий і великий взір чеснот.

Ясне, що бесіда не була виголошена так, як її тепер читаємо. Св. Григорій ще багато попрацював над її стилістичним здосконаленням, як це робили давні грецькі й римські промовці: Демостен — „Про вінець“, Цицерон — „В обороні Мільона“. Для багатьох новіших дослідників византійської культури й літератури — це просто старинний Босвет, найбільший християнський проповідник старини.

Беручи під увагу багатство філософічних думок, повноту

історичних споминів, висказаних по мистецьки дібраними словами, та прегарну гру образів і настроїв — можна сказати, що „намогильне слово“, як взір духовної краснорічivosti, — це пам'ятник не тільки четвертого століття, але й усіх часів.

Тому справді мусимо підходити з острахом до перекладу того мистецького вицвіту великого пера, духа й серця, маючи як головний засіб лише прозаїчну мову нашої технічної доби.

Починаючи свою бесіду св. Григорій сказав: „Дуже висока це тема, навіть для вправлених бесідників“ (ст. I). Щоб її опанувати він дав усі засоби свого духа й серця, створюючи архитвір мистецтва. Стільки ж треба б вложити і для його перекладу, і для його читання та зрозуміння.

10. Важніші джерела й бібліографія.

У зв'язку з переложеними текстами буде не без хісна подати деякі важніші видання творів св. Григорія Богослова та наукові праці про його життя й творчість.

Важніші джерела

З XVI ст. починаючи, існує цілий ряд частинних видань творів св. Григорія. З повних видань, або тих, що відносяться до поданих нижче текстів, треба відмітити наступні.

J. BILLIUS - F. MORELLUS, *S. Gregorii Naz. opera omnia*, Paris 1609-1630, Lipsiae 1690, vol. 2.

PH. CLEMENCET, *S. Gr. Naz. opera*, Paris 1778, (vol. 1), D. A. B. CAILLAU, vol. 2., Paris 1840 (Ed. Maurina).

J. P. MIGNE, *S. P. N. Gregorii Theologi opera omnia*, vol. 4, Paris 1857-62; in «*Patrologiae Cursus Completus, Series Graeca*, vol. 35-8. (на основі текстів попереднього венединського, мавринського видання, поповненого коментарями).

Творення иже во святых Отца нашего Григория Богослова архиеп. Константинограда, в 6 ч Москва 1888.

A. J. MASON, *Orationes theologicae S. Gregorii Theologi*, Cambridge 1899.

F. BOULENGER, *Grégoire de Nazianze, Discours funèbres en l'honneur*

- de son frère Césaire et de Basile de Césarée* (in «Textes et Document»), Paris 1908.
- CH. W. BROWNE, J. F. SWALLOW, in «*A select Library of Nicene and Post-Nicene Fathers of the Christian Church*,» Ser. II, vol. 7, New York 1894.
- Q. CATAUDELLA, *San Gregorio Nazianzeno, Orazioni scelte*, Torino 1935.

Важніша бібліографія

З досить багатої бібліографії до життя й творчості св. Григорія подаємо лише важніші й новіші появи, які прямо заторкають поданий нижче переклад.

ULLMANN C., *Gregorius von Nazianz, der Theologe*, 2 ed. Gotha 1867.

BEHOIT A., *St. Grégoire de Nazianz, sa vie, ses oeuvres et son époque*, Paris 1876.

— — , *St. Grégoire de Nazianze, archevêque de Constantinople, et docteur de l'Eglise*, Paris 1876. ed. 2. 1885 (vol. 2).

DRAESEKE J., *Quaestionum nazianzenarum specimen*, Wandsbeck 1876.

DUBEDOUT E., *De D. Gregorii Nazianzeni carminibus*, Paris 1901.

DONDERS A., *Gregor von Nazianz als Homilet*, 1909.

GUIGNET M., *Saint Grégoire de Nazianze orateur et épistolier*, Paris 1911.

— — , *Les procédés épistolaires de St. Grégoire de Nazianze*, Paris 1911.

PRZYCHOCKI G., *De Gregorii Nazianzeni epistolis quaestiones selectae*, Cracoviae 1912.

SINKO TH., *De traditione orationum Gregorii Nazianzeni*, Cracovia 1917—1923.

MALIN A. N., *Οι επιτάφιοι λόγοι Γρηγορίου Ναζ.*, Atenai 1929.

FLEURY E., *Hellenisme et christianisme. St. Gregoire et son temps*, 1930.

PELLEGRINO M., *La poesia di San Gregorio Nazianzeno*, Milano 1932.

GALLAY P., *Langue et style de St. Grégoire de Nazianze dans sa correspondance*, Paris 1933.

**ПОХВАЛЬНЕ СЛОВО В ЧЕСТЬ ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО
АРХИЄПИСКОПА КЕСАРІЇ КАПАДОКІЙСЬКОЇ**

НАМОГНІЛЬНЕ СЛОВО В ЧЕСТЬ ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО АРХИЄПІСКОПА КЕСАРІЇ КАПАДОКІЙСЬКОЇ

1. Вступ

Лишається нам сьогодні хіба, щоб сам великий Василій, що піддавав нам завсіди багато тем до бесіди (бо любив наші промови більше як інший свої власні), став темою нашої бесіди. Дуже висока це тема навіть для вправлених бесідників. І думаю, що кожний, що пробує своїх сил у бесідництві щоб згодом мати взорець у тій штуці, немов маляр правзори своїх картин, вибере собі кожну іншу тему, залишаючи боком цю одну, що затяжка для бесіди. Таким то ділом похвальне слово в честь тієї людини, і то не лише нам, що вже давно залишили всяку честилюбність, але й тим, що ціле життя посвятили бесідництву й для цього тільки й трудилися, щоб прославитись такими темами. Ось так я задивляюсь на цю справу, і — як думаю — зовсім правильно. Не знаю тільки, чи міг би я промовляти при якійсь іншій нагоді, якщоб того не зробив я сьогодні. Та й що милішого міг би я зробити чи собі, чи для тих, що цінують чесноту, а навіть і для самої штуки бесідництва над те, як взяти за тему прославлення того світлого мужа. Для мене ж

це буде zarazом і повною сплатою довгу. Бо коли належиться що від нас визначним людям, і передусім визначним у бесідництві, то похвальне слово. А для інших ця бесіда буде насолодою та заохотою до чесноти. Бо коли ми чуємо щось про речі гідні похвали, то без сумніву ми ними переймаємося. Тут мусимо додати, що взагалі немає ніякого зацікавлення, яке повстало б іншим способом. Врешті й сама наша бесіда матиме гарні успіхи і то в обох случаях. Якщо вона якслід наблизиться до гідности того, що його хвалимо, то тим самим вона виявить притаманну собі силу. Коли ж вона в значній мірі віддалиться від нього, що певно й станеться, як хтонебудь візьметься хвалити Василя, то він (бесідник) покаже тим свою неміч, а невисказану словами велич того, що його хвалить.

2. Григорій оправдується за спізнєння

Такі то причини склонили мене до тієї промови та й для них я взявся за це нелегке діло. При цьому ніхто не повинен дивуватися, що беруся до того діла так пізно й тоді, коли вже багато бесідників прославляло Василя, чи то на відлюдді (в пустині), чи перед зібраним народом. Нехай простить мені це та свята душа, яку я завсіди шанував, і сьогодні, і передше. І так як завсіди, коли він ще жив між нами, справляв він чимало наших похибок, згідно з правилом дружби та й по вимогам закону — бо не вагаюся сказати, що Василій був тоді для нас усіх правилом чесноти —, так і тепер, хоч він вже винесений понад нас, він є нам далі прихильний. Нехай простять нам також і ті, що з більшою ревністю величають цю людину, якщо взагалі хтось у тому може бути ревніший за других, а не радше всі однаково згідні в прославлюванні того світлого мужа.

І не задля нашої нездарности лежав несплачений цей довг. Адже ми ніколи не належали до тих, що гордять чи то чесною, чи то вимогами дружби. Тако ж і не тому я цього неви-

конав, наче б я собі думав, що хвалити його випадає радше іншим, а не нам. А не спішивсь я з тою бесідою тому, бо хотів — скажу правду —, щоб найперше були в мене чисті уста й серце, подібно, як вимагаємо цього від тих, що зближаються до святощів. Крім того — як знаєте —, але не зашкодить й пригадати, що під цю пору були ми дуже заняті справою здорової науки, що опинилась була в небезпеці (1). А до тієї справи нас делікатно змусили, і ми взялись до неї, хоч і з трудом, та не без волі Божої та й не без поради того мужнього подвижника за правду, що нічим іншим і не віддихав, як тільки наукою побожною й спасенною для цілого світу. Про свої нездужання та про своє тіло (2) не випадає мені тут навіть згадувати перед таким побідником над своїм тілом, що ще заки відійшов на той світ, не дозволив ніколи, щоб його душевні добра були зв'язані немочами тіла. Стільки нехай буде на наше оправдання. А думаю, що більшого оправдання немає потреби, коли маю говорити про нього і до тих, що добре знають наші обставини. Тому пора нам вже приступити до самої похвальної бесіди. Присвячую ж цю бесіду його Богові, щоб цим славленням і Василюві не принести неслави й нам самим не залишитись у цьому ділі позаду інших, хоча ми всі віддалені від нього може й рівною віддаллю, подібно як ті, що глядять на небо та соняшні промені.

3. Предки св. Василя

Коли б я був бачив, що він величався родом та славою свого роду, або чимось іншим незначним — як це буває

1) Св. Григорій натякає тут на свій побут у Константинополі в рр. 379–381., де він успішно працював над реорганізацією знищеної аріянами Церкви. Виїхав туди ще таки 379 р. по смерті Валенса та по обнятті влади новим імператором Теодосієм (19. 1. 379 р.). Повернувшись до Назіанзу швидко по Константинопольському Соборі (381).

2) Св. Григорій на старші літа часто нездужав.

в тих, що свої очі звернули на землю і цінять собі таке життя високо — то спис гороїв винав би в мене зовсім інший. В такому випадку які великі речі могли б ми навести на його честь! Ми не поступилися б тоді навіть усяким мітичним оповіданням, бо мали б ми більше що розказувати. Тоді ми не

Родове́дство св. Васи́лія Великого

прикрашували б себе видумками, чи всякого роду байками, а справжніми подіями, на які маємо багато доказів. Бо й багатько дечого розказує нам Понт про його предків по батькові, (3) а

3) Батьківський рід Васи́лія походив з понті́йської місцевої аристократії, яка власною працею вибилася в провідну верству тієї римської провінції.

ці оповідання ні в чому не уступають давнім понтійським чудам, що ними переповнена вся історія й поезія тієї країни. Шановні кападокійці! Але ж бо й наша батьківщина виховує не менше гарних юнаків, як коней! Звідсіль і матірній рід Василя може дорівнювати батьківському (4). Бо в котрому ж з них були численніші й вищі військові начальники, правителі народу, вельможі на царських дворах, а далі, багатства, високі уряди, громадські почесті та світочі красномовства? Коли б ми зачали про це все розказувати, нічим тоді для нас Пельопіди й Кекропіди, Алькмени, Айякіді чи Геракліди (5). Те все, про що так голословно розказують мітичні оповідання, немає в собі справді чогось великого. То ж і не диво, що хапаються вони

4) З подібного місцевого, кападокійського, роду походила й мати Василя — Ємелія.

5) Пельопіди — названі так від Пельопа, сина мітичного Тантала, якого батько вбив і подав богам на обід. Завваживши злочин, боги покарали Тантала вічною спрагою і голодом (Танталеві муки), а Пельопа наново оживили замінивши одно рамя, яке одна з богинь через неувагу з'їла, рамям зо слоневої кости. Звідси в його нащадків одне рамя біле. Його сини Тиест і Атрей були трагічно нещасливі, внаслідок прокльону киненого на батька. Від Пельопа походить і назва Пельопонезу, над яким він мав би свого часу володіти. Кекропіди — від мітичного грецького героя Кекропа, короля Аттики та будівничого Атен. Спир між богами, Позейдоном та Атеною, про посідання країни він рішив у користь другої, даруючи їй оливну галузку. Алькмени — від Алькмена. Рід Алькменів один з найстарших в Аттиці, зазнав багато лиха від тиранів; остаточно повернув у 510 р. перед Хр. до Атен та причинився до повалення посиднього тирана. З того роду по матері мали б походити Перікліс і Алькіб'яд. Айякіді — від мнимого Зевесового сина, одного з героїв з під Трої, найбільшого по Ахіллеві. Айякса молодшого втопили боги, Позейдон і Атена, підчас повороту з під Трої, за його зневажування богів. Геракліди — від Геракла, грецького казкового народного героя, рівнож Зевесового сина; це уособлення трагічного героя, який бере на себе тяжкі труди, небезпеки й боротьби, щоб спасти світ від зла. Воює з різними потворами, богами й злочинними людьми. Цей міт у греків був дуже сильно розбудований.

всяких темних речей, якихось демонів і божків, приписуючи своїм предкам різні байки, в яких що найважливіше — не заслуговує на віру, а ймовірно в цьому — варта хіба погорди.

4. Батьківське насліддя...

Та в нас мова про мужа, що задивлявся на благородність по мужеськи. Бо не так оцінюється вигляди лиць, або краски чи коні — чи вони благородні чи неблагородні, або й цілком нездатні; про шляхотність або нешляхотність тих речей судимо лише з них самих. Нас же (людей) оцінюють рівнож і на підставі того, що поза нами. Тому я, згадавши про одне й про друге, тобто що має Василій від предків і що питоме разом його життя, звернувся до нього самого. Розуміється, що згада про його предків справить йому неабияку приємність.

Кожне покоління й кожна людина в ньому має якусь свою особливщу прикмету, більші або менші перекази, що немов батьківське насліддя, давніше чи новіше, переходять на нащадків. Як покаже зараз ця промова, Василій з обох поколінь одідичив побожність.

5. Переслідування

Було це за часів переслідування, найбільш лютого та найтяжчого з усіх попередніх переслідувань. Говорю про знане переслідування за цісаря Максиміна (6), що йдучи слідами своїх

6) Григорій говорить тут про переслідування, яке в історії називається "гоненням Діоклетіяна", (від 303 р. в гострій формі). В періоді володіння Діоклетіяна було два Максиміни; перший т. зв. Геркулій був від 286 р. співімператором Діоклетіяна, над західною частиною імперії. По зреченні обох імператорів (305 р.), власть їх перейшла на їх дотеперішніх співрегентів (цезарів): Галерія і Констанца Хлора (від 305 — імператорів, августів). Галерій, зокрема, люто гонив християн; за помічника при владі придбав собі неменше лютого Максиміна, т. зв. Даца (305–313), який помагав Галерієві на Сході. Про нього тут говорить і

попередників показав, що всі вони в порівнянні з ним — це чоловіколюбці. З таким то завзяттям та впертістю намагався він поширювати безбожництво. А проте чимало наших подвижників перемогло його, одні своїм подвигом аж до смерти, інші ж мало що не до смерти. При житті осталися вони лише тому, щоб бачити перемогу, щоб не кінчити життя на полі бою, але щоб іншим стати захохотою до чесноти, як живі свідки, як повні духа пам'ятники, як мовчанкою сповиті накликувачі. Між багатьома, і то визначними, були й предки Василя по батькові (7). І вони перейшли всю дорогу праведности, а цей час привів їм гарний вінок перемоги. Бо вони були так приготівані й так настроєні, що готові були радо перенести все те, за що Христос вінчає тих, що ідуть слідом за Ним у Його трудах.

6. Василієві предки — скитальці за віру

При цьому предки його здавали собі справу, що той подвиг мусить бути перенесений по закону. А закон мучеництва є, щоб, ошаджуючи і гонителів і слабосилих, не вдаватися самовільно в боротьбу, а вдавися (в неї) — не покидати її. Бо перше було б — легкодушністю, останнє ж — малодушністю. І що ж роблять вони, щоб віддати належну честь Законодавцеві? Або радше спитаймо, кудю провадить їх Провидіння, що рядить всією їх долею? Вони втікають в ліси понтійських гір. А таких лісів у тих горах було не мало. Крім цього ті ліси були широкі й глибокі, а з ними не було ні багато товаришів долі, ні служби.

Інші подивлялися довге тревання цього скитання; бо воно, як оповідають, тривало навіть дуже довго, дещо поза сім літ;

Григорій, називаючи його іменем згадане гонення християн на Сході. Максимін згинув самогубством, утікаючи по програній битві під Адріанополем (313 р.)

7) Йде тут про діда Василя та бабку Макрину, які й скитались за віру в понтійських лісах, десь між 305–312 рр.

Його правдоподібну дошкульність і прикрість для благородних тіл, непривичаєних до такого способу життя в біді, під голим небом, серед студені, жару та дощів, тиняючись по пустині одинцем, без приятелів та будьякої стрічі з людьми, що було передусім болюче для тих, що втішались загальною пошаною та широким кругом прихильників. — Я ж говоритиму тепер тільки про те, що важніше й наглядніше. І ніхто, думаю, не відмовить мені віри, хіба тільки той, що не вважає за щось велике — терпіти переслідування та небезпеки задля Христа; розуміється, такий задивляється на ті речі хибно, через що сам собі шкодить.

7. Їхня віра й надія на поміч з неба

Бувало, що ці благородні душі, втомлені тим довготривалим переслідуванням та збідовані таким лихоліттям, забажали дечого для розривки. Однак при цьому вони не бунтувалися, ні не нарікали як колись ізраїльтяни після виходу з Єгипту, мовляв: бідуємо ми тут у пустині й таки Єгипет був для нас ліпший, ніж ця пустиня; там ми мали незлічиму кількість кітлів м'ясива й всього іншого, що ми там полишили (Ісход. 16,2). А про цеглу й глину жиди, засліплені своїм нерозумом, нічого й не згадували! (8) Наші ж скитальці пригадували собі речі побожні й гідні віри. Що ж, говорили вони, чи не маємо вірити в те, що Бог чудес так обильно споміг чужосторонній і скитальчий народ у пустині, (Ісход. 16, 13), спустив із дощем хліб, посилав птиці, постачав їду не тільки конечну, але й розкішну, розділив море, (Ісход. 14, 21), здержав сонце, (Навин. 3,16), спинив течію ріки (Навин. 10,12)? До цього вони долучували ще й інші Божі діла. Бо в таких обставинах душа радо пригадує собі давні передання й благословить Господа

8) Жиди за час свого побуту в Єгипті працювали під примусом при будівельних роботах та заготовлі будівельного матеріалу; звідси говорить Григорій про цеглу й глину.

за ці Його безчисленні чуда. Що ж, продовжали вони, чи той Бог і нас, ревних у побожності, не покріпить сьогодні смачною їдою? Та ж чимало є звірів, які не попали ще на стіл багатих, як і в нас нераз бувало? Ті звірі далі скриваються на тих горах. Або чи мало птиць літає понад нашими головами? Вони теж надаються до їди й ми жадні їх. Чи ж їх не можна зловити, коли Ти, Господи, цього схочеш? Так ті скитальці промовляли до Бога. І, з'явилася добича. Сама падала їм в руки на прокормлення, немов самовладжений гостинець. Бо нагло з гір надбігала значна кількість оленів. А які вони були рослі, які тучні та й до того майже самі бігли, щоб їх заколоти! При цьому не трудно було догадатися, що вони були ще й невдоволені, чому їх скоріше не покликано. Одні з них самі заманювали до себе ловців, інші знову самі йшли за ловцями. Та, може їх хто наганяв, або змушував у засідку? Ні, ніхто! Ані вони не втікали від коней, від псів, від їхнього гавкання, від крику, від того, що всі виходи були по правилах ловів захоплені молодими людьми. Ні, вони були немов зв'язані молитвою і святою проською. Чи відомі кому подібні лови в сьогоднішніх або минулих часах?

8. Боже Провидіння й поганські оповідання

Яка це подиву гідна річ! Ловці самі наперед розпоряджали добичею. Що любили, самим лише бажанням доставали в руки. Решта лишалася в гушавині до другого столу. І так ці нешколені кухарі потрав, і вдячні учасники цих вишніх пирів, вважали це теперішнє чудо за початок будучих благ. Тому вони стають ще вірніші й в цьому подвизі, що за нього сподобилися тієї нагороди. Ось таке то мєє оповідання.

А тепер ти (гонителю) розкажи мені про свої богині (9)

9) В оригіналі грецькому: „Ελάφῃος λος”, по латинськи „Diana”. Це поганська богиня ловів. Один поганський переказ – міт про неї оповідає, що одного разу так розлютилась вона на Оріона й Актеона, що

— мисливи, про Оріонів і Актеонів — тих нещасних мисливців —, про ланю, що в неї перемінилася дівчиця (10). Якщо це заспокоїть твою честилюбність, припустім тимчасом, що твоє оповідання це не байка. Але гляди які нісенітничі виходять з дальшого оповідання. Бо ж яка користь з такої заміни, коли богиня рятує дівчину на те, щоб вона навчилась вбивати подорожніх і, щоб замість чоловіколюб'я навчити її жорстокости. Наведене оповідання — це одне з багатьох. І воно, думаю, вистарчить за багато інших. А розказав я це не на те, щоб придати дещо Василювій славі; бо море не потребує, щоб до нього вливалися ріки, хоч вливається їх багато і то найбільших; так і той, що його ми сьогодні прославляємо, не потребує, щоб інші додавали щось від себе до його слави. Але розказав я це на те, щоб показати яких мав предків, на які взори задивлявся та як їх перевищив. Бо коли для інших дуже важне переймити дещо від дідів—прадідів для своєї слави, то для нього важнішим було, на подобу відпливаючої хвилі, додати щось своїм предкам.

9. Батьки і діти

Подружжя (Василієвих) батьків полягало як у тілесному зв'язку, так неменш і в зберіганні чесноти. Воно мало багато питомих собі рис як, дбати про бідних, приймати подорожніх, очищувати свою душу при допомозі повздержности, стало давати Богові на офіру якусь частину свого майна. Про це послідне не думало тоді стільки людей, що тепер. Сьогодні цей звичай увійшов у життя і його зберігає загал по зразку попередньої

першого покарала смертю від скорпіона, а другий сам себе роздер власними руками.

10) Це Іфігенія, дочка Агамемнона. Батько жертвував її раз богині Діані, а ця з милосердя підсунула собі замість неї ланю на жертву. Від тоді Іфігенія стала жрекинею Діани та поривала людей, щоб жертвувати їх своїй богині.

Святі батьки і діти

практики. Та згадане подружжя втішалося ще й іншими добрими прикметами. І вони зовсім вистарчали б, щоб ними захопити багатьох навіть тоді, коли Понт і Каппадокія поділилися б ними. Для мене тут найважливіше й найбільше світле — це їх добрі діти. Щоб одні й ті самі батьки втішалися численними та й гарними діточками, то за таким випадком мусимо хіба пошукати в казочних оповіданнях. Про Василиєвих же батьків достарчає нам доказів у цьому згляді досвід. Та вони хоч і не були б мали таких дітей, в них і так було гарне ім'я. А коли знову не були б поступили стільки в чесноті, то завдяки цьому молодому їх потомству вони стояли б тепер понад усіми. Далі, коли з дітей одне або двоє заслуговують на похвалу, в такому разі можна це приписати й природі. Але коли вони всі здобули її в переважаючій скількості, — самозрозуміле, похвала припадає тим, що привели їх на світ (11). І це стверджує нам найбільше щасливе в їхній сім'ї число священиків, дівственників і тих, що примірно жили в подружжі. Бо й вони (ці останні) дійшли згодом до такої спромоги, що їхнє подружжя не було для них ніякою перепорою набути рівну іншим чесноту. А це тому, бо вони брали те своє подружжя радше як сган, ніж як спосіб життя (12).

11) Василій і Ємелія мали 10 дітей. З 5 доньок званою є тільки найстарша сестра Василія — Макрина. З синів найстаршим був Василій, який і перебрав імення батька й діда. Далі йшли: Навкратій, Григорій, Петро та ще один, який і помер, відай, в дитячому віці. Як знаємо з історії Церкви четвертого століття, вони були світочами свого часу. Головно Григорій, т. зв. Нісійський, займає визначне місце серед тих великих каппадокійців. Навкратій, віддавшись життю самотника, помер трагічно на ложах і досить молодю. Петро — згодом єпископ Севасті. Макрина — основниця жіночого чернецтва.

12) Те саме зауважує Tillemont (Тіймон). Він каже, що між ними (між подружніми й не подружніми) була різниця не так у святості, як у способі життя (т. 9, ст. 7).

10. Визначність батьків Василя

Хто не знає його батька — Василя? Велике це ім'я для всіх. Він ні в чому не завів родових сподівань. Не кажу, що тільки він один відповів цьому належно, бо своєю чеснотою перевищив усіх. Ні, але за те в одному тільки сині найшов він достаточну причину, щоб мати за собою першенство. Хто ж не знає Еммелії? Чи й не тому вона названа цим іменням, що такою була в своїй послідовності? Або стала такою тому, що так називалася? Слушно проте носила вона назву тої гармонійності (еммелея). Коротко — вона була між жінками тим, чим її чоловік між мужчинами. Тому зовсім було на місці, щоб той, що його ми сьогодні величаємо, був дарований тим людям. Слушне було, щоб він прислужився людству подібно, як колись у давнині мужі, що їх післав Господь для добра всіх. І як для нього краще було, щоб він походив від тих, а не від інших батьків, так знову для них миліше було називатися батьками того, а не іншого сина. Отже так знаменито це склалося й сповнилося. І тому початок похвали ми відступили батькам Василя. Значить, ми повинувалися Божому закону, який велить віддати належну пошану батькам.

А тепер переходимо вже до самого Василя. Найперше мушу тут зробити одну завагу.¹³ Кожний, хто знає Василя, мусить признати слухним, що той, хто задумує хвалити його, мусить мати його власні уста. Бо коли він сам піддає нам гідну тему до його похвали, то й він сам, завдяки силі свого вислову, одиноко відповідний до такої теми. Що знову торкається краси, сили, постави, чим — як бачу — багато захоплюється, то це полишаємо тим, що такого шукають (13). Од-

13) Василь, як виходить з опису Григорія, був ніжного укладу й часто нездужав, тому зглибляв і для власного вжитку медичні науки. З другої сторони виходить, що був досить кріпкого здоров'я, коли згодом зміг довершити стільки різних праць та піднятих таких аскетичних подвигів. Що до краси, то — як виходить з опису одного Ва-

нак не тому лишаємо, наче б він уже від молодости, коли то ще побожність не панувала над тілом, уступав у цьому згляді тим, що цінять собі речі малі та в них любуються. Але тому це лишаємо, щоб не сталося з нами як з тими недосвідченими борцями, що витративши силу на пусті борикання, для попису, стають опісля безсилі до дійсної й успішної боротьби, за яку мають їх узнати гідними вінців. Тому говоритимемо про те, про що говорити не видається мені злишнім та безцільним.

11. Образовання в світських науках

Припускаю, що кожний здорово-думаючий признає, що першим добром з усіх наших дібр це образование. Говорю тут не тільки про те наше благородне образование, що погорджує всякою квітистією й прикрасами, а дбає тільки про спасіння та й красу душі, але говорю й про те зовнішнє образование, що ним багато християн, задля помилкового розуміння, гидиться як поганим, небезпечним, як таким, що відводить від Бога. Бо ні небом, ні повітрям, ні землею, ані чимось з того, не годиться погорджувати тому, що деякі не зрозуміли належно цих речей і, замість Богові, віддали їм божу честь. Ми беремо з них все те, що хосенне для життя й розваги, уникаючи всього, що небезпечне (14). Ми не ставимо, по прикладу

тиканського рукопису — був він постави високої, худощавий, краска лица згодом блідувата, погляду задумчивого, виски трошки вгнуті, голова напів лиса, борода в повний заріст. Це очевидно опис з пізніших літ його життя, виснаженого працями, постом та нічними чужаннями. У молодості ті черти могли дати постать дуже шляхетного вигляду. Коли він згодом таку велику увагу звертає саме на аскетичне заперечення тієї своєї зовнішности, то це був знак, що вона була такого роду, що було з чого принести жертву в ім'я вищих, аскетичних ідеалів.

14) Подібні думки про вартість світського образования та вартість класичної літератури висказував і св. Василій (Гл. „Бесіда св. Василя Великого до молодців про класичну літературу“, в перекладі о. Маркіяна Когута ЧСВВ, вид. Жовква 1934).

нерозумних єретиків, сотворінь нарівні з Творцем, але во сотворінь заключаємо про Сотворителя, як пише св. апостол Павло: „поневолюючи кожний ум для Христа“ (2 Кор. 10, 5). Також про вогонь, про їду, про залізо чи про що інше не слід говорити, котра з цих речей сама в собі найбільше хосенна, або найбільше шкідлива. Це, впрочім, залежить від того, якими вони видаються тим, що їх уживають. Бо навіть і між гадами, що повзають по землі, є такі, що їх ми використовуємо до цілющих ліків. Подібно справа мається й з науками. Від них ми запозичуємо собі умові поняття та погляди, відкинувши тільки те, що веле до демонів. до фальшу та в безолню погібелі. І так усе це помагає нам до Божої слави, бо при помічі гіршого доходимо до ліпшого, а їхня слабосилість увидатнє могутність нашої науки. Тому не треба понижати науки — образування, як це може видається кому вказаним. Навпаки, треба признати нерозумними й невіжами тих, що держаться такого погляду. Бо вони хотіли б, щоб усі були подібні до них самих, хотіли б у загальнім браку скривати власну недостачу й таким чином не зрадити свого незнання. Коли ж ми те все так виложили й одобренням загалу його скріпили, то зачнім тепер приглядатися життю Василя.

12. Хлоп'ячі літа й науки Василя

Перші свої літа провів Василій під проводом свого великого батька, якого в Понті уважали за вчителя чесноти для всіх. Отже під оком цього батька повито його в пеленки й виховано на найкраще й найневинніше сотворіння, що його блаженний Давид влучно називає дньним, у протиставленні до нічного (Псал. 138, 16). Під цим то проводом чудовий Василій обучується в ділі і слові, які в ньому одночасно і зростають і себе взаємно спомагають. Правда, він не може похвалитися високою тиссалійською печерою, як школою чесноти, ні вели-

канським Кентавром, тим учителем героїв (15). Не вчиться він у цього Кентавра стріляти зайчиків, випереджувати в бігу кози, ловити оленів, здобувати перемогу в змаганнях, чи перебігати

Св. Макрина, сестра св. Василя

коней, вживаючи одного й того самого за коня й учителя. Не кормиться він, як розказують нам байки про інших, мозками оленів і левів. Але дістає найперше початки загального навчання, при чому приучують його також почитати Бога. Через ті, що так скажу, початкові відомості доходить він поступово до досконалости в майбутності. Бо ті, що зробили гарний поступ в обичаях, або в науці, занедбуючи одне на кошт другого, нічим не різняться, як мені здається, від однооких. Ці (однооки) мають більше втрати, коли самі дивляться, а не менше стиду, коли інші дивляться на них. Однак хто потрапить належно вив'язатися з одного і другого та й остаточно стати на правий шлях життя, той потрапить стати й досконалим та вже тепер жити прийдешнім життям. Зовсім так і з Васиєм. Маючи дома приклад чеснот, на який він часто споглядає, він скоро стає найліпшим.

15) Кентавр — мітична грецька потвора; його найчастіше зображали в скульптурі як пів коня та пів людини (головно різьбар Фідій). Це уособлення дикої сили. Мітологія знає й про Кентавра шляхетного, лагідного й музикального, що мав би бути виховником грецького героя Ахілля, якого вчинки описав Гомер у своїй героїчній поемі — „Іліяді“.

І, відома річ, як молоді коники, чи телятка, що від самого народження скачуть за своїми матерями, так і він з рвучкістю молодого коника прямує за батьком, не перестаючи в своїх високих поривах за чеснотою, або радше немов у зарисі починає начеркувати красу майбутньої чесноти. І так ще перед часом дозрілости начеркнув він черти дозрілої чесноти.

13. Василій в Кесарії

Після того, як Василій набрав уже доволі тутешньої мудрости, треба було, щоб пізнав він всю красу, щоб не лишився він позаду трудящої пчїлки, яка з кожної квітки збирає найпожиточніше. Тому подався він у город Кесарію, щоб у тамошніх школах далі образуватися. А говорю тут про славу нашу Кесарію, що й для мене була до знання провідником та вчителькою, про цю митрополію наук і митрополію г'ородів, які належали до неї і якими вона заряджувала. І якщоб хто відмовив її першенства в науках, відняв би її й найкращу прикмету. Бо інші міста славляться іншого роду овдобами, давніми або новими, бо — як думаю — мають або що розказувати або що оглядати. І — кесарійська наука видніє мов той напис на оружжі, чи над оповіданням. Про інші речі нехай розказують ті, що вчили Василя й при цьому насолоджувалися його знанням. Нехай вони кажуть, який він був зглядом учителів, а який супроти ровесників; як він з одними в науці рівнявся, других перевищав; яку славу він собі там здобув за короткий час і в простолюддя і в найзнатніших громадян міста. Він уже тоді мав образування, що перевищало його вік, а постійність у добрих обичаях його образування. Він був бесідником між бесідниками, заки ще дістав катедру бесідництва; він був філософом між філософами ще перед тим, заки знатоки філософії висказали про що небудь свої остаточні рішення; і — що найважніше — він був священиком для християн ще перед своїм рукоположенням. Так то всі й у всім

йому уступали. Мовні предмети були для нього другорядною річчю. З них засвоїв він собі тільки те, що могло принести хосен нашій побожності. Бо в кожному слові криється потрібна сила, що нею ми можемо висказати своє уявлення про поняття. Звідси думка, яка лишається невисказаною, це прояв закованості людини. Тому головним заняттям Василя була філософія (любов мудрости). А філософія та — це відокремлення від світу, приставання в Богом по мірі того, як людина при допомозі менше вартісних речей доходить до більше вартісних, високих, а за посередництвом несталої та крихкої здобуває сталі й вічні.

14. В Константинополі й в Атонах

З Кесарії веде Василь сам Бог і шляхетна жажда науки в Византію, столичний місто на Сході, що славила тоді найкращими бесідниками й філософами. Від них, при своїй вродженій бистроті й талановитості, переймає він у короткому часі все найкраще. З Византії їде Василь до Атон — осередка наук. Атони, як для когось, а для мене були золоті. Вони дали мені чимало добра. Вони ліпше познайомили мене з людиною, яку я вже знав і передше. Шукаючи науки, я знайшов у Атонах щастя. Я знав тоді того, тільки в інший спосіб, чого досвідчив був Саул, коли шукаючи батьківських ослів — знайшов царство, позискуючи так додатком більше, ніж самою річчю.

Досі успішно пліли нам слова, несучись по гладкому й напричуд удалому, щобільше — царському шляху похвал для цього мужа (Василя). А тепер не знаю навіть вжити своєї бесіди, до чого звернутися, бо мова натрапляє на труднощі. Довівши річ досі, я, користаючи з цієї нагоди, хотів би до сказаного докинути дещо й про себе. Хочу трошечки зупинитися в тім своїм оповіданні на тому, звідки, як і чим зачалася та й як закріпилася в нас дружба, або точніше — однодушність і природна злука, якщо не треба сказати спорідне-

ність. Як наше око не радо покидає милі видя, а коли відорвати його насильно, знову повергається до них, так і мова любить дуже принадні оповідання. Зрештою боюся, щоб мое завдання не було за важке. Постараюсь однак його виконати й то по моїх силах — умірковано. А коли припадком звела б мене дещо любов, так прошу вибачити цій шляхетній пристрасті, бо вона найбільше справедлива зо всіх пристрастей; а не зазнати її — це велика втрата для розумного ества.

15. Стріча обидвох Кападокійців

Атени прийняли нас мов ріка струмок; нас, що заманені любов'ю до науки в чужі краї, відбилися від одного джерела, тобто від одної батьківщини. І наче б ми обидва змовилися, бо в тому самому ділі — по Божому зарядженні — ми знову зійшлися. Дещо скорше перед тим приймили Атени мене, а незадовго потім його (Василія). Його очікували там з широкими й світлими надіями, заки він ще туди прибув. Його ім'я від довшого вже часу гомоніло там на устах багатьох. Кожному з них залежало на тім, щоб заздалегідь позискати того, що ним усі так дуже дорожили. Маю охоту навести тут для розривки, що зрештою і зайвим не буде, ось який випадок. Тим, що це вже знають, тільки його пригадую; тих знову, що цього ще не чули, хочемо їх цим повчити. А саме, дуже багато легкодушних юнаків у Атенах опанувала пристрасть до софістів (16). Це були молодці не тільки незнатного роду й імені, але й

16) Група грецьких учителів, які жили під кінець 5-го сторіччя. Вони мали себе за найбільших знавців науки. Головним їхнім осідком були Атени. — Ці софісти збирали біля себе учнів і вчили їх бесідництва; при цьому викладали вони теорію й практику доказів у бесіді. Спосіб аргументації (доказування) софістів полягав у грі подібних слів, у спритних заключеннях з хибного założення, в наведенні сповидних доказів. Вони потрапили, як то кається, зробити з чорного біле, а з білого чорне.

благородні й знатніші; це була різноманітна громада легко запальних молодиків. В цьому згляді можна їх прирівняти до тих глядачів, що любуються в конях і кінних перегонах. Тоді вони підскакують, вигукують, кидають землею в гору; і хоч самі сидять на місці, то проте водять віжками, бють пальцями по повітрі та підганяють ними коней, немов нагайками, запрягають і розпрягають коней, хоч від них, як глядачів, зовсім ніщо не залежить. При цьому вони залюбки міняються між собою їздцями, кіньми, конюшими, впорядчиками видовищ. А хто це? Часто бідлахи, такі бідні, що їм не стає харчу навіть на один день. Таку саму пасію плекають у собі й атенські студенти до своїх учителів і до тих, що співревноють з ними в шкільному фаху. Вони стараються якнайбільше повискати товаришів, щоб їхні вчителі ставали багатіші. Справді невмісне, але й подивугідне те, як то вони вже наперед захоплюють гори, дороги, пристані, верхи гір, рівнини, відлюдні місця, ба кожний закуток Аттики й решти Греції та й як найбільшу частину самих жителів; бо й тих поділили вони вже на партії.

16. Початок дружби Григорія з Василієм

Звідси то скоро тільки появиться хто з молодих, зараз хапають його в свої жадні руки, чи хтось цього хоче, чи ні. В них діє тоді своєрідний звичай, в якому змішане поважне з жартобливим. Новоприбулого приводять мешкати до одного з тих, що скорше приїхали, чи то до друга, чи до свояка, чи до краяна, чи будь кого з тих, що відзначилися в бесідництві. При цьому не забувають вони й про дохід для вчителів, за що новоприбулі тішаються особливішою честю в них. А для тих, що займаються цією справою, це вже нагородою, що матимуть прихильних собі. Опісля новик переходить насмішки від кожного, хто тільки схоче собі з нього закепкувати. Ця поведінка, на мою думку, введена в них на те, щоб трохи знизити високе поняття про себе в того, що вступає в нове оточення, а також

і на те, щоб уже від самого початку взяти його добре в свої руки. Жарти одних є більше досадні, других знову більше підступні. Це все розраховане на неокресаність, чи образування новоприбулого. І така поведінка тому, що її не розуміє, видається дуже страшною й безмилосерною; хто ж все це знає наперед, воно миле й людяне. Це тому, бо воно тільки назверх виглядає таке страшне, в дійсності воно таким не є. Далі, новоприбулого ведуть у торжественнім супроводі до купелі, що виглядає в такий спосіб: студенти, що беруть участь у тих проводах новика, стають у ряд парами, у належних відступах, й провадять молодика до тої купелі. Коли ж починають уже наближатися до неї, зчиняють великий крик і давай плескати мов несамовиті. Цим криком вони дають собі знак, що не можна їм іти далі, тільки мусять здержатися, бо купіль не приймає. Тоді загримавши добре в двері й налякавши тим грюкотом приведенного, дозволяють йому врешті ввійти до середини, повертаючи йому так його свободу. По купелі зустрічають його вже як людину собі рівну й зачислену до їхнього товариства. І те нагле звільнення з огірчень та щасливе закінчення всіх тих звичаїв справляє якраз велику приємність. — Та я свого великого Василя не тільки сам приймав з належною пошаною, бо заздалегідь предбачив я в ньому сталість обичаїв і зрілість у бесіді, але ще й інших юнаків, які не мали досі нагоди бачити його, переконав, щоб і вони обходилися з ним подібно. В багатьох з них мав він поважання від самого початку, завдяки попереднім слухам. І що сталося? Він одинокий з новоприбулих оминув загальний закон і так удостоївся вищої чести, наче б не був новиком.

17. Закріплення обоїльної дружби

І якраз це започаткувало нашу дружбу. Звідсіля то взялася перша іскорка тої нашої дружби. Від тепер ми зв'язалися любов'ю один до одного. Згодом прийшла друга річ, про яку також

годі тут мовчати. Маю на думці наших вірменів. Це люди не простодушні, навпаки дуже скриті й незбагнуті. Так було й тоді. До нього почали заходити деякі з гуртка більше знайомих і дружніх, вже то задля знакомства з його батьком, вже то задля давнього товариства, як колишні учні однієї школи. Отже прийшли до нього під сповидом приязні, а в дійсності привела їх зависть, не якась зичливість. Вони відразу почали ставити йому запити, які були радше спірні, ніж наукові. Знаючи віддавна його талановитість, вони хотіли від першої з ним стрічі використати його для себе; тимбільше, що тодішнє його (Василія) відзначення було для них сіллю в оці. Це була б ганьба, якщо б ті, що скорше надягли плащ філософів і вже навіть привчилися володіти словами, не перемогли початкуючого чужинця. І тому я, людина прив'язана до Атен, засліплений і не підозрівав їх у якійсь зависті, довіряючи їх зовнішньому виглядові. Щобільше, коли вони зачали в диспуті ослабати й склонюватися до втечі, тоді я став боронити слави Атен, щоб вона не підупала в їхніх очах і щоб не стала для них підозрілою. Тому я, поминаючи тих молодців, знову нав'язав розмову, і, даючи їм тоді свою піддержку (а в подібних випадках і маленька піддержка може багато зробити), як кажуть, увів я рівні сили в боротьбу. Однак скоро помітив я скриту ціль розмови, яку годі вже було довше скривати й вона сама собою вийшла на верх. Отже ж наступив несподівано зворот. Я швидко завернув кермою й станув по боці його (Василія) та тим вчинив перемогу вірмен непевною. Він же ж, будучи людиною більш проникливого ума як хто інший, відразу помітив у чому діло та повен ревности — опишу це гомеровим стихом (Іліяда: 11, 72) — *«своїм словом приводив у замішання ряди тих відважних»*. І не скорше заперестав вдаряти силлогізмами, аж поки зовсім не побідив їх і не змусив до цілковитої втечі. Цей другий випадок розпалив у нас вже не іскру, а ярке, високе полум'я дружби.

18. Василій в Атонах

Тоді вони (вірмени) відійшли без ніякого успіху, доко-
ряючи собі опісля чимало за необачність. При цьому сильно
також відказували на мене, як на такого, що придумує засід-
ки. Щобільше, заявили мені навіть явне ворогування, закиду-
ючи мені зраду не тільки їх самих, але й Атен. Бо при першій
таки спробі поконала й засоромила їх людина, яка не мала ще
навіть часу добре розглянутися й до такого набрати відваги.

А що ж він (Василій)? Наша людська вдача така, що коли
сподіваємося чогось великого і його зараз таки осягаємо, во-
но видається тоді нам нижче наших сподівань. І він теж уляг
тоді цій немочі. Він став сумувати й боліти на душі та й не
відважився навіть сам себе похвалити за приїзд до Атен. Шу-
кав тут сповнення вимріяного, і — остаточно назвав ті Атени
пустим щастям. Ось у такому положенні він опинився. На щас-
тя вдалося мені якось злагіднити більшу частину тих болючих
його переживань, розбираючи спільно справу розумово та наво-
дячи злагіднюючі докази. І, говорив я, як правдою є, що вдаті
людей не можна пізнати відразу й без довшого та тіснішого
пожиття з ними, так і дослідники не здобувають знання лише
в деяких та немногих случаях. Такими розмовами успокоїв я
знову його (Василія) на душі й по тих взаємних досвідах при-
в'язав його ще більше до себе.

19. Дві любові...

Коли ми пізніше собі звірилися зо своїми бажаннями та
побожністю, що їй ми так дуже прагнули, від тоді стали ми
для себе взаємно всім — і товаришами, і побратимами, і не-
мов рідними собі. Бажаючи одного, ми безупинку росли в
палкій та сильній любові один до одного. Бо любов тілесна,
прив'язана до скороминушого, сама скоро проходить. В цьому
вона подібна до весняних квітів. І подібно, як те полум'я, що
знищило якусь річ не лишається, а вгасає разом з тим, що

згоріло, так і ця пристрасть не триває довше від того, що її розбудило. Зате любов у Бозі невинна й постійна, бо відно-

Василій і Макрина — основники монашества
на Сході

ситься до речі тривалої в своїм існуванні.

І чим більше виступає її краса, тим міцніше вона прив'язує взаємно до себе своїх любителів. Такий вже закон тої любови, що вища понад нами. Але я бачу, що я загнався поза свій час і намічену тему. Сам не знаю, яким чином стрічаюся тепер з отими висказами та при цьому не знаходжу те ж способу, як мені повздержатися від того розказування. Бо коли хочу тут дещо залишити, видається воно мені необхідним і навіть ліпшим від того, що передше я собі намітив.

Отже ж коли б хто насилу відтягав мене від цього, щоб я далі про це не говорив, во мною сталося б тоді те, що буває з мор-

ськими поліпами (17), коли їх витягають з їх сховищ. Вони так сильно прилипають своїми раменами до скал, що не скорше можна відірвати їх від них, аж як частина поліпа лишиться при камені, або знову камінь відірветься з ним. Якщо погодиться в цьому зо мною, я осягнув те, чого бажав; коли ж ні, так страта по мойому боці.

20. Життя і наука обидвох друзів

Серед такого то взаємного настрою ми, як каже Піндар, підкріпивши палату золотими колюннами, посувалися вперед, маючи за помічників Бога й любов. О, чи всілі я здержатися від сліз на саму згадку про те? Нами тоді кермували ті самі надії, навіть у найбільш завидному ділі — в науці. А проте далекою була для нас зависть. За це ми дуже дорожили собі рівністю. Ми обидва прагнули не того, щоб котрийсь із нас був перший, але яким би то чином відступити це першенство другому. Бо кожний з нас уважав славу приятеля за свою власну. Нам у той час здавалося, що в нас обидвох одна душа удержує при житті два тіла. І хоч це твердження, що все на світі є розлите в усім, не заслуговує на віру, всежтаки мусите приймати як річ неоспориму, що ми перебували один у другім і один біля другого. В нас обох було тоді одиноке заняття — чеснота та життя для прийдешніх надій, щоб ще перед відходом з цього світу ми могли линути душею в другий світ. І до тієї мети спрямовували ми все життя й вчинки, руководячись у цьому Божим наказом та взаємним заохочуванням до чеснотливого життя. Коли це не буде за багато, скажу — ми були собі взаємно правилом і вказівкою, при допомозі яких розрізняється правильне від неправильного. Правда, ми плекали тоді приятель і з іншими товаришами, тільки не з бурливими, але з якнайбільше розважними й не з задикуватими, а з миролю-

17) Морські животини.

бивими та з такими, що товаришувати з ними було не без хісна. Ми знали, що лекше є переймити зло, ніж передати ко-
му чесноту, подібно як лекше є заразитися від кого недугою,
ніж уділити йому свого здоров'я. А що до наук, то ми волі-
ли з них не так найприємніші, як радше найдосконаліші. Бо
й таке наставлення помагає молоді або виробити себе в чес-
ноті, або якомусь блуді.

21. Їх «дві дороги»

Знали ми лише дві дороги: одна з них — першорядна й
найкраща — веде до наших святих храмів, друга ж — друго-
рядна й вже не така гідна, як перша — провадила до вчителів
світських наук. Інші дороги, які вели на всякого роду пусті
забави, на видовища, на народні зібрання, на бенкети лишали
ми тим, що їх бажали. Бо те, що не веде людей до чесноти
й не чинить свого любителя ліпшим, не заслуговує, думаю,
на якусь увагу. В інших інші назви, чи то батьківські, чи то
свої — відповідно до звання або заняття, а в нас і велике
діло й велике ім'я: бути й називатися християнами. І цим ми
величалися більше, як Гігес (18) (припустім, що це не казка)
найденням перстень, завдяки якому він став лідійським королем,
або Мидас (19) золотом, яке стало для нього погубним, коли
здійснились його бажання й усе стало золотом; таке гово-
рить друга фригійська байка. А що сказати про стрілу гипер-
борейця Авариса, чи про Аргівського пегаса (20), які не могли

18) Гігес мав найти дивний перстень. Коли він обернув отвір
цього перстень до себе, тоді ніхто не міг на нього глянути. І завдяки
цьому якраз він став королем Лідії.

19) Мидас просив раз богів, щоб, коли він чогонебудь доткнеться,
воно стало зараз золотом. Боги вволили йому волю, але він сам опісля
згинув з голоду серед золота.

20) Аргейос пегазос — значить крилатий кінь. Він літав у повітрі
й остаточно осів десь понад зорями, як говорить один з грецьких мітів.

так високо взнестися в повітря, як ми високо вносилися до Бога при взаємній допоміжності! Скажу ще коротенько таке: не без підстави думають побожні люди, що для багатьох Атени душепогубні. Там повно всякої погані та ідолів, яких там більше, ніж у решті Греції. Тому тяжко є там (в Атенах) не датися потягнути людям, які цих ідолів боронять і хвалять. Ми однак не потерпіли від них ніякої шкоди, бо стиснули й замкнули ми своє серце перед ними. Навпаки, мушу сказати й це, хоча воно дещо незвичайне, ми там утвердилися в вірі, пізнавши обман і брехню ідолів. Отже там, де подивляють демонів, ми навчилися погорджувати ними. І як дійсно це правда, про що говориться в одному із народніх переказів, що є така ріка, яка має бути солодка, хоч перепливає через солоне озеро (21), або що є така животина (22), що стрибає в огні, який все пожирає, то ми якраз були такими серед кружка наших ровесників.

22. Тодішня їхня слава

Та найщасливіше з того всього було те, що нас оточувало добре товариство. Воно, спрямоване на добру дорогу й ведене таким провідником (як Василій), захоплювалося тим, чим і він захоплювався, хоч нам поспішати за його бігом і взнеслим життям було те саме, що пішому бігти за лідійською колесницею (23). Такто ми здобули собі розголос не тільки в своїх наставників і товаришів, але й у цілій Греції, головню ж у найславніших її мужів. Слухи про нас ішли тоді ген поза її межі, як слідувало це з розказування багатьох. Бо про наших учителів чув і говорив кожний, хто знав про Атени; а хто чув і говорив про наших учителів, той чув і говорив та-

21) Алфеос — ріка в Аркадії (в Греції).

22) Це саламандра, як оповідає римський письменник Плутарх (старий) у кн. 10, р. 66.

23) Знана з дуже великої швидкості.

кож про нас. Ми проживали й почувалися між ними як усім знана пара людей. В порівнянні з нами ніщо не значили ні Орести й Пеляди, ні славлені Гомером Моліоніди (24). Їм здобули цей розголос спільні горя й знання правити зручно колесницею; в тому самому часі вони потрапили нараз орудувати й віжками й бичем. Та я непомітно загнався в похвали самого себе, хоч я ніколи тих похвал не терпів навіть від других. Та й не диво, бо з його дружби мені завсіди щось перепало: за його життя — для чесноти, а по смерті — для слави. Але повернім знову нашу бесіду до наміченої теми.

23. Наука й обичайність Васелія

Хто коли був такий второпний, і то так передчасно, не будучи ще й сивим? Тою второпністю й Соломон означає старість (25). Хто — не тільки з тогочасних нам, але й з тих, що жили давно перед нами — стільки був поважаний від старших і молодших? Кому, завдяки його обичайності, менше потрібно було науки? А хто ж посів більше науки й то разом з добрими обичаями? А яких наук він не студіював? Або краще скажім у якій він не відзначився так, наче б тою одною тільки займався? Він так опанував всі предмети в науці, як хто другий не опанує навіть одного предмету. А кожний знову предмет виучував до тої міри, немов би нічого іншого не мав уже вчитися. Пильність і здібність, з яких знання й штука черпають силу, йшли в ньому в парі. І хоч він найменше потребував природної бистроти ізза своєї пильности, а пильности ізза бистроти ума, то однак він так злучив разом і одне і друге, що властиво не знати, завдяки котрій з цих двох речей він

24) Орест і Піяда так гаряче любилися, що коли помер Піяда, то Орест сам пішов за ним до підземелля.

Моліоніди — це близнюки з уродження та й задля тої самої штуки, якою займалися.

25) В оригіналі: сивину (Кн. Прем. IV, 9).

став гідний подиву. Бо хто рівня йому в бесідництві, що дише з нього силою вогню, хоч своєю вдачею не подобав він на бесідника? Хто, подібно як він, укладає в належні правила граматику, або виправляє грецьку мову? Хто збирає історичні матеріали, володіє мірами стику та надає поезії закони? Хто такий смілий як він у філософії, що вносить й буяє попід небеса? І то у філософії практичній і спекулятивній, зокрема ж у тій її частині, що займається логічними доказами, протиставленнями та зіставленнями, а звється діалектикою? Якщо зайшла б потреба, то легше було б вирватися з лабіринту, як уйти сітей його аргументації. З астрономії, геометрії і з науки про відношення чисел (пропорції) вивчив стільки, скільки було йому треба, щоб знатоки не могли вивести його з рівноваги. Все інше відкинув як безхосенне для тих, що бажають жити побожно. Тож тепер можемо хіба подивляти, як з одного боку більше те, що він вибрав, ніж відкинув, так з другого боку більше те, що відкинув, ніж вибрав. Відомості з лікарської штуки, той овоч філософії і працьовитости, Василій теж у якійсь мірі носів. Їх зробили для нього необхідними власні його фізичні недомагання й лікування недуги. Бо, зачавши від посліднього, дійшов до доброго налогу в тій науці й так вивчив він не тільки те, що займається видимим і тим, що лежить у низу, але й те, що відноситься взагалі до науки медицини та й до філософії. Зрештою, чим ті речі, хоч вони важні і світлі, чим вони в порівнянні з духовним формуванням цього мужа? Хто знає його з власного досвіду, для того неважні Мінос і Радамант (26), яких греки удостоїли золотоквітистих лугів та елісейських піль. Ці місця уходили в уяві греків за наш рай, відомий їм — як думаю — з наших книг Мойсея. І хоч вони тут у назві дещо розійшлися з нами, в речі однак зображали те саме, тільки іншими словами.

26) Мінос, це мітичний володар Крети, а Радамант Лікій. За особливішу їх справедливість зробив Плутон обидвох царів суддями підземелля.

24. Поворот у рідні сторони

Так то отже стояли ці діла. Це був, як бачимо, корабель стільки нагружений ученістю, скільки це лиш для людської природи було можливе. Бо за Гадейроном і дороги вже нема (27). Та для нас прийшла пора вертатися домів, вступити в життя більш досконале, взятися за здійснювання плянів, які ми собі поробили спільно й з великими надіями. Отже настав день від'їзду. Тому, як звичайно при таких від'їздах буває, зачалися працання, проводи, благання, щоб ми осталися, далі зідхання, обняття, сльози. А нікому та й ніщо не буває таким сумним, як атенським співвихованкам розставатися з Атенами й зо собою. Витворилося тоді насправду жалюгідне видовище, що заслугує, щоб про нього згадати. Отже, нас оточила громада друзів і співровесників. Були там навіть і деякі з учителів. Усі впевняли, що ніяким чином нас не випустять. Крім цього заклинали нас, переконували та здержували силою. І як це звичайно буває з тими, що жаліються, чого вони тоді не говорять, чого не роблять! Але обвиню тут дещо й самого себе. Обвиню, хоч це засміле, також і ту блаженну душу, який не випадає докоряти. Він (Василій) подав причини, задля яких хоче конче вертати в рідний край. Цим удалося йому переконати тих, що стримували його. І вони, хоч під примусом, всежтаки остаточно згодилися на його від'їзд. А я лишився в Атенах. Нема де правди діти, мушу признатися, що в якійсь мірі я сам уляг цим просьбам, а в якійсь мірі він мене зрадив. Бо він дався переконати, щоб мене лишити, хоч я ніяк не хотів розставатися з ним, та відступив мене тим, що старалися мене силою задержати. Це була подія просто не до повірення, поки вона не склалась. Це було те саме, що розтяти на двоє одне тіло та спричинити смерть обох. Це рівнялося розлуці двох

27) Гадейрон — це сьогоднішній Гібральтар. Старинні народи думали, що поза Гібральтаром кінчиться вже світ. Тому цей висказ уживався на висказання, що всі можливості вичерпані.

молодих воликів, які разом виховані й навчені ходити в одному ярмі, жалісно ревуть за собою, бо не можуть стерпіти розлуки. На щастя моя втрата не тривала довго. Я не втерпів, щоб собою представляти жалюгідне позорище та й кожному пояснювати причину нашої розлуки. Отже, не пробув я від тоді вже довго в Атенах. Туга вчинила з мене Гомерового коня. Я, пірвавши поводи, що мене ще спиняли та бючи ногами по рівнинах, спішив до свого друга.

25. Подорожі й почесі Василя

Вернувши до дому, ми уступили дещо світові й видовищу, щоб тим робом вдоволити бажання багатьох наших знайомих. Самі особисто не хотіли ми жити для театру й на показ. Тому скоро, як тільки це було для нас можливе, вступаємо в свої права, з юнаків стаємо мужами й так по мужньому приступаємо до філософії (побожности). І хоч не були ми ще разом, бо до того не допустила зависть, то проте були нерозлучні в тузі друг за другом. Його (Василя), як другого свого основника й покровителя задержує кесарійський гóрод; опісля займають його деякі подорожі. Ці подорожі були потрібні — раз тому, що зо мною розстався, а друге — що вони якраз добре сходилися з наміченою ціллю побожности (28). Мене ж відтягала від цього мужа пошана для батьків, журба про цих старушків і нещастя, що мене тоді стрінули. Може це було з мого боку й негарно та й несправедливо, але відтягали. Звідсіля в мене й та думка, чи не задля того впали на мене всі недогоди й труднощі в житті, чи не з цього приводу моє стремління до філософії випало невдало та й не відповідало воно мому бажанню та постанові. Зрештою, нехай укладається моє життя як завгодно Богові, щоб тільки воно за його (Василя) молитвами уложилося краще. Многогранна любов Бога до людей та чинне дбан-

28) В оригіналі: філософії.

ня про наш рід знайшло його (Василія) в багатьох справах досвідченим та все більше визначним і вчинило з нього ще більш ясний і величний світильник Церкви, ставляючи його найперше в священні ряди пресвітерства, щоб опісля за посередництвом одного городу Кесарії, запалити його для цілого світа. А яким чином? Таким, що не виносить його з поспіхом на ступені тієї гідности, не обминає й рівночасно вже й мудрим чинить, як це бачимо сьогодні на багатьох з тих, що жадні першенства, але достапає він тієї чести по ладу й приписам духовного підвищення.

26. Тяжке положення східньої Церкви

Тому не похвалюю того замішання й безладдя, що тепер у нас панують, і то навіть між церковними провідниками. Я не беруся тут винувати всіх, бо це було б несправедливе. За те хвалю собі припис у моряків. На підставі цього припису тому, що сьогодні проводить кораблем, дали найперше в руки весло. Від весла був він перенесений до корми (29). Коли він виконав як слід ці поручення й по багатьох подорожах на морі та по довшій обсервації вітрів набрав належної практики, щойно тоді саджали його при кермі. Не інакший лад і в воєнному ділі: найперше рядовик — звичайний вояк, потім іде сотник, а на кінець вождь. Цей порядок дуже добрий і незвичайно корисний для підчинених. І в нас усе було б значно краще, коли б ми всі також перестерегали порядку. А тимчасом загрожує нам у цьому згляді небезпека, що найсвятіший чин буде виставлений на сміх перед усіми. Бо тепер не чеснота здобуває провід, а радше підступ. Престоли займають не достойні, а сильніші. Самуїл — пророк предбачив будучі речі, але Савло був відкинений. Ровоам, син Соломона, зівстав царем, а Бровоам — рабом і відступником. Нема чейже такого лікаря, що на-

29) Кормі знаходиться в задній часті корабля.

перед уже не передумав би собі природи недуг, ані нема такого маляря, який перш усього не обміркував би багато красок, або не зробив би собі заздалегідь нарисів. А тут настоятеля так скоренько винаходять, хоч він і не трудився і не готовив-

Св. Василій — чернець

ся до того достоїнства; щойно посіяний, а вже й зійшов, немов ті великани в казці. Першої-ліпшої днини робимо з них святих і наказуємо, щоб вони (кандидати до свячень) були мудрі — ті, що ще нічого й не вчилися, щоб ступали на ступені тієї гідності ті, що крім доброї волі нічого не мають (30).

30) Григорій мав свіжі й дуже яскраві приклади такого „роблення

Нижче місце любить і покірно заховується той, що гідний високого, хто багато займався Божим словом і законами підчинив своє тіло духові. А зарозумілий верховодить та підноситься понад ліпших від себе; без остраху зближається до престолів і не бачити на ньому ні найменшої турботи, коли бачить, що здержливий займає нижче місце від нього; фальшиво думає собі, що разом з властю став і мудрішим; а тимчасом така власть позбавила його до решти здорового розсудку.

27. Поведення Василя

Не таким був на все багатий і великий Василій. Як у всім іншим, так і в вище згаданих речах (31) був він для других прикладом. І так найперше цей толкователь читає народові святі Книги й цього ступеня богослужби не вважає він за низький для себе. Так само на „сідалищі старців“ (32), а потім у єпископському сані хвалить він Господа. Тієї гідности й власти він ні не вкрав, ні силою не загарбував собі. Він і не вганяв за цими почеснями; почесні самі переслідували його. І не людська, а Божя ласка поставила його в тому сані (33).

Тепер же зупинімся ще трохи над цим провідним саном Василя. Наведім дещо про нижчі ступені його служби престолу. Візьмім хочби те, про що я мало не призабув, а що сталося саме серед тих подій, що про них я розказую.

святих і мудрих “ на приказ народу. І так у 362 р. товпа накинула єпископам — виборцям свого кандидата на єпископа, Євсевія, ще навіть нехрищеного; в подібний спосіб вибрано в 374 р. на медіоланського єпископа — Амвросія, людину світську, конзуля Лігурії й Емілії; Найсвіжіший спомин мав Григорій з Константинополя, з 381 р., де по його резигнації вибрано на єпископа Нектарія, міського претора. Правда, в усіх згаданих случаях вибір був щасливий, виїмковий. Григорій виступає тут не проти виїмків чи осіб, але проти тієї небезпечної практики як засади.

31) Значить — церковної дисципліни.

32) Пресвітерів.

33) Ласки священства.

28. Василій і Євсевій

Сталось, що зайшло непорозуміння між ним, а його попередником — ординарієм тієї Церкви (34). Чому і як, ліпше про це не згадувати. Вистане сказати, що зайшло. І хоч був це чоловік (Євсевій) у всім іншим відважний, а в побожності прямо незрівняний, як показало тогочасне переслідування (35) й бунт проти нього, то в оцінці Василя уляг він людській немочі. Бо момос (36) чіпається не тільки звичайних людей, але нераз і дуже добрих. Та й одному тільки Богові питоме бути безошибочним і не датися звести пристрастям. Отже за Василям обстали самі вибранці й мудріші в Церкві; бо мудріші за всіх є в мене ті, що покинули світ і посвятили своє життя Богові. Говорю тут про наших назореїв (37) та про найбільших ревнителів в подібних справах. Їм важко було, що їхня сила (Василій) зганена та ніби оскорблена й відсунена на бік. Тому вони (монахи) рішилися на той дуже небезпечний крок. Вони задумали відступити й відірватися від великого та миролюбивого організму Церкви та відчажнути заразом не малу частину народу з нижчих і вищих шарів. А зробити це було їм дуже легко з трьох замітних причин: Він (Василій) був людина

34) Це був Євсевій, єпископ Кесарії Кападокійської (362-370). Був вибраний на домагання народу, проти волі єпископів-виборців, які щойно згодом погодилися на вибір. В часі вибору був ще й неохрещений. Хоч не мав відповідної богословської підготовки, зате був мужним ув обороні правовір'я.

35) Переслідування аріянське за часів Валенса (364-378), що був співімператором разом з Валентиніаном I (364-375), та володів над східною частиною імперії.

36) Другорядний божок грецького Олімпу. Момос — бог нагани й кпин.

37) Старозавітня назва для людей, що обітували Богові обіт здержуватись від певних речей і діл; тут вживає Григорій тієї назви для тодішніх монахів, так пустиножителів, як і тих по гуртожитках-монастирях, головню тих, що їх зорганізував Василій у Понті.

загально поважана, як ледве чи хто інший з наших філософів і тому, коли він був би хотів, мав досить сили, щоб додати відваги своїй стороні. А того знову, що Василя оскорбив, місто підозрівало за колотнечу підчас його вибору й уважало його владу незаконною, бо доступив він її насиллям, а не по приписам канонів. А вкінці, були тоді присутні й деякі з західніх архиєреїв (38), що старались потягнути за собою всіх правовірних у Церкві.

29. Василій у Понті

І що ж на те все той бодрий учень Миротворця? Не міг він боротися ні проти напасників, ні проти ревнивих. Бо й не його звичаєм було зачинати боротьбу й таким чином розбивати Церкву, що й без того добре відчувала удари ворогів. Тим-більше, що знаходилася вона тоді в критичному положенні задля переваги еретиків. Послухавши ради нашої та інших щирих дорадників, він утікає разом з нами в Понт та бере під свій провід тамешні побожні Інститути. І що гідне тут у нього уваги, що він враз з Іллею та Іваном, великими подвижниками філософії, полюбив пустиню. Це вважав він більше корисним для себе, ніж у таку пору думати про щось негідне своїй філософії (побожности) та серед бурі стратити керму розсудку, набути в часах спокою. І хоч гідна подиву та гідна філософа була його втеча в пустиню, то його поворот звідтам побачимо ще кращим і ще більше гідним подиву. А склалось це ось як.

30. Атаки Валенса на Церкву

Коли ми так були зацятані тими справами, натягнула знечев'я зо смертоносним рокомот градова хмара, що безпощадно винищувала кожну Церкву, яку захопила й над якою розгуля-

38) Це були легати Апостольської Столиці: Люціфер і Євсевій. Поставивши Василя та його науку імпонувала їм. Було це десь на переломі 363-364 рр.

лася. Маю тут на думці імператора, грошелюба та Христонена-висника, що його опанували дві найбільші недуги: жадоба й богохульство. Це був після гонителя (39) новий гонитель і після відступника, хоч і не відступник, так ніщо ліпше для християн, особливо для тієї побожнішої й чистішої частини Христових визнавців та почитателів Пресвятої Трійці. А це почитання (Пресв. Трійці) я називаю єдиною побожністю та спасеним ученням. Бо ми не беремо Божества на вагу та одної й незбагнутої Природи Божої не роз'єднуємо самої в собі при допомозі зовсім чужих для Неї розрізень. Не лікуємо зла злом. Не усуваємо безбожного Савелієвого злучування (спрощування) ще більше безбожним діленням і дробленням. Заражений тим Арій, який від тієї манії взяв і своє ім'я, розхитав і знівечив велику частину Церкви. Бо він увів у Божество нерівні ступені, через що зневажив Отця й збещестив те все, що походить від Отця. Ми, навпаки, узнаємо як єдину славу Отця — рівну честь з Єдинородним, а як єдину славу Сина — рівну честь во св. Духом. Почитаючи й признаючи Трьох щодо свійств, а Одного по Божеству, наш погляд у цьому такий, що понизити одне з тих Трьох, значить усе перевернути. Але він (імператор) (40) не думав багато, ані не був у спроможності піднести свого зору до гори. Навпаки, його звели долину його провідники (41). Вслід за цим відважився він враз з своєю гідністю понизити й природу Божества, стаючи так нікчемним сотворінням,

39) Григорій має на думці попереднього гонителя християн — Юліана Відступника (361–363), що хотів обновити поганство (звідси „відступник“). Згинув у боротьбі з персами 363 р. Кажуть, що ранений смертельно мав закликати: „Ти, Галилейче, побідив!“

40) Імператор Валенс (364–378) був завзятим аріянином. Арій та його прихильники заперечували, в головному, божество Христа, розбиваючи тим св. Трійцю.

41) В тексті грецькому є « τὸν ἁγρότερον » — цебто, ті, що своїми радами звели його на фальшивий шлях. Ходить тут передусім про єпископів-аріян.

що понизило Найвищу Власть до рабства та поставило на рівні зо сотворінням Природу несотворену й вічну.

31. Поворот до Кесарії

Так то він мудрує, і при допомозі такої безбожності озброюється проти нас. Тому треба нам це брати не інакше як варварський напад, підчас якого руйнують вони (вороги) не охоронні мури, не гóроди, доми, чи щось іншого маловажного, що збудоване людськими руками та й можна його знову відбудувати, але нищать і грабують душі. З ним (царем) разом наступає й гідне його військо, лихі вожді Церков, напасливі четверовласники, які заволоділи світом. І так, маючи одну частину Церкви в своїх руках, вони вривались у другу, а третю сподівались здобути при допомозі впливу й царської руки. А ця рука над одними вже була зависла, а іншим погрожувала. Так прийшли вони нівечити й нашу Церкву, ні на що не покладаючи більше надії з того всього, як на малодушність вище згаданих та на недосвідченість тодішнього нашого настоятеля й на наші немочі. Боротьба заповідалась велика. Завзяття в багатьох було рівнож велике, однак наші боеві ряди були таки слабі, не маючи пробоевика та досвідченого оборонця, що був би сильний словом і духом. І що ж на це та мужня, повна високих задумів і Христової любови душа — (Василій)? Не треба було багато його переконувати, щоб явився й став помічником. Навпаки, ледви побачив нас як посередників (бо боротьба була спільна нам обом, як оборонцям віри), сейчас піддався тому посередництву. Знаменито й з незвичайним розсудком зміркував він подуховному, що інша є пора на малодушність (якщо її взагалі треба) — цебто час безпеки, а інша на великодушність — цебто час небезпеки. Тому негайно покинув з нами Понт і став до боротьби за правду, що була в небезпеці, стаючи самохіть союзником у боротьбі та віддаючи себе вповні на службу Матері Церкві.

Св. Василій з братом і сестрою

32. Оборона правовір'я

Та — може він заявив тільки готовість, а боровся з меншою охотою? Або, хоч і боровся мужньо, то може невторопно? Або, хоч і розважно, то може не наражаючись на небезпеки? А коли й виконував усе це досконало понад усяку похвалу, то чи не залишилось щось у ньому з давньої малодушности? Зовсім ні! Противно, він все осягає нараз, все мерщій замирює, подає раду, приводить до ладу боевий ряд, усуває згіршення й перешкоди знутри та все те, на що вони (вороги) покладалися, зачинаючи з нами боротьбу. Далі, одне приймає, друге піддержує, інше відкидає. Для одних він — сильний мур і вал (Єрем. 1, 18), для других — молот, що розбиває скалу (Єрем. 23, 29), чи вогонь посеред терня (Псал. 118, 12), як говорить св. Писання, що з коренем винищує тих, що подібні сухим віткам і безнастанно тільки зневажають Божество. Якщо ж з Павлом співтрудився дещо також Варнава, як сам про те говорить і пише, то за це подяка Павлові, що собі його вибрав і вчинив співпрацівником у трудах (42).

33. Співпраця з Євсевієм

Так то вони (противники) відійшли без успіху, а лукавці були тоді перший раз соромно завстиджені й переможені. Навчилися вони тоді, що не так то легко погордити кападокійцями, хоча б вдалось їм це зглядом усіх інших людей. Ніщо бо їм (кападокійцям) не є так питоме, як постійність у вірі та щира віра в Пресвяту Трійцю. Від Неї вони мають цю одність і силу, яка помагає тим, що Її помагають, ба що більше, дає поміч і більшу і сильнішу.

42) Під іменем Апостола Варнави, товариша апостольських місійних подорожей Апостола Павла, Григорій натакає і на свою співпрацю з Василиєм для оборони віри. Заслугу в тому приписує Василиєві, що взяв собі Григорія за товариша праці.

Другим завданням і журбою Василя було, заявляти услуги своєму настоятелеві, внівеч розвіяти всякі підозріння, впевнити всіх вірних, що досвідчені прикrostі були тільки покусом та напастю лихого, що завидує всяким спільним зусиллям для доброї справи. Сам же Василій знав приписи послуху та церковного ладу. Тому зчаста навідувався до нього (єрарха), давав поради, слухав завваг та й сам давав свої завваги. Він був для Євсевія всім: добрим дорадником, справдішнім оборонцем, толкувателем речей Божих, провідником у праці, піддержкою в старості, підпорою віри, повіренником у справах унутрішніх та найкращим виконавцем у справах зовнішніх, словом — уважали його тепер настільки за приятеля, скільки передше за ворога. Від цієї пори й заряд Церкви перейшов у його (Василя) руки, хоч що до влади займав він друге місце. Бо за оказувану зичливість одержав навзаєм владу. Та і згода і співпраця були чудові. Один рядив народом, другий знову правив тим, що рядив. Василій був тоді подібний до того, що усмирює левів, бо своєю наукою присмирював він того, що був при заряді. Бо й справді Євсей був щойно недавно піднесений на престіл та проявляв ще деякі сліди світських привичок й не був якслід обучений у духовних речах; в добавку, серед неспокою та окружуючих Церкву ворогів, він потребував провідника й помічника. Тому радо пристав він на те сотрудиництво й коли вдійсності рядив Василій, цей (Євсей) уважав себе за керманіча.

34. Голод у Кесарії

Є ще багато інших прикладів журби цього мужа про Церкву та її оборону: його відвага перед начальниками, чи перед іншими, навіть наймогутнішими людьми в державі, його полагоджування спорів, яке знаходило повне довір'я, а коли воно було зложено його словом, тоді набирало значіння закону. Крім цього його заступництво за потребуєчими, особливо в духовних справах, а не рідко й у матеріяльних. Бо й це послідне

здобуває часто доступ до душі, позискуючи її добротою. А далі його прокормлювання бідних, опіка над подорожніми, дбайливість про дівиці, писані й неписані устами для монахів, укладання молитов, прикрашування вітварів та інші речі, якими тільки правдивий Божий чоловік і по божому працюючий може так спомагати нарід.

Та найбільше й найславніше в нього ось що. Настав у нас голод і то такий дошкульний, якого за людської пам'яті не було (368 р.). Народ ізнемагав. Ні звідки не було помочі, ні ліку на злагіднення лиха. Приморські краї без труда переносять подібні недостачі, вивозячи власні та одержуючи заморські продукти. Нам же з суходолу годі збути з хісном надвишку того, що маємо та набути в заміну те, чого нам не достає; не маємо просто змоги вивезти те, що маємо, а ввезти те, чого потребуємо. І в таких то обставинах дається найбільше в знаки нечулисть і ненаситність тих, що мають усього доволі. Вони то підступно ждуть відповідної нагоди, щоб викликати штучно економічну скруту та збирати плоди з лихих днів. Не слухають того, що „хто любить убогого — дає взаїну Господеві“ (Притч. 19, 7), а „хто ж ховає пшеницю — проклятий від народу“ (Притч. 11, 26). Вони глухі й на обітниці дані для тих, що люблять ближніх і на погрози, висказані до немилосерних. Але будучи так без міри ненаситні, вони зле дбають і про себе. Бо закриваючи перед бідаком своє серце, вони закривають перед собою серце Боже, забуваючи, що вони потребують його далеко більше, ніж інші (бідаки) їхнього. Так отже поступають ті, що скуповують і продають пшеницю, не стидаячись ні рідних, ні благодарючи Бога, від якого вони й мають ті достатки, коли інші терплять нужду.

35. Василій рятує Кесарію

Правда, годі було Василієві при помочі молитви стягати враз із дощем хліб з неба й ним кормити в пустині народ скитальників (Ісход 16, 15); годі було й вибирати даром, немов

із джерела, корм із посудини, яка тим вибиранням чудесно знову наповнялась, щоб кормити в нагороду ту, що з любови нагодувала подорожного (Царств кн. III, 17, 14); годі було наситити тисячі (народа) п'ятьма хлібами, з яких рештки вистарчали ще на багато столів (Мат. 14, 19). Таке то міг Мойсей, Ілля та мій Господь, що й тамтим дав таку силу (43). І може треба було цього в тодішніх часах і при тодішніх обставинах; бо знаки (чуда) є не для віруючих, але для невірних (I Кор. 14 22). Але те, що слідувало за тамтими (чудами) й що мало такий самий наслідок — те задумав і зробив він при допоміжній такої самої віри. Бо, розкривши словом і настоюванням сховки багачів, він довершив того, що сказано в Священному Писанні: „Розділює голодним поживу“ (Іс. 58, 7) й „наситчує бідних хлібом“ (Псал. 131, 15); „прокормлює їх у часі голоду“ (Псал. 32, 19), „спрагнені ж душі сповняє добром“ (Лука I, 53). А як? І це не мале, щоб його тут не додати. Зібравши в одне місце зморених голодом, а були й такі, що вже ледви дихали, — мужів і жінок, молодих і старих та й всіх, що їх літа побуджують до милосердя, та згромадивши всякого роду харчі, якими можна заспокоїти голод, він роздає повні казани каші та сушеної риби, яка в нас у звичаю як харч для бідних. Тоді то він, наслідуючи в usługованні Христа, що підпоясавшись рушником не сстидався мити учням ноги, при помочи своїх слуг, чи радше співслуг і помічників у тому ділі, заспокоює тілесні й душевні потреби бідаків, додаючи до кінцевого харчу й відповідну пошану й таким чином ув обох недостачах злагіднює їхню долю.

43) Тут прямі натяки на біблійні події чудесного нагодування народу: Ізраїль у пустині, убога вдова з Сарепти Сидонської, яка в часі голоду нагодувала послідньою пригорщею муки пророка Ілля та євангельське чудесне нагодування п'ять тисяч народу п'ятьма хлібами й двома рибами, з яких полишилось кришок ще повних 12 кошів.

36. Василій — другий Йосиф

Такий то був наш новий хлібодавець, а другий Йосиф, з тим, що про нього можемо сказати дещо більше. Бо Йосиф тягне з голоду відсотки й своєю щедрістю купує Єгипет (Бит. 41, 1), використовуючи час достатку на час голоду та й ще до того повчений снами інших. А цей (Василій) був ласкавий даром і безкорисний помічник у часі недостатку хліба, одне маючи на меті: любов'ю здобути любов, а за земську мірку збіжжя одержати майбутні добра. До цього долучав він і корм слова, як більше досконале добродійство та дар справді небесний і взнеслий. Бо ж те Слово — це хліб ангельський, що ним кормляться й наповнюються душі жадні Бога, які шукають не того корму, що скоро минається, чи й взагалі проминає, але того, що вічно триває. Такого корму був він роздавцем, і то багатим, хоч сам був найбільше вбогий та потребуючий з усіх, що про них знаємо; а насичував він не так голод за хлібом та гасив спрагу на воду, а радше жажду Слова, справді животворного й ситного, що дає зріст духовної досконалости тому, хто ним як слід кормиться.

37. Василій єпископом Кесарії

За ці й подібні великі діла — бо годі нам тут розводитися про подробиці —, коли помер той, що взяв собі імення від побожности (Євсей) (44), віддаючи спокійно свою душу на його (Василія) руках, поставили його на високому престолі єпископства. Правда, і це не було без труднощів та не без заздрос-ти й спротиву зо сторони „власть імущих“ в країні (45) та

44) Тут Євсей, кесарійський єпископ. Імення походить від грецького слова: «ἐπισεβεια», що означає побожність.

45) В грецькому тексті стоїть: «τὸν τῆς πατρὶδος προεζευόμην»; Нікетас переводить цей висказ як: «ἀρχοντα:» = предсідателі, тобто єпископи і світські достойники кападокійської провінції.

Св. Василій — митрополит Кесарії

Й міського шумовиння, яке злучилось з ними. Однак не могло статись, щоб Дух св. не переміг; і Він напrawdę світло переміг. Бо з пограничних сторін (46) закликав Він на святителів ревних і знаних з побожності мужів, в цьому числі й нового Авраама, нашого патріярха, а мого батька, що з ним при тому лучилось навіть дещо чудесного. Бо не лише що ослаблений поважним віком, але й діткнений недугою так, що надходила вже послідня година, — він проте рішився на подорож, щоб допомогти при виборах, завіривши самотньо св. Духові. З'ясовуючи річ коротко скажемо, що поклали його вже напів мертвого на ноші, немов до труни, а повернув він молодий, дужий та з піднесеною головою. Уздоровило його рукоположення, помазання та — не скажемо забагато — й голова помазаного (Василія). Тому до давніх переказів докиньмо ще й те, що труд дає здоров'я, ревність воскрешає мертвих, а старечість, помазана св. Духом, скаче.

38. Чесноти кесарійського єпископа

Удостоївшись таким чином владичого престолу, він, як і годилось таким визначним людям, що сподобилися такої великої благодаті та здобули собі таку повагу, — нічим згодом не посоромив ні своєї філософії, ні надії тих, що повірили йому. Навпаки, в такій мірі перевищав він згодом самого себе, в якій досі показав це зглядом інших, задивляючись на ті речі прегарно й дуже мудро. Бо був він тої думки, що чеснота звичайної людини полягає в тому, щоб не бути злою, ба навіть, щоб бути до якоїсь міри доброю. За це ж провідникові й настоятелям, головню коли має він таку власть, беруть уже за зле, якщо він значно не перевищає інших та не показується постійно досконалішим, чи не достосовує своєї чесноти до своєї гідності та

46) Григорій має тут на думці, відай, Євсевія з Самосати, що й був співсвятителем Василія на єпископа. Самосата лежала вже майже в прикордонній смузі тодішньої римської імперії.

престолу. Ледви чи можна досконалими засобами досягти лише середніх успіхів, а визначною чеснотою підтягнути многих лише до пересічності. Або радше, щоб цю річ ще ясніше виложити, скажу, що те, що я бачу в нашого Спасителя — а думаю подібне завважує кожна розумна людина —, коли Він появився між нами, зобразивши в собі й те, що вище нас, і рівне нам, — те саме, думаю, сталося і тут. Він (Господь) — як сказано — зростав у літах, премудрості й благодаті (Лука 2, 52), але не в значенні, немов би ті речі збільшались у Ньому; бо ж як міг ставати досконалішим Той, що спочатку був найдосконаліший? Значить, ті речі в Ньому поступово відслонювались та ставали явними. Так і чеснота тієї людини (Василія) прибирала тоді не на прирості, але на круві діяння; бо вища власть давала до того більше нагоди.

39. Василій і його друг Григорій

Отже перш усього він показує всім явно те, що цей уряд він одержав не з ласки людської, але з ласки Божої. Це потверджує його поведінка супроти мене. Бо з яким повним зрозумінням він сприймає наш погляд на цю справу! Коли всі інші були того переконання, що я сейчас по тій події (свячення Василя на єпископа) побіжу до нього, буду з ним радіти — бо може кому іншому таке й приключилось би! — та радше поділюся з ним владою, ніж згоджуся бути лише товаришем його правління. Про таке заключали вони з нашої дружби. Я ж тимчасом — уникаючи влізливости в усьому й більше як хто інший, а рівночасно щоб не давати притоки до заздрости, коли й так його положення було тяжке й невизначне — лишився дома, приборкуючи в собі силою мое бажання. І хоч він робить мені за це викиди, але погоджується з моїм поглядом. Бо коли я згодом прибув до нього та з тієї самої причини не прийняв ні крилошанської катедри, ні протопресвітерства, тоді він не тільки не зганив, але — зовсім слушно — похвалив мене. Він

волів радше, щоб дехто з тих, що не розуміли такої поведінки, посуджували його в гордості, ніж мав би він у будь чому поступити всупереч розумові та його судам. Впрочім, як наглядніше міг би був він показатися людиною, якої душа вища понад усяке схліблювання й підлецування та яка одним тільки й руководиться: законом добра, — як не таким своїм поведінням зглядом нас, яких уважав першим між своїми друзями й побратимами?

40. Василій — душпастир

Згодом замирив він і партію своїх противників, яких лікує по правилам високої та мудрої лікарської штуки, не схлібляючи й потураючи, але рішуче й шляхетно. Дивиться при тому не лише на те, що тепер є, але упорядковує й майбутню згідливість. Знаючи, що лагідність родить сваволю й млявість, а суворість — огірчення й впертість, запобігає взаємно одному й другому; впертість лікує лагідністю, а сваволю — неподатливістю. Тому рідко приходилось йому вживати слів, бо, найчастіше, діло було в нього успішним ліком. Та не хитрістю зневолював їх собі, але позискував доброзичливість; не власти вживав наперед, але вибачливість випереджував діяння власти. І що найважливіше, всі почувались нижчі за нього бистротою ума, а його чесноту вважали просто за недосяжну для себе; єдине ж своє спасіння вбачали вони в тому, щоб бути разом з ним і під його проводом працювати; єдину ж небезпеку — бути проти нього. Бо порізнитися з ним уважали за відступлення від Бога. Так то вони добровільно уступили й узнали себе побідженими та немов на удар грому підчинились йому, випереджуючи один одного, щоб оправдатися перед ним. Міра давнішої їх ненависти стала мірою теперішньої їх доброзичливості й поступу в чесноті, в якій одиноко знаходили вони для себе найуспішніше оправдання. Був, правда, дехто такий, що ізза свого невилічимого лукавства був занедбаний і відкинений, щоб сам у собі перетлів і зужився, немов та ржа, що гине разом із залізом.

41. Свідомість суспільного обов'язку

Коли його домашні справи уложились по його думці, а чого ніхто з безвірків, що його не знали, навіть не припускав, тоді задумав він у душі щось більше й досконаліше. Бо всі інші люди, що дивляться лише собі під ноги, обчислюють тільки як би то забезпечити свої справи, якщо взагалі можлива тут безпека. Далі такі люди вже не сягають, бо вони не в силі чогось сміливого та великого й подумати, чи довершити. Він же, хоч у всім іншим був поміркований, тут не знав міри. Навпаки, високо піднісши голову й кидаючи широко довкруги зором душі, обнімав у собі весь світ, куди тільки прогомніло слово спасіння. Він бачив, що велике Боже насліддя, придбане Христовою (47) наукою, законами, терпіннями, той „святий люд, царське священство“ (І Петр. 2, 9) знаходиться в жалюгіднім положенні, втягнене в тисячні ложні науки й заблукання. А принесена й пересаджена з Єгипту (Псал. 79, 9), з того безбожного й темного незнання, виноградина, що так чудово й широко розрослася, що вкрила цілу землю й простерлася вище гір і кедрів (48), вона тепер знищена лукавим і диким вепром — дияволом (Псал. 79, 14). Тому він вважає невистарчаючим тихо оплакувати горе та підносити лише до Бога молитовно руки й просити в Нього освободження від гнітючого лиха, а самому тимчасом спочивати, — але вважає, що і йому треба особисто подати якусь поміч.

42. Журба про загальне добро

Бо що сумнішого могло бути від тієї неволі? Та й про яку спільну потребу треба було більше журитися тому, хто до великого прямував? Коли одиниця поступає гарно або погано,

47) В оригіналі: Його — значить Божою наукою.

48) Символ виноградини, пересащеної з безбожного Єгипту, означає вибраний нарід, тут Христову Церкву.

то це ще нічого не свідчить про загал. Щойно коли ціла суспільність у цьому чи тому стані, щойно тоді з konieczности відбувається це на кожному членові загалу. Розважаючи й розглядаючи це, він — той опікун і сторож загального добра — цим непокоївся, ізза цього сумував, болів. Бо чутливе серце — немов черв, що точить кости, як видалось це Соломонові й Правді (Притч. 14, 30); хто ж не відчуває терпіння — цей веселий, подібно як співтерпіння родить смуток, а постійне роздумування — послаблює серце. З ним сталося подібне як з Йоною (Йон. 4, 9) й Давидом: відрікався він душі своєї, не давав сну очам, ні дрімки повікам (Псам. 131, 4), а турботами виснажував останки свого тіла, аж поки не знайшов заради цьому лиху. Він глядав і Божої і людської помочі, щоб тільки спинити цю загальну пожежу й розвіяти тьму, яка нас окутала.

43. Полемічна діяльність

І так, остаточно, придумує він дуже влучну розв'язку. Найперше, скільки це лиш було в його силах — скуплюється сам у собі, замикається враз зо св. Духом та напружуючи всю спроможність людського ума, виучує всі глибини Божого Писання й цю науку побожности (49) передає на письмі. Опісля рядом двобоїв і боротьб заломлює велику нахабність еретиків. Тих, що наступали зблизька — поконує рукопашним оружжям своїх уст. А тих, що здалека — побиває стрілами письм, не менше цінних від написів на „скрижаліх“. А дає він закони не лише одному малому жидівському народові, закони їди й напиту, тимчасових жертв та чистоти тіла (Євр. 9, 9), але цілому

49) Тому, що перший твір Василя „про Св. Духа“, написаний проти еретика Євномія, походить десь з половини 360-их років, то треба б припустити, що тут йде про його другий твір „Про Св. Духа“, написаний для свого друга Амфілохія (еп. Іконії) проти закиду, киненого в сторону Василя Євстатіям, немовби Василій попав у ересь Аполінарія.

людству й усім частинам всесенної про Слово Правди, з якого походить спасіння.

Св. Василій — перо св. Духа

Та був у нього й другий спосіб. Бо як діло без слова, так слово без діла — однаково недосконалі. Тому долучує він

до своїх слів також діла. До одних загошує сам, до других когось посилає, інших знову кличе до себе, радить, наповідає, картає, грозить, докоряє (II Тимот. 4, 2), бере в оборону цілі народи, гóроди, поодиноких людей; продумує всякі можливі способи спасіння, звідусіль збирає ліки. Немов цей Веселеїл (Ісход 31, 2), будівничий Божої скинії, що вжив до цього діла всяких речей і штуки, сплітаючи все в різноманітний, гармонійний архитвір краси.

44. Валенс у Кесарії

Але чи не пора вже нам говорити про щось інше? Ось знову завітав до нас цар—Христорець, гнобителі віри й то з більшою безбожністю й сильнішим узброєнням, бо мав мати тепер до діла з сильнішим противником. Подібно як той нечистий і лукавий дух, що опустивши людину та наблукавшись по безвістях, знову повертає до неї, щоб — як читаємо в Євангелії (Лука 11, 24) — замешкати в ній з ще більшим числом злих духів. Його то учнем став він (цар), щоб за одним замахом направити першу свою програму й ще дещо додати до своїх попередніх спроб. Важким і нестерпним було для нього, щоб володар численних народів, що й удостоївся небуденної слави, що переміг усіх довкруги себе й підкорив безбожницькій державі, що переміг усі перешкоди — тепер показався переможеним одною людиною та одним гóродом, стаючи так, як йому здавалось, посміховищем не тільки для головачів безбожництва, які ним кермували, але й для всіх людей.

45. Перські походи і похід Валенса

Про перського володаря розказують (50), що коли він ішов війною на Грецію, ведучи проти неї людей всякого роду, то лю-

50) Григорій має на думці Ксеркса I (486-465 перед Хр.), сина Дарія. Знання своїми походами проти Єгипту, а головне проти Греції, його флота була розгромлена греками під Саламіною.

тував страшною люттю й гордістю. Та не тільки цим одним він величався й не знав міри всяким погрозам, але ще більше старався залякати їх та зробити себе страшним нечуваними замислами проти сил природи. Можна було тоді почути про якусь дивну землю і море того нового творця, про військо, що пливає по суші, а ходить по морі, про усунення островів, про море, покаране нагайками та про безліч інших дивних речей, що були наглядним доказом про розстрій умів у війську й між полководцями. Але слабодухам це наганяло страху, хоча для людей відважніших і здорово думаючих було це смішною глупотою. Та цей (цар) не вживав нічого подібного в своєму поході проти нас. Говорили однак, що він говорив і діяв речі гірші й шкідливіші від тамтих. „Він підніс уста свої проти небес і викликував хулу на Вишнього й тому язик його загинув на землі“ (Псал. 72, 9). Знаменито, отже, блаженний Давид висміяв його вже давно перед нами; того, що знизив небо до землі та й до сотворінь зачислив Істоту, яка є вища світу й сотворіння не можуть її обняти, хоч Вона з любови перебувала між нами, щоб піднести нас до себе, нас — покинутих на землі.

46. Перші кроки Валенса

А були славні ті перші молодечі „подвиги“ царя, але послідні його проти нас геройства — ще славніші! Про які я тут перші говорю? А про ті засідки, обіцянки — коли була відповідна нагода —, коли ж обіцянки не помагали — насилля. Тих, що були з нами та за правовір'я проганяли тоді з Церков, а вводили тудю тих, що держались царської нечисті, підписувались на безбожність, або й тих, що писали ще гірші від того речі. Тоді також спалено пресвітерів на морі (51). Так то безбожницькі вожді не персів громили, не скитів підбивали,

51) Тут натяк на 80 священників, що їх за часів цісаря Валенса заслано до Нікомидії, але по дорозі вони згоріли на кораблях.

не за якимось іншим варварським племенем ганялись, а вибираються оружним походом на церкви, по вітварях гуляють, багрять безкровні жертви кров'ю людей і жертв та порушують скромність дів. І навіщо це все? На те, щоб прогнати патріарха Якова (52), а на його місце усадовити Ісава, зненавидженого ще перед народженням (Рим. 9, 11). Такі то ті перекази про його перші, молодечі „подвиги“! Вони ще й сьогодні, коли про них згадати або слухати, витискають багатьом сльози з очей!

47. Невдача Валенса в Кесарії

Коли ж він, об'їхавши всі інші провінції, завернув і сюди, щоб цю неподатну та й непереможну матір Церков, цю єдину ще повісталу животворну іскру правди поневолити, тоді щойно побачив він, що зле він задумав. Бо відбився він немов стріла, що потрапила на камінь та й відкинуло його немов кінці напрасно прорваної корабельної линви. На такого то потрапив він оборонця Церкви, об таку то скелю він перервався й загинув. Впрочім, про те все можна почути перекази й оповідання тих, що пережили ті злидні! Та й немає справді жодного з них, що не розказував би чогось з того часу. Все це вони подивляють, оті знавці тодішніх подвигів, і напасті, і обіцянки, і погрози, і тих висланників судейського стану, що, вислані до нього, старались переконати його, і тих з військового стану та з жіночого пола, чи радше мужів зпоміж жінок та жінок зпоміж мужів, в яких лише те одне мужеське — безбожність! Вони то, не маючи фізичної спромоги розпустувати — перелюб творять

52) Під Яковом розуміє тут Григорій св. Атанасія, патріарха Олександрійського (328–373 рр.), а під Ісавом його аріанського противника Юрія (Георгія), якого посадили на місце прогнаного Атанасія (356–361 рр.). Це четверте вигнання Атанасія відбулось оружно, з доручення Констанса. Військо оточило церкву й Атанасій лише з трудом утік у пустиню. Юрій рівнож оружно опановував церкви Олександрії. При тому діялися різні насильства. Мабуть у тому зв'язку згадує тут Григорій „подвиги“ безбожницьких вождів.

одиноким для них можливим способом: язиком! (53). Накінець і про наставника куховарів — Навузардана (54) оповідають, що й він погрожував оружжям свого ремесла, та цей (Василій) відіслав його до кухні. Для мене ж з усього того найбільше гідне подиву одне, про що хоч-не-хоч замовчати годі. Тому й розкажу коротко, як цього вимагає справа.

48. Василій і Модест

Хто не знає тодішнього намісника області (55), який всю свою особисту лютю звернув проти нас. Бо його охрестили вони (єретики), чи радше перехрестили, а до того був він надмірно відданий імператорові та, догоджуючи йому в усьому, довгий час держав і виконував владу. До нього то, що скриготав зубами на Церкву та, прибравши на себе вид льва, рикав немов той лев та й був для багатьох людей неприступний, — приведено, чи радше прийшов цей відважливець (Василій), так немов на торжество, а не на суд був покликаний.

Як описати б нам гідно з однієї сторони лютування намісника, а з другої сторони второпний відпір цього Мужа? — Ти хто такий —, сказав (намісник) називаючи Василя по імені, бо не пошанував його титулом єпископа, — що хочеш опиратися такий власті та одинокий з усіх так зухвало поводишся? — В чому діло? — відповів цей відважний муж. — І про яке зухвальство ходить, бо я не можу похопити?

53) Григорій вважає віродомство супроти Бога подібним до віродомства в подружжі. Тому і одне і друге — розпуста (порів. Псал. 105, 39 та Тертуліанове: „подружжя з Богом”).

54) Тут натяк на Демостена, головного кухаря на дворі Валенса. Цар вислав його до св. Василя, щоб перетягнути його на свій бік. Навузардан — це висланник Навуходоносора (4 Царств 25, 8), що мав підпалити Єрусалим. До тієї події порів. Теодорет, Церковна історія IV 19, 12.

55) Мова про Модеста.

— В тому, що не шануєш царської волі, коли вже всі інші уступили й підчинились! — відповів.

— Не того — каже (Василій) — хоче мій володар! А я ж не можу поважитися віддати честь Божу сотворінню, будучи й сам сотворінням Божим, покликаним бути як Бог.

— А ми, на твою думку, — каже той — коли це приказуємо чи є чимось, чи нічим? Що ж? Чи це для тебе не велика честь злучитись з нами та мати нас за співників?

— Ви — каже (Василій) — урядники й то ті з найвишніх; цього я не заперечую. Але ви не вищі від Бога! Мати ж вас за приятелів — велика річ! Чому ні! Та й ви сотворіння Боже. Але тільки за таких, як всі інші, що підчинені нам. Бо християнство полягає не в достоїнстві осіб, але в вірі.

49. Мужність Василя

Це вивело намісника з рівноваги й він попав у ще більшу лютю, зірвався з сидалища й зачав вживати до нього гострих слів.

— Що — крикнув — ти не боїшся влади?

— А що ж може мені статися? Що ж можу я потерпіти?

— Що? Щонебудь з тих багатьох речей, що є в моїй силі!

— А що ж це таке? Скажи но нам!

— Конфіскація майна, вигнання, торттури, смерть!

— Якщо маєш ще що інше — грози, сказав (Василій), — бо те, що ти наговорив ніяк до нас не відноситься!

— Якто, яким чином? — питає цей (намісник).

— Так — відповідає (Василій) —, бо не можна позбавити майна того, хто нічого не має; хіба що потребуєш щось з того подертого лахміття й тих пару книжок, які є всім моїм багатством. Вигнання — не знаю. Бо я не зв'язаний жодним місцем. Та й та земля, що на ній тепер живу — не моя, а кожний край куди не заслали б ви мене, буде моїм; або краще: вся земля Господня і на ній я тільки чужинець та подорожній (Псал. 38,

13). Катування? — Що зроблять вони мені, коли в мене й тіла нема? Хіба розходилося би про перший удар! Бо лише цей один у твоїй силі. А смерть? — Та це ж добродійство! Вона скорше пошле мене до Бога, що для Нього я живу, працюю, для Нього я вже й по більшій часті мертвий та до Нього здавна мені спішно.

50. Поведення гідне єпископа

Намісник, здивований тими словами, промовив: „Досі ніхто ще так і з такою свободою не говорив до мене“ (тут назвав він і своє ім'я). „Бо ти, можливо, — відізвався (Василій) — не стрінув ще досі єпископа. Бо кожний з них, якщо мав би з тобою подібне діло, розмовляв би подібно. В усім іншим ми, наміснику, скромні й лагідніші від інших, бо так велить нам заповідь. І не тільки перед таким могутнім чоловіком, але й перед першим-ліпшим не насуплюємо брів. Коли однак загрожена Божя справа, а нам доручено її боронити, тоді ми на ніщо інше не звертаємо уваги, а глядимо тільки на Нього одного. Вогонь, меч, дикі звірі, кліщі, якими роздирають тіло для нас радше насолодою, ніж страхом. То ж зневажай, грози, роби все, що тобі завгодне, вживай своєї влади! Нехай знає про те й цар, що нас собі не покориш, ані не зневолиш коритися суевір'ю, хочби ти й ще більшими страхіттями погрожував“.

51. Перемога Василя

Коли намісник сказав і вислухав це, тоді й переконався про непереможний опір цього мужа. Тому відпустив його на свободу вже не з тими погрозами, але з деяким пошануванням і уступчивістю. А сам із найбільшим поспіхом подався до царя (56) та й каже: „Царю, ми переможені настоятелем тої Церкви. Це муж вищий від погроз, твердіший від доказів, сильніший від намов. Пробуймо цього з ким іншим, слабшим, а цьо-

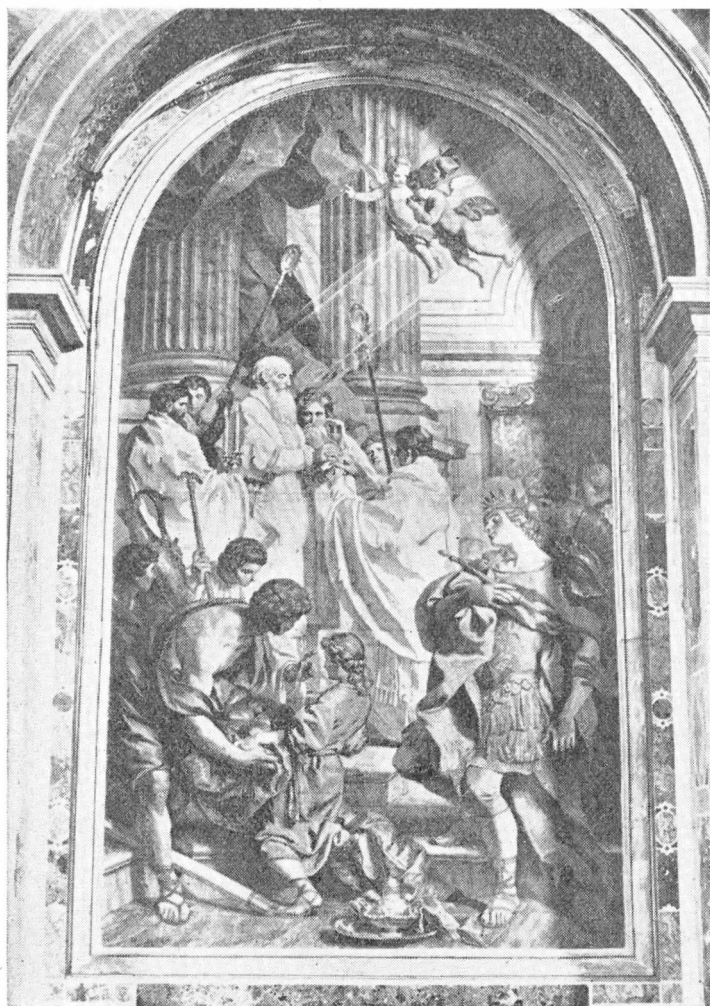
56) До Валенса. Рік 371.

го або просто насиллям треба змусити, або й не ждати, щоб уступив він погрозам“. Після того цар знеохочений і побіджений тими похвалами Василя (бо й ворог подивляє завзятість мужа), не казав завдавати насилля. Сталось з ним подібне як з залізом, що хоч у вогні м'якне — та проте не перестає бути залізом. Змів погрози в подив, але спільности з Василієм не приймив, стидуючись виявити цю свою зміну. Шукав він однак сприятливішої нагоди до оправдання себе, як це й покаже далі наша бесіда.

52. Цар у храмі

Було це в сам день Богоявлення, великого святочного здвигу. Цар — оточений своїм почотом — увійшов до храму й там замішався між народ, започатковуючи так єднання. Годі однак поминути тут мовчанкою ще ось що. Коли він вступив у храм його оглушив громогласний псалмоспів. Він побачив море народу, увесь не людський, а радше ангельський чин у святині та поблизу його, а на самому переді перед вірними, у прямій поставі, його (Василя), подібного до біблійного Самуїла (I Царств 19, 20). Він стояв непорушний тілом, поглядом, а навіть думкою так, немовби в церкві нічого нового не сталося. Був, що так скажу, немов прикований до Бога й престолу. Ті, що його оточали, стояли також з острахом і належною пошаною. Коли те все побачив (цар) і не знайшов прикладу, щоб прирівняти до нього бачене, тоді відчув свою людську неміч; страх і подив наповнив його очі й душу якоюсь темнотою й заворотом. Цього, покищо, багато людей не замітило. Щойно пізніше, коли треба було принести до престолу дари (57), що їх він (цар) наготував власними руками (а ніхто інший — по тодішньому звичаю — не торкався їх, бо не знали чи прийме

57) Нікетас каже, що ті дари мали складатися з золотих посудин церковних.

Св. Василій — оборонець правовір'я

їх Василій), щойно тоді виходить на верх та його неміч. Тоді він так сильно затремтів, що коли один зі служачих при престолі не подав би йому руки й не піддержав, він був би впав, і то в жалюгідний спосіб. Так то воно було.

53. Розмова Василя з Валенсом

А про те, що говорив він самому цареві й то з такою мудрістю, коли цей вдруге якось увійшов до нашої церкви та вступив навіть за занавісу та побачив його й говорив з ним (Василієм), чого так дуже бажав, — що ж треба нам сказати? Чи не були це Божі слова, що їх чули прибічники царя і ми, що тоді там були присутні? Такий то був початок царської прихильности до нас та перша спроба наладнати з нами добрі відносини. І цей випадок усунув, немов морська хвиля, значну частину нашої журби й гнету.

54. Засуд Василя й недуга царевича

Та склалась і друга подія, неменше важна від вище розказаних. Лукавці знову перемогли й присудили цього мужа на вигнання. Та й нічого вже не бракувало до виконання цього. Надійшла ніч, віз вже готовий у дорогу, вороги ликують, вірні в тревозі, ми при боці готового й охочого путника та й вже все інше було готове до того славного злочину. І що ж? Господь сам станув на перешкоді! Цей, що побив первородних Єгипту, що гнобив Ізраїля, Цей сам навістив і царського сінка недугою. І як же скоренько! Звідсіль розпорядок про вигнання, а звідтам декрет про недугу. І так задержано руку злочинного писаря, Святий врятований, а праведний Муж став дарунком горячки, яка вразумила зухвальство царя. І щож справедливіше, або нагліше від того? А далі пішло з того таке: Страждав та ізнемагав тілом царевич, а з ним страждав і батько. І що ж робить той батько? З усіх усяюдів глядає помочі на недугу, вибирає найкращих лікарів, а сам припавши до землі молиться, як може

ніколи передше. Бо робить терпіння смиренними й царів! Та нічому дивуватися, бо написано, що й Давид вже передше те саме терпів за сина (II Царств 12, 16). Коли ж ніде не знайшов

жодного ліку на недугу, прибігає до віри нашого Мужа. Та не кличе його своїм іменням, стидаючись тієї свіжої ще зневаги, але доручає це посольство своїм найближчим і друзям.

І він прийшов не зволікаючи й нічого не видвигаючи з тієї немилої справи, як кожний інший може вчинив би. Рівночасно з його приходом недуга починає меншати, а в батька вступає краща надія. І коли б він не був домішав солоної (морської) води до питної (солодкої), — бо покликуючи єпископа, рівночасно довіряв і еретикам —, то невиключене, що синок був би відзискав здо-

Уздоровлення царевича

ровля, врятований батьківськими руками. В це вірили всі, що тоді там були присутні та співчували в нещастю.

55. Уздоровлення намісника

Кажуть, що дещо пізніше те саме повторилось і з обласним намісником. Недуга, яка його діткнула, теж і його віддала в руки Святого. Бо недуга для розсудних стає справді наукою, а терпіння частенько є лише від гаразду. Він (намісник) страждав, плакав, непокоївся, посилав за Ним, благав: „Маєш все надолуження — кликав — рятуй мене!“ І дістав те про що просив, як згодом сам заявляв і впевняв багатьох людей, які про це не знали. Тому й не переставав подивляти вчинків Василя та розказувати про них.

Та може це були його відносини лише до таких великих людей, що мали такий успіх? А може лише про речі дрібні, або в дрібничковий спосіб він змагався, з обмеженою второпністю, або й так, що немає про що й розказувати чи взагалі хвалити? Зовсім ні! Той, що на Ізраїля зворохобив колись губителя Абдера, той і проти нього зворохобив намісника понтіїської області (58), який вдавав, що бере в оборону одну жінку, а в дійсності ж був це безбожник і за чеснотою зовсім не побирався. Не згадую вже скільки й яких прикростей заподіяв він тим Святому, а то й самому — можна сказати — Богові, бо проти Нього й задля Нього велася властиво ця боротьба. Розкажу вам ще й про те, що найбільше засоромило того напасника, а нашого борця піднесло високо вгору, якщо взагалі великою й взнеслою річчю є філософія та побідити нею інших.

56. Васплій і намісник Понту

Одну знатну жінку, якій недавно помер чоловік, напастував судовий асесор, щоб змусити її, хочби й проти волі, піти за нього. Не знаючи, як її вирватися з тих засідок, придумує та жінка не так дуже відважний, як радше второпний крок. Вона прибігає до церкви (перед св. престіл) й бере собі Бога за о-

58) Намісник Понту в тому часі мав називатися Єсевій.

боронця перед кривдою. І як мав поступити — Бога Триєдиного ради! — (долучім до його похвал і те правниче діло) не лише великий Василій, що в подібних справах був сам законодавцем, але перший — ліпший нижчий від нього священик? Чи не треба було протиділати, задержати її, взяти в охорону? Чи не треба було подати помічну руку Божому чоловіколюбю та законіві, що наказує шанувати жертівники? Чи не треба було рішитися радше все зробити й перетерпіти, ніж згодитися на будь яку нелюдяність супроти неї, ніж збещестити св. престіл, погордити вірою, з якою вона благала? „Ні!“ — сказав гордий суддя — „всі мусять покоритися моїй власті, а християни мають виректися своїх приписів“. Так то сталося, що один домагався тієї (жінки), яка кликала про поміч, а другий всіми силами охороняв її. Суддя просто виходив зо себе та післав кількох урядників, щоб обшукали спальню Святого. Не тому, щоб уважав це за конечне, але щоб знеславити його. І щоб ти сказав? Вони переглядали дім того, що вільний від похоті, що його ангели хоронять, що на нього жінки не сміють навіть глянути! Ба, не тільки це, він велить позвати його до судової відвічальности. А все те не лагідно й людяно, але так немов би йшло про одного з кримінальників. І він (Василій) явився на суд. А цей (намісник) повний гніву й зарозумілости, був тоді предсідником (суду). І стояв він як наш Ісус перед судом Пилата. Ще мовчали громи, ще гострився Божий меч та ще не прийшла його пора. Був уже напнятий лук, та покищо здержали ще його, лишаючи час на покаяння. Такий то вже закон у Бога.

57. Двобій духа й оборона

Та глянь на новий зудар гонителя з Подвижником. Один приказує стягнути верхню одержу, другий на це: „як хочеш скину тобі й хитон“ (59). Один грозить побоями безтілесному,

59) Спідня одержа — хитон; верхня одержа — туніка. Це ноша гре-

другий вже нахиляє й спину. Той погрожує, що дертиме його кліщами, цей знову: „злікуєш мою печінку такою шарпаниною; бачиш, як дошкулює мені!“ На такому то вже було стануло між ними. Коли ж однак у горіді помітили нещастя й цю спільну для всіх небезпеку, — бо цю образу кожний уважав для себе особисто небезпечною —, заволнувалось воно ціле та й запалилось. І немов рій пчіл під подувом диму роз'ярюються взаємно й бунтуються всі, кожного стану й віку, зокрема ж ковалі зброї та царські ткачі. Бо ті в таких випадках бувають більше роз'ярені й відважніші, тому, що користуються великими свободами. Кожному служило за зброю все, що лиш попало під руки, зокрема ж ремісницькі знаряди. Отже в кого смолоскипи в руках, в кого камінюки піднесені до мету, в кого наготовлені ціпки. Всі біжать ув одному напрямі, кричать в один голос, спільне в усіх завзяття. Лють — це страшний вояк, ба навіть — провідник. При такому роз'яренні умів навіть жінки не лишилися тоді без зброї та й вхопили ткацькі веретена замість списів. Та чи й взагалі залишилися вони ще жінками, бо — скріплені ревнуванням, вони перемінилися у хоробрих мужів. Одним словом: вони думали, що поділяться побожністю, якщо розірвуть його (намісника) на шматки; і цей був тоді для них побожніший, хто перший підняв би руки на того, що поважився на такий злочин.

І що ж на це той думний і зухвалий суддя? Відразу став він благи, кається, бідкати та смиритись під ноги всім, аж поки не появився знову цей безкровний мученик (Василій), цей увінчаний побідним вінцем, хоч і не зазнав ран. Він то своєю

ків і римлян тодішніх часів. Колись це була одіж і духовних і світських станів, а різнилась лише повагою колору та оздобами. Рештки давнього хитону збереглись сьогодні ще в довгих рясах духовних осіб. Світські стани протягом середньовіччя, а головню в новіших часах перейшли до зовсім відмінної ноші та висмівають сьогодні давню свою ношу, яку зберіг духовний стан.

Св. Василій — Єрарх Єрархів

повагою здержав роз'ярену товпу й так спас від небезпеки того, що його зневажив, а тепер благав. Так то попровадив діло Бог Святих, що все творить і на краше перемилює, що гордим противиться, а покірним дає благодать (Яків 4, 6). Бо чому ж би не мав вибавити і його (Василія) з небезпеки Той, що розділив море, здержав ріку, заволодів силами природи, а розпростертими раменами дав побіду, щоб лише спасти народ скитальників?

58. Спів срахів та поділ провінцій

Від цієї пори боротьба з боку світа припинилася. За Божою поміччю мала вона щасливий кінець, гідний його віри. Але незабаром зачалася друга війна, цим разом з єпископами та їхніми союзниками, з якої вийшло багато неслави, а ще більше шкоди для підвладних. Бо хто наклонить інших зберігати поміркованість, коли самі настоятелі так розположені? До цього вони були здавна неприхильно настроєні й то з трьох причин: Не годилися з ним у справах віри, хіба що з конечности, зневолені до того товпою (вірних). Далі, не були ще усунули вповні свого огірчення ізза його вибору й рукоположення (в єпископи). Але найтяжчою причиною було те, що перевищав їх значно славою, хоч і стидались до цього признаватися. Крім того назріло ще й інше непорозуміння й відновило попереднє лихо.

А саме, з поділом нашої батьківщини на дві провінції і митрополії, багато з того, що передше належало до старої тепер припало новій митрополії (60). Звідсіля і непорозуміння між ними (єпископами). Бо один думав (61), що за громадянським поділом наступив і церковний. Тому зачав заряджуватись ново-прилученими парохіями як належними до нього, а віднятими

60) Кесарія і Тіана. Єпископом у Тіані був вищезгаданий Антим. Він видвинув претенсії до деяких частей Василієвої архієпархії, яка мала свій осідок у Кесарії Кападокійській.

61) Антим.

тамтому (кесарійському єпископові). Другий (Василій) держався давнього звичаю й поділу, довершеного колись Отцями. З цього було приключилось вже багато лиха, а на ще більше заносилося. Новий митрополит займав церковні громади, загарбував доходи, пресвітерів церков — одних заманив на свій бік, інших змінив. З цього то й пішло, що положення Церков, поділених і розділених, погіршилися. Бо люди бувають звичайно раді всяким новостям і радо використовують їх для себе; а лекше в нарушити щонебудь усталене, як нарушене обновили. Антима найбільше дразнили таврійські доходи, що їх він бачив у перевозі до Василя. А вибирати дань від (монастиря) св. Ореста він уважав за велику річ так, що навіть раз забрав (Василієві) мули, коли цей переїздив тудю та за поміччю шайки розбійників перепинив йому дальшу подорож (62). А яке знамените мав виправдання! Мовляв: „духовні діти, душі, наука віри“ та й таке інше подібне на прикриття ненаситности — річ одна з найлекших! А вкінці й таке: „не можна давати десятини еретикам!“ А неправовірним (єретиком) був кожний, що був йому невігідний.

59. Поладнання спору

Та святий Божий і митрополит небесного Єрусалиму не дався потягнути облудникам, не дозволив, щоб справу отак переочено та й не придумав лише якусь слабу розв'язку лиха. Гляньмо яка велика й чудна та розв'язка та й — до речі — гідна його великого духа. Він і саме непорозуміння обертає на розріст Церкви, а лихові надає найщасливіший оборот, помножуючи в краю число єпископів. І що з того вийшло? Три найкращі речі: збільшення душпастирств, надання кожному гóродові, що йому належалося та з тим і усунення ворожнечі.

62) Десятини для кесарійського митрополита зносили мешканці Понту до святині св. Ореста, при якій були, відай, початки якогось монастиря. Звідсіля перевозено згодом цю десятину до Кесарії.

Я особисто боявся того пляну, щоб і мені не прийшлося стати тут якою причіпкою, бо й не знаю вже, якби назвати це відповідніше. Бо подивляючи все в тієї людини, і то більше, як це можна словами висказати, одного тільки не можу похвалити. Хочу тут признатись до одної нашої скорби, званої впрочім багатом: до отієї новости й невірности зглядом нас, з якої навіть і час не міг затерти болючого спомину. Звідтам (новість) впала на мене вся ота непостійність і замішання в моім житті та й те, що я не міг ані віддаватися філософії (побожності), ані навіть уважатися за такого (монаха). Що ж до другого (невірність) — то наша бесіда коротка, якщо хтось повірить тому, що ми скажемо на оборону того мужа. Маючи ум вищий понад пересічний людський та відірвавшись від всього земського, ще заки помер, він усе підчиняв Святому Духові. І тому, хоча знав собі цінити дружбу, то він однак там її занедбував, де треба було поставити Бога на першому місці та цінити більше речі прийдешні понад переминаючі.

60. Васнлїєві чесноти: убожество

Боюся я, щоб утікаючи перед обвинуваченням у недбайливості від тих, що домагаються опису всіх його діл, не стягнув, навпаки, закиду в надмірі від тих, що захвалюють міру. Бо й він сам не легковажив її, похваляючи в особливіший спосіб правило: „Умірковання в усьому найліпше“ (63), яке й зберігав у цілому своєму житті. Отже, взявши під увагу одних і других: і тих надто зв'язких, і тих дуже ненаситних — буду старатися придержуватися цього в своїй бесіді.

Різні нарізно поступають у чесноті, а інші лише в деяких родах чесноти; а таких і багато. В усіх (чеснотах) ще ніхто не дійшов до досконалости, принайменше із сьогодні знаних нам. Тому в нас той таки найліпший, хто найбільше набув різ-

63) «Τὸ πᾶν μέτρον ἁρίστον» — висказ Клеобуля, одного з сімох грецьких мудрців.

Св. Василій — «Митрополит небесного Єрусалиму»

них чеснот, або бодай одну в найвищому ступені. А цей (Василій) так у всіх поступив, що став немов гордістю (людської) природи. Розгляньмо це в той спосіб. Хвалить хтось убожество та життя самовідречене й просте? А в нього, що було крім тіла й необхідного накриття для нього? Його багатством було — не мати нічого. А хрест, з яким єдино проживав, уважав він за щось дорожче від найбільших скарбів. Посісти всі добра, хоч як хто собі того бажав би — неможливе. За те можливим є вміти погорджувати всім і так показатися вищим понад усе. З такими поглядами й таким розположенням йому не були потрібні: ні підвищене місце, ні марна слава, ні така публична заява: „Кратес дає свободу тебанцеві Кратесові“ (64). Він старався бути, а не тільки видаватися досконалим. Він і не жив у бочці, ані серед торговиці (65), де міг би любоватися всім, замінюючи так нестачу речей у новий рід надміру. Він же не бажав слави, жив убого й просто. І так викинувши охотно все, що перешкодив, він легко переплив море життя.

61. Поміркування

Подиву гідна це річ — повздержність, уміркування та свобода від пристрастей і від неволі низького й жорстокого тирана — шлунка. А хто ж коли був такий великий цесник — не скажемо забагато — майже безтілесний? Обжирство й ситість він залишив для нерозумних (звірят) та тих, яких життя рабське та нагнене до землі (підле). Він не вважав за щось велике того, що пройшовши гортань стає рівної вартості. Доки міг піддержував своє життя тільки найконечнішим. Одиною ж його розкішшю було: не мати й сповиду розкоші та з приводу цього

64) Кратес, покинувши своє майно, вийшов на трибуну й публично заявив: „Кратес дає свободу Кратесові тебанцеві“, тобто стає вільний від багатства, вигід, тощо.

65) Подібне зробив філософ Діоген. Він, з погорди до багатства та вигід, жив у бочці на публичній торговиці.

не потребувати багато речей. За це дивився він на лелії й птички, в яких і краса не штучна та їда простенька, по науці Христа (Мат. 6, 21), який і для нас став убогою людиною, щоб нас збагатити божеством. Звідсіль у Василя один хитон, одна верхня риза, сон на голій землі, нічні чування, уникання купелів — це його прикраси. А найсмачніша його вечеря й закуска — це хліб і сіль, ця „модерна“ приправа. До того ж тверезий та невичерпний напій, що його достарчують джерела навіть тим, що не трудяться. З них (джерел), чи радше ними (водами) ми лікувались та видужували, про що ми оба спільно мусіли журитися. Бо треба було, щоб я принайменше в злиднях був йому рівний, коли в іншому не поспівав за ним.

62. Дівчистість та черпече життя

Великі це речі: дівство й безженність та бути поставленим ув один ряд з янголами й незложеною природою, бо не смію сказати — з Христом, що постановивши народитися задля нас зроджених, народився з Діви, узаконюючи дівство як таке, що підносить тамтуди, відриваючи від світу, або радше вирікається одного світа для іншого, сучасного для майбутнього. Хто більше від нього цинив невинність, або приписував закони тілу? І то не тільки власним своїм прикладом, але й своїм відповідним старанням про других? Хто збудував обителі для дівць? Хто уложив писані правила, якими опановує змисли, укладає належно кожний член тіла й настоює, щоб зберігати справжнє дівство, спрямовуючи увагу на внутрішню красу, від речей видимих до невидимих? Послаблюючи те, що зовні, віднімаючи полуміні її поживу, відкриваючи для Бога те, що прикрите, як самотньому Женихові чистих душ, що вводить з собою чуйні душі, якщо з горіючими світильниками, повними світляної оливи, виходять йому на стрічу (Мат. 25, 6).

Життя пустинне та життя спільне часто з собою взаємно бореться та є відмінне, хоча жодне не є без примішки ані вповні

добре, ані зле. Бо одне є більше спокійне й упорядковане та веде до Бога, однак нездужає перецінюванням себе, бо чеснота

Св. Василій — законодатель законодателів чернецтва

тут без проби та без порівняння з іншими. Друге ж більше чинне та хосенне, однак не свобідне від заколоту. І одне і друге він

прегарно погодив та злучив. Він построїв скити (66) та монастирі не далеко від чернечих громад та гуртожитків. При цьому не відділив їх від себе наче яким муром і не розлучив одних від других, але радше получив їх разом, не зливаючи однак в одне, щоб так у них ні контемпліяція не була без вияву на зовні, ні діяльність не була позбавлена контемпліяції. Щоб так, подібно як земля і море, даючи собі взаємно те, що їм питоме, зміряли разом до однієї Божої слави.

63. Добродійні заведення — «Васплія»

І що тут ще згадати б? Чудова це річ любов ближнього, прокормлювання бідних, підмога людській немочі. Ось відійди трошечки від (нашого) гóроду та подивися на цей новий гóрод (67), на той захист побожності, на ту спільну скарбницю маючих, до якої зложено не тільки те, що збувало багатим, але на його заклик рівнож те, що було їм необхідним. Тут воно вільне від молів та не приманює злодіїв, висвободившись від напастей зависти та нищівного зуба часу. Там задивляються на недугу розумно, нещастя ж називають блаженням, а милосердя цінуються високо. Чим в порівнянні з тим ділом семибрамні та єгипетські Теби, вавилонські мури, карійський гробівець Мавзоля, піраміди й незлічима скількість міді в колосі? (68) Чим та велич і краса святинь, які вже не існують, чим все те інше, що люди подивляють та розповідають по історіях? З них зали-

66) До тієї форми монашого життя підходять тепер ще камедули, картузи й інші споріднені з ними правилом.

67) Мова про ті добродійні будівлі, що їх побудував Василій за Кесарією. Це був цілий комплекс будинків для недужих, бідних, подорожніх, старців, сиріт тощо. Кесарійці називали цю ділянку міста „Василією“. З неї згодом розрослася Нова Кесарія.

68) Св. Григорій має тут на думці, а навіть частинно вичисляє, т. зв. сім чудес старинного світа. Ті нятяки для тодішніх його слухачів були вповні зрозумілими.

шилось їх будівничим ніщо, хіба дрібка слави. Для мене ж далеко гідніший подиву той короткий шлях до спасіння, той улешений вхід до неба. Перед нашими очами не розгортаються вже жалюгідні й страшні картини людей, померлих ще перед своєю смертю, або завмерлих більшою частю своїх членів тіла, вигнаних з міст, з хат, з базарів, від вод, навіть від найлюбіших собі; їх можна розпізнати скріше по імені, ніж по вигляді тіла. Не кладуть їх також вже при місцях народніх зібрань, парами чи громадно; бо не викликували вони там вже більше співчуття, а радше відразу, ті мистці сумних пісень, якщо в кого позістав ще був який голос. Та навіщо маю я описувати трагічно все те, коли наша мова заслабка для опису тієї нужди?

Був це саме він, що понайбільше напоминав усіх (69), щоб — будучи й самі людьми — не гордити людьми та своєю нелюдністю супроти них не зневажати Христа, що є одною головою всіх. Але, щоб вложили свій капітал на потреби ближніх та за те одержали від Бога замість відсотків милосердя, коли ми милосердя так дуже потребуємо. Тому не цурався він і устами почитити недугу, він — шляхетний та шляхетного походження, блискучий славою. Обнімав їх немов братів і то не для пустої слави, якби хтось міг припускати; бо хто ж був такий далекий від тієї немочі, як він? Але для того, щоб іншим своєю побожністю дати приклад як зайнятись тілами для їх лікування; для того був він вимовним і мовчаливим напінням! І не тільки це місто так поступало, а провінція та дальші місцевості інакше! Ні, для всіх настоятелів народу поставив він за спільне завдання — любов та великодушність зглядом них (нещасливих). Бо в інших людей є знамениті кухарі, розкішні столи, смачно приправлені потрави, чудові повозки, м'які хвилюючі одежі, а в Василя за це недужі, лікування ран, наслідування Христа, який очищав проказу не тільки словом, але й ділом.

69) Можна згадати тут славні його гомілії про багачів, скупість та милосердя (Гом. чч. 6, 7, 8, 9).

64. Праведна поведінка Василя

Коли ж так діло стоїть, то що скажуть нам на це ті, що закидують йому гордість та зарозумілість? Ті строгі судді таких діл, які хочуть нагинати до правила інших, самі будучи без правила. Чи ж можливе, щоб цілуючи прокажених та принижуючись аж до такого — рівночасно хтось виносився понад здорових? Чи можливе морити своє тіло повздержністю і водночас надувати душу пустою чванливістю? Чи можливе осуджувати фарисея, пригадуючи його упокорену напугість, знати Христа, який знизився до виду слуги, їв з митарями, мив ноги учням, не погордив хрестом, щоб на ньому пригвоздити наші гріхи, а що більше дивне, бачити розп'ятого Бога між розбійниками, висміяного присутніми Того, що є непобідимий та вищий всякого терпіння, — а себе виносити попід небеса й не признавати іншим людям навіть рівної собі чести, як це видається тим, що його обвиняють? Та думаю, що вони назвали зарозумілістю постійність, витревалість та правість його характеру. Бо здається мені, що вони легко назвали б відважного очайдушним, обережного боязким, мудрого нелюдямим, а справедливого нетовариським. Тому й не зле заключали деякі, що „прогріхи ілуть слідом за чеснотою“ та „в якійсь мірі сусідують з ними“ (70). Бо дуже легко ті, що не вивчили як слід речі, уважають її за зовсім іншу, як вона в дійсності є.

Хто ж бо в дійсності більше від нього шанував чесноту, або картав прогріхи? Хто заявляв більшу прихильність тим, що поступали в житті як слід? Або хто був більше суворим супроти тих, що грішили? Самий лише його усміх був часто похвалою, а мовчанка — доганою, яка викидала кожному в його совісті поповнене зло. Якщо він не був говіркий, ні жартобливий, ані охочий до товариства та багатом не подобався іза того, що став усім для всіх та чинив добре всім — то

70) Першу частину висказу приписують грецькому філософові Меландрові, другу — Аристотелеві.

що ж з того? Чи не повинні його радше за це хвалити, ніж ганити ті, що мають розум? Хіба, що хтось хотів би винувати льва за те, що глядить він не по-малп'ячому, але шляхетно та мов цар, а навіть його скоки шляхетні та дивно приємні. Або хіба подивляв би акторів як приємних та людяних за те, що вони подобаються товні та побуджують до сміху взаємними пощочинами та галасом. А навіть, якщоб ми цього шукали, то хто ж був такий приємний на зібраннях, оскільки я його знав з власного досвіду? Хто вабливіше від нього потрапив говорити, повчаючи шуткувати, а зганити без оскорблення? Бо ані з докору не робив він жорстокости, ані з поблажливости розніжнення, але в одному і в другому уникав усякої пересадки, обома покористувався розважно й у пору, згідно з радою Соломона, який кожному ділу назначив свій час (Проп. 3, 1).

65. Вимова та наука Василя

Та чим це все в порівнянні з бесідничим таланом тієї людини, з повагою його науки, якою він собі з'єднав увесь тодішній світ? Досі ми находимся щойно у підніжжі гори; до її вершка нам ще далеко, Досі пливаємо ще по заливі, не запускаючися ще на широке й глибоке море. Бо, на мій погляд, якщо була, або буде яка труба, що гомоніла б ген далеко в просторах, або землетрус, що повстав би з якогось незвичайного явища природи, то це був би щойно голос і ум Василя, що стільки перевищив усіх і залишив позаду, як і скільки ми перевищуємо нерозумну природу. Бо хто краще від нього очистив себе для св. Духа, підготував себе, щоб стати гідним толкователем речей Божих? Хто більше від нього просвітився світлом знання та вглянув у глибини Духа й разом з Господом розбирав те, що відоме нам про Бога? Хто так володів словом, як виразником умових понять, що ні в однім ні в другім не кульгавив, як це трапляється багатьом, що в них або думка не знаходить слова, або знову слово відбігає від думки? Він же в одному і другому рівно гідний хвали, бо показався вірний

собі самому та справді досконалий. Про св. Духа сказано, що Він все проникає, навіть і Божі глибини; та не тому проникає, що він цього не знає, а тому, що радіє тим огляданням (І Кор. 2, 10). Василій же простудіював усі глибини Духа. Звідсіля виховався він у всякій обичайності, навчився високої мови, відірвався від сучасного та звернувся до майбутнього.

66. Вага його письм

Давид славить красу, велич, швидкість бігу та силу сонця, що сяє мов жених, а велике наче велетень. І хоч здалека мандрує — то однак має стільки сили, що рівномірно освічує все від краю до краю, ні трохи через таку віддаль не зменшеним теплом. Василя ж красою була чеснота, великістю — богослов'я, бігом — безустанні, до Бога спрямовані, взлети, а силою — сійба й роздача Слова. Так, що не вагаюсь сказати про нього те, що сказав колись про Апостолів св. Павло, запозичивши слів у Давида: „По всьому світу розійшовсь його голос і до границь вселенної сила його слова“ (Рим. 10, 8; Псал. 18, 5).

Яка сьогодні інша приємність соборів? Яка інша розкіш на бенкетах? на базарах? по церквах? Яка відрада для наставників і підданих? Яка для ченців на самоті і в спільноті? (71). Яка для тих, що безчинні та й для тих, що працюють? Ба, навіть тим, що займаються філософією світською, або нашою (духовною)? Одна й над усе найбільша — його письма й діла. Навіть для письменників, що живуть по ньому, не має інших підручників, крім його письм! Вмовкають вже давніші пояснення Божого Слова, над якими деякі трудилися, бо виголошується нові. І той у нас уходить тепер за найбільше образованого, кому пощастило найкраще зацізнатися з його творами, чи то перечитуючи їх, чи заслухуючи слухом. Бо він один за всіх вистарчає тим, що віддаються науці.

71) В оригіналі « οὐκ ἔστιν ἡ μελέτη ». Св. Григорій розуміє тут

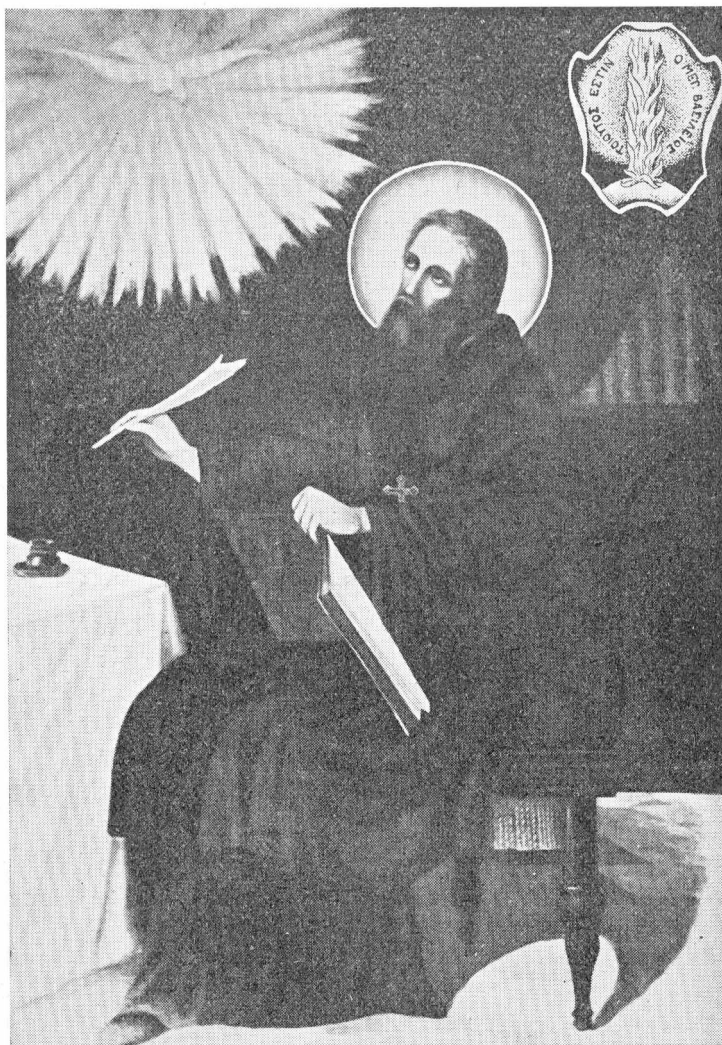
67. Огляд його письменницької творчості

Одне ще тільки скажу тут про нього. Коли беру в руки його „Шестиднев“ і читаю, тоді лучуся з самим Творцем, розумію закони творення й водночас подивляю Творця більше, як перед тим, коли я за вчителя мав лише свій погляд. А коли передо мною книги проти єретиків, то я бачу немов содомський огонь, що обертає в попіл лукаві й беззаконні язики (Бит. 19, 24) або бачу халянську вежу (Бит. 11, 4), зле збудовану й разом так основно зруйновану (72). Коли знову прочитую розправу про св. Духа, тоді Бога, що його посідаю, немов знову знаходжу, утверджуюся наново в правді, основуючись на його богослов'ю й контемпліяції. А коли переглядаю інші його пояснення, які він дає тим, що мало ще розуміють ті речі, то — виписавши їх тричі (73) на твердих таблицях свого серця —, я набираю переконання, що не треба вже мені здержуватися на одній тільки букві й глядіти тільки на зовнішність, але треба мені сягати ще далі, з однієї глибини запускатися в другу, визиваючи так безодню безоднею (Псал. 41, 8), здобуваючи світло світлом, аж доки не досягну найвищого верху. Коли ж займуся його похвалами на честь подвижників, то починаю погорджувати тілом, з'єднуюся з тими, що удостоїлися похвали й запалююся до подвигу. А коли читаю його моральні й практичні науки, очищую ними душу і тіло, стаю тоді храмом, спосібним обняти самого Бога, музичним інструментом, на якому починає вдаряти св. Дух, піснопівцем Божої слави та могутності. Завдяки цьому я переминююся, приходжу до ладу; з одного чоловіка стаю другим і так перетворююся божественною переминою.

під словом „монастон“ — монахів-ченців стисло контемплативних, які жили на самоті. А під словом „мігадон“ — розуміє автор тих ченців, що вели контемплативне життя спільно з іншими монахами.

72) Так „Септуагінта“ — св. Письмо Ст. Завіту, грецького перекладу „сімдесятох“, називає вавилонську вежу.

73) Тричі — значить тут потрібно: історично, морально та містично.

Св. Василій — Учитель Церкви

68. Обережна боротьба з еретиками

Коли я вже згадав про богослов'я і про високомовність тієї людини, докину до сказаного ще ось що. Для багатьох найважливішою справою буде, щоб не потерпіти шкоди, маючи хибне поняття про нього (Василія). Говорю про людей лихих, які власним своїм блудам потурають, а інших тимчасом поганяють усякими наклепами. Він — за правовірне вчення, за злуку й співбожественність Пресвятої Трійці, бо не знаю як точніше це висказати —, радо був би згодився не тільки бути позбавленим престолоа, якого він від самого початку не бажав, але навіть радо був би прийняв вигнання, смерть, а перед смертю ще й муки, і то як зиск, а не як втрату. Це й засвідчив він тим, що зробив і що перетерпів. І так, коли його засуджено на вигнання за правду, то він тільки те одне зробив, що одному з своїх товаришів казав узяти записну книжку й ступати за ним. Послуговуючись радою блаженного Давида (Псал. III, 5), він уважав за коначне обережно укладати свої бесіди та ще на часок терпіти боротьбу й панування еретиків, доки не прийде вільна й погідна хвилина та не принесе свободи слова. Бо вони (еретики) тільки й старалися перехопити якийсь його голий висказ про св. Духа, що Він є Богом. Бо хоч такий висказ зовсім на місці, то для них і для злобного оборонця беззаконня видавався він безбожним. Так вони думали прогнати його з міста разом з його богословними устами, а самим заволодіти Церквою, зробити з неї твердиню нечестя й звідтіля, немов із твердині, робити наскоки на інших. Та він різними висказами св. Письма та певними, неменше сильними доказами, до цього ж і вмілими висновками з аргументації так притиснув противників, що вони не могли вже ніяк встоятися та позаплутувалися своїми власними висказами; а в тому то й найбільша сила й мудрість бесіди. Не про інше свідчить і його розправа, яку він написав про це, водячи пером, немов узятим з писарської скриньки св. Духа. А проте отягався наразі вжити властивого вислову, просячи

св. Духа та своїх оборонців вибачення, щоб не обидились тою його обережністю. Бо, обстоюючи один якийсь вислів, могли б занепасти тією пересадністю цілу справу, головню в часі тієї проби для побожності (74). Та й для еретиків через це не буде жодної втрати, якщо дещо зміненими висказами та іншими словами навчатись того самого. Бо наше спасіння не так у словах, як радше в ділах. Тому навіть і жидівського народу не треба відкидати, якщо б вони (жида) годилися пристати до нас та бажали б задержати на якийсь час слово „Помазанник“, замість слова „Христос“. А ще до того й найбільшою шкодою для суспільности було б, якщо б Церкву опанували еретики.

69. Василій — оборонець божества св. Духа

Бо що він більше ніж всі інші визнавав св. Духа Богом слідує рівнож з того, що він часто проповідував це народові, коли тільки була до цього нагода, а також приватно заявляв він цю річ дхотно тим, що його про це питали. Та ще ясніше з'ясував він це в розмові зо мною, перед яким не затаював він нічого, говорячи про ті речі. Та тут не твердив він того як звичайно, але — що передше дуже рідко робив — накликуючи на себе настрашнішу річ: радше відпасти від св. Духа, як не мав би він св. Духа чтити разом з Отцем і Сином, як односущного й рівного честю. Якщо хтось з вас вірить мені, що я був його спільником і в тих великих речах, то зраджу йому дещо з того, що досі багатьом ще незнане. А саме, що коли тодішні обставини були нас вже дуже притиснули, тоді він зв'язався обережністю, а нам полишив свободу. Бо нас, мало знаних, ніхто не брався тоді ні судити, ні проганяти з батьківщини. І так то завдяки тим двом речам (75) кріпшало проповіду-

74) Дехто п'ятнував таку поведінку Василя. Однак св. Атанасій її одобрював.

75) Задля обережности Василя та свободи Григорія.

ване нами Євангеліє. Я торкнувся того не щоб захищати його славу, — бо цей муж вищий понад усіх обвинувачів, якщо б такі були —, але щоб хтось не взяв за правило правдивості тих поодиноких високих висказів, які знаходяться в письмах того мужа та не послаб у вірі, або не брав на оправдання свого нечестя того його богослов'я, як його піддали йому обставини враз із св. Духом. Але, щоб розбираючи змісл написано-го й ту ціль, з якою воно було написане все більше зближалися до правди та замикали уста безбожникам. Коби то його богослов'я стало моїм та всіх моїх друзів! Бо я так покладаюся на правдивість тієї людини, що її разом з іншими й поділяю. Нехай же перед Богом і всіми людьми доброї волі вміниться моя віра йому, а його мені. Бо й євангелістів годі назвати противорічними собі за те, що одні з них займалися більше людською природою Христа, а інші поступили й до богослов'я. Тому одні з них зачали тим, що доступне нам, другі ж тим, що вище нас. Таким чином розділили вони поміж себе проповідь на хосен, як думаю, для тих, що її приймали та по натхненні Духа, що перебував у них.

70. Василій і праведники перед потопом

А тепер пізнаваймо Василя прирівнюючи його з тими славними мужами Старого і Нового Завіту, знаними з праведности — законодавцями, полководцями, пророками, вчителями та з тими хоробрими аж до проливу крові. І так, Адам удостоївся рукотворення Божого (Бит. I, 27), райських солодоців та першого закону. З пошани до правітця не хочу тут сказати якоїсь хули, але не зберіг він заповіді. А цей і приймив її і зберіг та й від дерева пізнання не потерпів він ніякої шкоди, але пройшовши попри пламенний меч — знаю це добре — одержав рай. Єнос мав надію перший призивати Господа (Бит. 4, 26), а цей і призвав Його та іншим проголосив, що далеко важніше від самого призивання. Єнох знову переобразився (Бит. 5. 21) й

так за свою незначну побожність (бо віра була тоді ще в тінях) прийняв переставлення та обминув небезпеки пізнішого життя; а життя цього, що був так досконало в досконалим житті досвідчуваний, було ціле такою переминою. Нові поручено ковчег і так у цій малій деревляній скринці повірене йому насіння нового світа збереглося від потопу. А цей утік перед потопом безбожності та вчинивши свій гóрод ковчегом спасіння, що легко переплив безодню єресей, з нього він знову віднаискав цілий світ.

71. Василій і старозавітні патріярхи

Великим був Авраам, як патріярх і як жрець нової жертви, приносячи Обіцяного собі (76) Давцеві, як жертву готову, що сама йшла на заклання (Бит. 22, 1); але ж бо й цього жертва неменша. Він приніс себе самого Богові та й не підставив нічого рівновартісного замість себе (бо й що ж могло такого бути?) так, що цілопалення було вповні довершене. Ісаак був обітуваний ще перед народженням (Бит. 18, 10); а цей був самообітуваний та взяв собі Ревеку, тобто Церкву, не здалека, але зпоблизу, і не при помочі посольства слуги (Бит. 24, 3), але дану йому й повірену самим Богом. Та й не перехитрили його в справі первенства дітей, але кожному без обману дав, що належалося по призначенні св. Духа. Славлю драбину Якова, і ту його боротьбу з Богом, яка б вона й не була (Бит. 28, 12). Припускаю, що це було рівняння й дужання людської мірноти з Божою висотою, з якого він вийшов зо знаками поконаного сотворіння. Хвалю сприт та щастя того мужа (Якова) в годівлі стад, і дванадцять патріярхів, які вийшли з нього та поділ його благословення зо знаменитим пророцтвом про майбутність. Але хвалю також і драбину Василя, що її він не тільки бачив, але й поступенно вийшов по її шаблях на висоту чеснот, і той

76) Ісаака.

стовп, що його він не тільки посвятив, але здвигнув Богові, на якому виписав ганьбу науки безбожних, і ту боротьбу, якою він боровся не проти Бога, але за Богом, знівечуючи лож еретиків, і пастирський досвід того мужа, яким він дуже збагатився, відзискавши більше овечок назначених, ніж неназначених, і те велике число добрих діток, зроджених у Господі, і те благословення, що ним укріпив багатьох.

72. Василій і нащадки патріархів

Йосиф був роздавцем збіжжя (Бит. 41, 40), але для одного тільки Єгипту, не багато разів та й матеріяльним способом. А цей для всіх, завжди та в духовний спосіб; це ж для мене важніше, ніж роздача тамтого збіжжя. І він був спокушуваний з Авситійським Йовом, і переміг, і накінець тих подвигів проголошено його славно побідником (Йов I, 12). Бо під жодним з тих ударів він не захитався, але з великою перевагою поконав він спокусника та замкнув уста незрячим приятелям, що не відали тайни терпіння. „Мойсей і Арон поміж єреями його“ (Псал. 98, 6). А великий же був той Мойсей, що карав Єгипет, що вирятував народ знаками й безліччю чудес (Ісход 7, 8), що вступив у хмару й дав людям подвійний закон: зовнішній закон букви і внутрішній закон духа. І Арон, брат Мойсея, по тілу й по духові, що приносив жертви й моління за народ (Ісход 29, 4), повіреник святої і великої скинії, яку збудував Господь, а не чоловік (Євр. 8, 2). Василій же ревнитель обидвох; не тілесними, але духовними й словними бичами карав еретичне, єгипетське плем'я, а вибраний нарід, ревний у добрих ділах (Тит. 2, 14), проводив ув обіцяну землю, писав закони на таблицях не крихких, але трівких, і то не прообразні (закони), але цілковито духовні. У „святая святих“ він входив не тільки раз у рік, але часто, можна сказати — кожної днини, де відслонював нам Пресвяту Трійцю, очищував нарід, і то не тимчасовим скроплюванням, але вічним очищенням.

Що найкраще в Ісусі (Навині)? (Йов. 1, 2). Провід, поділ, жеребом і заволодіння св. Землею. А цей хіба не ексарх? (77), не провідник для тих, що спасаються вірою? не роздавець різних призначень у Господа та помешкань, що їх дав тим, що їх провадив? Тому міг він сказати ці слова: „припав мені уділ у речах найкращих“ (Псал. 15, 5) і „доля моя в руках твоїх“ (Псал. 30, 16). Доля далеко вартніша від тієї, що повзає по землі та яку можна загарбати!

73. Василій і царі вибраного народу

А щоб поминути Суддів, і то навіть найвизначніших з Суддів, то „Самуїл, що був між тими, що призивають ім'я Його“ (Псал. 98, 6), що був даний Богові ще перед своїм народженням (I Царств 1, 20), а посвячений Йому зараз по народженні, — помазує з рогу царів і священників (I Царств 16, 13). А цей чи не був посвячений Богові вже від зачаття, від матірнього лона? (78) Не він оглядає речі пренебесні? Чи не він був помазаником Господнім? Не він помазував Духом святим досконалих? Давид був славний між царями (II Царств 5, 1). Багато розказує історія про його перемоги над ворогами та його воєнну добичу; лагідність же була найважливішою його чертою (Псалом 131, 1), а перед помазанням на царя сила його арфи володіла лихим духом. Соломон просив у Господа широкого серця та й одержав (III Царств 4, 29). Він доступив вершка мудрости й

77) Не виключене, що св. Григорій має тут на думці те, що св. Василій був єпископом-ординарієм не тільки на Кападокію, але й на епархію цілого Понту.

78) Нікетас пояснює, що те «*ἱερτικὸν δμορφιον*» значить — рід священичого епітрахилі, що його мали жиди (порів. I Царств 24, 5). Правдоподібніше однак, що тут мова про плащ для дорослих. Виходило б з паралелі, що св. Василій, відданий Богові ще в лоні матері, як дорослий мужчина віддався вповні на службу престолу, як священик.

роздумування Божих правд так, що став найсвітлішим з усіх сучасників. Та Василій — на мою думку — ні трошечки не уступив ані першому в лагідності, ані другому в мудрості так, що усмиряв навіть люті розбішених царів. І не тільки південна, чи інша яка цариця приходила з далеких кінців землі, заманена славою його мудрости, але та його мудрість була зна-на по всіх краях світа. Решту про Соломона промовчую, бо воно, хоч і пропустимо його, — всім відоме.

74. Василій і пророки

А може хвалиш свободу Іллі в поведенні з тиранами та огненне його восхищення? (4 Царст I, 1). А може спадок Єлісея — плащ, враз із здвоєним духом Іллі? (4 Царств 2, 9). Тому похвали й Василієве пламенне життя серед безлічі покус і його спасіння через огонь, що горить і не спалюється, подібно як було з тим чудесним корчем! (Ісход 3, 2). Похвали й те гарне його скіряне накривало, дароване йому з висоти, цебто „безтілесність“ (79). Полишаю інше, і молодців прохолоджених ро-сою посеред вогню (Дан. 3, 5), і пророка-біженця, що молився в китовім череві, а згодом вийшов із звіра, немов із якої світ-лиці (Йон. 2, 1), і того праведника, що в ямі присмирив люті львів (Дан. 14, 28), або подвиг сімох Макавеїв, що разом із священиком та матір'ю освятилися власною кров'ю та всіми ро-дами мук (2 Макк. 7, 1). Василій, що разом з ними ревнував у витривалості, разом здобув собі й славу.

75. Василій та Йоан Предтеча

Тепер же перейду до Нового Завіту та порівнявши Василя з тими, що заясніли в цьому Завіті, вшаную учня через учите-

79) «τὴν ἀσαρξίαν» — значить: безтілесність. Видавець творів св. Василя, MIGNE, відає це грецьке слово по латинськи як «virginitas», по нашому: „дівство“.

Св. Василій — Отецъ Церкви

лів. Хто предтечею Ісуса (Христа)? Йоан — голос Слова і світильник Світла (Лука 3, 4). Він зрадів перед Ним у лоні й перед Ним увійшов до аду, посланий туди через лють Ірода, щоб сповістити Того, що мав прийти. Коли ж мої слова видадуться кому може за смілі, то нехай він поставить на початку сказаного таке: вживаючи такого порівняння я не виношу тієї людини понад усіх, ані не зрівнюю його зараз із тим, що між зродженими від жінок є вищий за всіх. Я хочу показати, що був він ревним його наслідувачем та мав дещо в собі з Предтечевого характеру. Бо для побожних мужів не малою річчю навіть і незначне наслідування великих узорів. А чи та людина не була наглядною відбиткою Предтечевої побожності? Та й він проживав у пустині, і в нього нічною одежею була волосінниця, що про неї інші й не знали, а він сам нею не чванився, і таку саму він любив поживу: сталою повздержністю очищувати свою душу для Бога, і він удостоївся бути проповідником, хоч і не предтечею Христа, і до нього виходила не тільки вся сусідня околиця, але й загранична, і він стояв на грані двох Завітів, бо усував букву одного, а висував наверх духа другого й так здосконалював внутрішній закон через усунення зовнішнього.

76. Василій і Апостоли

Петра наслідував Василій у ревності (Діян. 4, 8), Павла в невтомності, обидвох же цих славних іменням та переіменуванням Апостолів — у вірі. Могутністю слова наслідував він синів Зеведея, усіх же учнів у задоволенні малим та в простоті. За це повірено йому ключі неба (Мат. 16, 19). А обняв він Євангелієм далеко ширший круг, як цей, що між Єрусалимом та Іллірією (Рим. 15, 19). І хоч не називається він сином грому, то дійсно він ним став. Бо й він спочив на Ісусовій груді, черпаючи звідтіля силу слова та глибину думки. Не дозволено йому стати Степаном, хоч і на це був готовий; пошаною здержував тих, що хапали за каміння. Та я мушу ще коротше го-

ворити, зовсім не запускатися в подробиці. Отже, чесноти він вжето сам відкривав, вжето других наслідував, або й перевищав. І тому, що поступав він у всім — то й станув він вище всіх сучасних. Накінець коротенько скажу ще одне.

77. Зовнішній вигляд Василя

Така велика була чеснота й велич слави тієї людини, що інші задумали вжити собі на славу багато з його незначних навіть прикмет, ба дещо навіть з його фізичних недомогань (80), як напр. блідість лица, бороду, спосіб ходу, здержливість у бесіді та й якнайчастішу задумчивість і внутрішнє совокуплення, що в багатьох задля невмілого та нерозумного наслідування стало понурістю. А крім того ще й вигляд одержі, і уладження ліжка, і поведінка при їді виходили в нього не вимушені й не вираховані, а простенькі та й такі, як вимагала потреба. І тому знайдеш тепер багато Василиїв з вигляду, але це тільки статуї в зарисі; бо забагато було б сказати, що вони відгомоном його слова. Бо відгомін — хоч це тільки послідній звук слова — всежтаки відповідає з більшою виразністю. А ці далеко більше віддалені від того мужа, хоч як вони бажають до нього зблизитися. Тому слушно уважають це за немалу честь, ба навіть за дуже велику, коли часом припало кому чи зблизитися до нього, чи послужити йому, чи бодай згадувати щоось сказане або зроблене ним, жартом чи поважно; як і я, пригадую собі, нераз тим хвалився. Бо в тієї людини все, навіть мимоходом зроблене, виходило цінніше й світліше, ніж те, що інші зробили з трудом.

80) Про подібне говорить Плютарх, у своїм творі: „Як слухати поетів“ (гл. 8, 30), відносно учнів Плятона, що наслідували вчителя в згорбленому ході та про учнів Аристотеля, що наслідували його в заїканні.

78. Останні хвилини

Коли ж він скінчив свій життєвий шлях та, зберігши віру (2 Тим. 4, 7), забажав розв'язатися (Филип. 1, 23), бо й надійшов уже час, щоб він одержав вінки (побіди), та коли почув він не те: „вийди на гору бо там помреш“ (Второз. 32, 49), але: „вмирай і приходи до нас“ — тоді знову робить він чудо, зовсім не менше від вище наведених. Бо коли він був уже майже мертвим і без віддиху та не багато вже йому було залишилось життя, то він знову зібрав сили для прощальної бесіди, щоб не відійти йому без слів побожності, не вложивши попереду святительських рук на найвірніших своїх слуг, даючи св. Духа; щоб так вітвар не був позбавлений його учнів та помічників у священстві. Про те, що далі слідувало вагаюсь, правда, говорити, та однак говоритиму, хоч радше про це годилось би іншим говорити, ніж мені. Бо я не вмю бути філософом в нещасті (зрівноваженим), хоч я дуже зусильно про це старався, головню ж коли нагадаю собі ту спільну втрату та те горе, що огорнуло світ.

79. Смерть св. Василя Великого

Лежав так, догаряючи, Василій, ожиданий небесними хорами, кудюю вже здавна звернув був свої очі. Довкруги нього схвильоване ціле місто, не могучи перенести втрати та нарікаючи на цю смерть як на насилля; хотіли б задержати якоесь цю душу так, немов можна б було її схопити й силою спинити, руками або мольбами; бо біль відібрав їм просто розум. І, якщоб тільки було можливе, кожний готов був відступити йому якусь частину власного життя. Та коли всі ті зусилля показалися даремними, треба було погодитися, що й він людина. Вимовивши в останнє: „В руки Твої віддаю мого духа“ (Псал. 30, 6), радо віддав душу в супроводі янголів. А сталося це щойно тоді, коли повчив присутніх про тайнства віри та своїми наставленнями здосконалив їх. Тоді то знову сталося чудо, величніше за всі попередні.

80. Похорон Святого

Коли виносили Святого й піднесли його вже руки Святих, кожний старався тоді щось схопити, один край його одежі (Лука 8, 44), другий його тільця (Діян. 5, 15), третій святу домовину або бодай діткнутися його; бо що святіше й невинніше від його тіла? Цей знову намагався йти поруч тих, що його несли, той бажав насолодитися бодай одним поглядом на нього, що приносило й їм якусь пільгу. Супроводжали його повні майдани народу, повні присінки, другі й треті поверхи, то йдучи по боках то випереджуючи, то супроводжуючи то оточуючи його, коротко: тисячі всякого роду й віку, передше неznані! Ридання заглушувало псалмоспів, а біль порушив рівновагу духа. Суперничали місцеві з посторонніми, з поганями, з жидами, з зайшлими, а ті знову з нашими: хто більше оплакуючи небіжчика — матиме з цього більшу користь. Треба ще додати, що той загальний біль скінчився нещастям. Задля великого натовпу й стиску чимало душ відійшло разом з ним на другий світ. Та їх ізза такої смерті звали блаженними, бо відійшли разом з ним, а дехто з запальніших сказав би, що стали вони його намогильними жертвами. Лише з трудом його тіло змогло вирватися з тих жадібних рук, залишити за собою супровід та бути так відданим гробниці батьків. Так до ереїв долучився архиерей (81), до проповідників — могутній голос, що й досі ще гомонить у моїх ушах, до мучеників — мученик.

А тепер він уже на небесах та й там, думаю, приносить за нас жертви й молиться за нарід. Бо не покинув він нас цілком. А я, Григорій, напів уже мертвий та розтятий на двоє, бо позбавлений мого великого друга, коротаючи своє болюче й безвартєсне життя — як і годиться тому, що розлучений з ним — не знаю, як те життя мені закінчити, відповідно до його вказівок. Бо ще й сьогодні дає він мені поради та перестерігає

81) Нікетас пояснює це місце так: долучується архиерей до батька-священника й до діда-мученика (за цісаря Максиміана).

мене в нічних видіннях, коли часом залишу дещо зо своїх повинностей. То ж коли я до цих похвал долучую сльози, коли живим словом накреслюю життя того мужа, коли грядучим передаю образ чеснот та спасенну програму для всіх Церков і для всіх душ — на яку споглядаючи немов на живе правило, впорядковуємо своє життя — то вам, перенятим його наукою, яку ж іншу раду в силі я подати, крім тої: щоб ви постійно звертали свій зір на нього так, немов би він вас бачив, а ви його, і так обновлялися в св. Дусі.

81. Спільна похвала Василієві

А тепер всі сюди! Станьте довкруги мене ви, цілий його хоре, служителі престолу й ті, що з нижчих свячень, місцеві й позамісцеві! Разом зо мною зложіть йому похвалу! Кожний хай розкаже щось іншого з його досконалостей. Хай глядають у нього: ті, що на тронах — законодавця, управителі городів — городу основника, народ — керманича, науковці — вчителя, дівиці — опікуна, подруги — вчителя чесноти, пустинники — підйом, черці — суддю, подвижники на самоті (82) — провідника в дорозі, любителі розважань — богослова, веселі — узду, нещасні — потіху, сивина — підпору, молодь — виховника, вбогі — щедрого давця, багаті — управителя. Здається мені, що й вдовиці звеличуть свого заступника, сироти — батька, опущені — приятеля, чужинці — приятеля подорожніх, братія — братолюбця, недужі — лікаря, що подає лік на всяку недугу, здорові — сторожа здоровля, та й решта всі — того, що став усім для всіх, щоб позискати всіх, або принайменше якнайбільше (1 Кор. 9, 22).

82. Закінчення і благання

Це тобі від нас, Василіє! Від мене, рівного тобі і віком і достоїнством! З моїх уст, колись тобі таких приемних! І ко-

82) Це ті, що жили на безлюдді, однак не на пустині.

«... і молиться за нарід» (Ст. 91)

ли воно близьке твоєї гідности — то твій це дар. Бо тільки вповаючи на тебе я приступив до бесіди про тебе. Якщо ж вона далеке від того, і то навіть понад сподівання, то що маю робити — я, знеможений старістю, недугою та й тугою за тобою? Чейже і Богові угодним є те, що зроблене по силам! То ж поглянь на нас з висоти, ти — божественна й священна голово! Даного нам від Бога, для нашої науки, пакосника тіла або втихомири твоїми молитвами, або навчи нас мужньо його переносити! Та й ціле наше життя спрямуй до того, що найхосенніше! А коли вже відійдемо звідсіля, прийми нас там у свої помешкання, щоб — живучи й оглядаючи разом ясніше й досконаліше святу й блаженну Трійцю, про яку в нас сьогодні такі слабенькі поняття — одержали ми заплату за те, за що ми боролись та за що нас поборювали.

Таке то для тебе від нас слово! А нас, що розстанемося з цим життям вже після тебе, — хто звеличить? Якщоб було в нас щось гідне похвального слова в Христі Ісусі, Господі нашім, якому слава на віки. Амінь.

Останні хвилини й науки св. Василія

ІНШІ ПИСАННЯ СВ. ГРИГОРІЯ ПРО СВ. ВАСИЛІЯ

I

ПРОМОВИ СВ. ГРИГОРІЯ БОГОСЛОВА ДО І ПРО СВ. ВАСИЛІЯ В.

1.

Оборонна промова перед батьком Григорієм, у присутності Василя, по висвяченні на єпископа Сазими

Одна з трьох промов у справі свячення на єпископа Сазими, з половини 372 р. Хоч неохотно, Григорій піднімається єпископства та просить у святителів, щоб його навчили як йому пасти стадо.

(У вид. Міня під ч. 9, давніше під ч. 7).

1 – 3. (Висказує свої побоювання перед величчю єпископського уряду, покористовуючися при тому біблійними прикладами).

4. Навчіть мене, друзі, пастирської штуки, ви, що вже для мене і пастирями і товаришами. Дайте мені її конституцію, і ти спільний нам батьку, що на своєму віку багато вже поставив та переіменював пастирів, і ти досліднику й судде моєї філософії (1). Але — прийми зрівноважено моє слово — чи можемо ми, кидані та заглушені бурею, пасти вміло та виховувати стадо? Ти був більше людяний і вирозумілий між овечками (не обурюйся за це на мене) тоді, коли ми були ще щойно учасниками нерозумної пащі, ніж тепер між пастирями, коли ми вже удостоїлися духовної (пащі). Маєш нас у руках — чого ти й бажав — та побідив ти непобідимого. А ось тобі разом із іншим і слово, яке ти старався почути та яке й хвалив доки воно не замовкло, а тоді засипав ти його обильним та густим градом твоїх слів.

5. Але маю дещо закинути й дружбі. Та хто зо спільних приятелів розсудить нас? Або хто буде таким безстороннім суд-

1) Мова про св. Василя.

дею, що винесе справедливий присуд, та не попаде в те, що лучається багатом та не глядітиме в суді на особу? Якщо повелиш, подам обвинувачення; тому не перебивай мені знову промови. Зайшло тобі з нами, подиву гідний чоловіче, діло, про яке говорити не личить, справді недовозлене, неймовірне та ніколи передше про нас не чуване. Ми не переконані (2), але змушені! Дивна річ! Як усе змінилося! Та як розділив нас — скажу, бо хочеш цього — трон та величина благодаті. Та веде вже нас, провадь щасливо, володій та паси нас — пастирів! Готові ми йти за тобою та датись вести твоїй пастирській, шляхетній та божеській душі. Бо говорю правду, хоча відважуся з любови на щось неправильне. Навчи ти нас своєї любови до стада, твоєї журби та zarazом втотопности, старання та безсонної чуйности, того підчинення твого тіла, яким підчинилось воно духові, тих твоїх рум'янців (вицвіту твоєї краски), коли ти трудишся над стадом, тієї рішучости в лагідності, того спокою в ділах (річ, якої бракує багатом та яка не має багато взорів), тих боїв за стадо та побід, що їх ти досягнув у Христі.

6. Скажи, яких треба шукати пасовищ, до яких джерел йти, а яких уникати пасовищ і течій? кого треба пасти палицею, а кого сопілкою, коли вести на пашу, а коли відкликати з паші? як треба боротись з вовками та як не суперечатися з пастирями, і то передусім у сучасних обставинах, коли пастирі нерозумно поводитись (3), та розгубили вівці на паші (Єрем. 10, 21) та й треба разом з святими пророками їх оплакувати? Як мені скріпляти те, що слабе, підносити те, що загинуло та охороняти те, що здорове? Як мені їх учити та зберігати по пра-

2) Св. Григорій говорить тут про справу свого призначення на єпископа, на яке він погодився лише під сильним натиском батька та св. Василя так, що згодом він таки втіче на пустинню, коли цей біль, що про нього він тут натякає, візьме верх.

3) Це доба аріянізму, що опанувала була тоді майже цілу Східню Церкву.

вилам пастирства та вашим? Щоб не став я лихим пастирем, поїдаючи молоко та одіваючись у вовну (Єзек. 34, 4), убиваючи та продаючи що товстіше, а проче залишаючи для диких звірів та пропастей, — пасучи так самого себе, а не вівці, як обвинювано давніх вождів Ізраїля! Того навчіть мене, такими піддержуйте словами та такими заповідями пасіть і співпасіть та спасайте як наукою, так і молитвами і мене і те святе стадо; мені на безпеку, а вам на славу в день приходу й об'явлення великого Господа та архипастиря нашого Ісуса Христа (Филип. 2, 16; I Кор. 1, 8; I Петр. 5, 4), що ним і через нього слава всемогучому Отцеві зо святим і животворящим Духом, сьогодні і на віки віків. Амінь.

2.

Про самого себе, про батька і про великого Василя, повернувши з утечі

Промова з того самого 372 р. Оправдується по своєму повороті; чути ще в ній жаль до Василя, падають ще докори.

(У вид. Міня під ч. 10, давніше ч. 5).

1. Ніщо сильніше за старість та ніщо більше пошанівку гідне за приятель. Вони то привели мене до вас, зв'язаного в Христі, обложеного не залізними оковами, але сильними в'язами Духа . . .

2. . . . Дружба підчинила мене собі, а сивина батька взяла в підданство, цебто та досвідчена старість, ота життєва межа та безпечна пристань, а ще й дружба того, що в Бога багатіє та інших збагачує. Вже бо відкинув я уразу (гнів) — почують смирні та возвеселяться (Псам, 23, 3) — та гляджу спокійно на руку, що завдала насилья, радіюся в св. Дусі, серце успокоюється, повертає розсудок, а дружба, немов вигасла та потухла полум'я, знову з маленької іскорки розгорюється та оживає. „Душа моя марно шукала одради“ і „знемігся я духом“ (Псал. 76, 3-4). Сказав я: „вже ніколи не завірю я більше дружбі“.

Бо і що ж допоможе надіятися на людину? Кожний чоловік поступає підступно, а брат засідкою засідається на ближнього свого; всі ми з тої самої глини й болота та й покушали з того самого дерева зла, хоч один від одного різняться зовнішнім сповидом. Бо що ж мені за хосен, сказав я, з тієї ревнивої та славної дружби, яка почалась від світа, а дійшла аж до духа? Що зо спільної криші та стола? Або що зо спільних наук та вчителів? А що, вкінці, з тієї більше як братньої злуки, а згодом з тієї щирої згоди, якщо навіть цього не було мені вільно, щоб — коли нагодиться власть і повищення (4) — я позістав на долині, головню коли багато старається та досягає якраз противного, щоб співволодіти та мати участь у щастю приятелів?

3. Пощо мені розказувати про все те, що пішло з того болю й оголошення, що його називаю я темрявою, — про ті чисті виплодки ума (фантазії)? Бо воно було ще більше безглузде від тамтого (5). Обвинятиму свою власну чи то глупоту чи навіть божевілья. А тепер завертаю мою бесіду до значно правдивішого та гіднішого. Але, щоб ти пізнав, подиву гідний чоловіче, щирість нашої переміни, то ти не тільки розбив нашу мовчанку, задля якої мене ганили та задля якої ти так дуже негодуював, але мавш і нашу оборонну мову. А це вже, очевидно, походить із нашої приязні та зо св. Духа, що в нас перебуває. Але хто оборонятиме саму справу? Якщо в чомусь не допишу, то ти сам поправ, як ти й в інших справах звик це робити. Ти не дозволив маловажити духа дружби, але хоча ти нас ставиш понад іншими, то ще понад нас далеко вище ставиш ти св. Духа. Не дозволив ти закопати та скрити в землю талант (Мат. 25, 18), не дозволив ти довше скривати світильника під посудю (Лука 11, 33), і саме це (єпископат) ти вважаєш за мое світло та мійиск. Ти старався, щоб тобі, Павлові, додано Вар-

4) Св. Григорій викидає св. Василієві цілу їх довголітню дружбу, від атенських студій починаючи.

5) Ходить передусім про його втечу від єпископства.

наву; старався ти, щоб до Силвана та Тимотея долучився Тит, щоб так Божа благодать поширялась тобою при допоміг тих, що щиро ізза тебе трудяться, та й так, щоб виповнив ти цілий простір між Єрусалимом та Іллірією благою вістю (Євангелієм) (Рим. 15, 19).

4. Тому то ти мене вводиш на середину, а коли я втікаю — схоплюєш та придержуєш при собі. Така то тобі від мене кривда — сказав би ти, та й робиш мене учасником твоїх трудів і вінків. Тому помазуєш мене на архиерея, вибираєш у священну туніку, вкладаєш кидар (мітру), підпроваджуєш до жертівника духовного цілопалення, приносиш у жертву телця посвячення, посвячуєш руки св. Духові, вводиш у Святає Святих для оглядин (Ісход 29, 1) та робиш слугою правдивого кивота (6), що його создав Господь, а не чоловік (Євр. 8, 2). Але чи гідно-го вас святителів та Того, задля кого й для кого те помазання (відбулось) — знає це Отець істинного й дійсного Помазанника (Христа), що Його помазав миром радості понад товаришами його (Псал. 44, 8), тоді, коли людську природу помазав Божеством, злучивши в одне; знає і сам Господь і Бог наш Ісус Христос, через якого ми поєднані, та й Дух святий, що поставив нас на цю службу, в якій стоїмо та радіємо надією слави Господа нашого Ісуса Христа, якому слава во віки вічні. Амінь.

3.

Його ж, до Григорія з Нісеи, брата великого Василя, що прибув по хіротонії

З того самого часу. Григорій з Нісеї прибув мабуть у якійсь місці до Григорія, щоб його знеохоченого на дусі — піднести. Перша частина звернена до обох братів, друга до вірних у церкві.

(У вид. Міня під ч. 11, дазніше під ч. 6).

6) Св. Григорій покористовується тут біблійним описом поставлення Арона в старозавітні первосвященники.

1. Ніщо з існуючого не може рівнятися до вірного друга (7), ні не має міри його доброти. Друг вірний — сильна охорона (Екл. 6, 14, 15) та укріплена царська твердиня. Вірний друг — живий скарб, вірний друг — понад золото та дуже цінний камінь. Друг вірний — город зачинений, та запечатане джерело, які в пору відчиняються та уділяються. Вірний друг — пристань відпочинку. А якщо вирізняється ще й розумом — оскільки він більший! Коли ж і в науці він великий, і то в усякій науці, в нашій — кажу — і в тій, що колись була нашою — оскільки він славніший! А якщо він і син світла (Йоан. 12, 36; Єфез. 5, 8), або чоловік Божий (4 Царств 1, 9; 1 Тім. 6, 2), або такий, що до Бога зблизився (Єзек. 43, 19), або „муж желаній“ (Дан. 9, 23) добрих, або коли він гідний котрогось з тих імен, що ними св. Писання пошановує людей Божих, великих та учасників того, що „в вишніх“, — то все це вже дар Божий та — очевидно — перевищає нашу заслугу. А якщо ще прийде до нас хтось від приятеля, а при тому й він тамтому рівний чеснотою та любов'ю до нас, то це ще приємніше та миліше та пахучіше від того мира, що скрашує бороду та краї ризи священика.

2. Та чи це вистарчить? Чи скреслила вам як слід наша промова того мужа? Чи не треба б нам, як пильним малярям, частіше накладати кольорів, щоб тим досконалішу дати вам картину слова? Тому й опишемо вам цю людину ще докладніше та виразніше. Хто найвизначніший з законодавців? — Мойсей. Хто із священиків найсвятіший? — Арон. Оба були братами не менше побожністю, як і тілами. Або радше: той був Богом для фараона (Ісход 7, 1) та вождем і законодавцем Ізраїля, ввійшов у хмару та став зрителем і учителем Божих таїнств, будівничим тієї істинної скинії, що її створив Господь, а не чоловік (Євр. 8, 2). Оба рівнож священиками. Сказано: „Мойсей

7) Тут, і в дальших рядках під тим „другом“ треба розуміти св. Василя.

і Арон між священиками Його“ (Псал. 98, 6). Той бо (Мойсей), князь князів та священик священиків уживав уст Арона, але сам був для нього тим самим відносно Бога (Ісход 4, 16); цей же (Арон) слідував зараз по тамтому, перевищаючи помітньо всіх інших гідністю та зближенням до Бога. Оба карали Єгипет, розділювали море, переводили Ізраїля, а потопили ворогів, стягнули з висот хліб, а що було прямо неймовірне — виводять та осолоджують серед пустині воду; оба святим піднесенням рук — як прообразом більших тайн — побіждали Амалика. Оба вели та спішили до обіцяної землі. Чи існує щось славніше від того образу? Чи не ясно прообразило моє описове слово мого одноіменника (Григорія) та однодумця (Василія)?

3. Один з них нас висвятив та вивів з укриття на середину. Не знаю, що йому сталося, або що спонукало його поступити невідповідно до того духа, що в ньому діє. Хоча де-що прикріше це слово, однак скажу його: приязнь усе перенесе, терплячи й слухаючи.

А другий приходить до нас, щоб потішити й скріпити та підкорити св. Духові. Велика це річ для мене, що хоч тепер (прийшов)! Бо й чому не мала б бути й найбільша? Та ж він був прикладом для цілого мого життя! Шкода тільки, що прибув пізніше як було треба. Бо навіщо, найлуччий з друзів, підмоги по програній битві? Або навіщо по бурі керманича, а по зраненні ліку? Чи можі тобі, братолюбіві, стидно було того насилля? Або може ти, як владика, обурився на наш непослух? Котрого з братів обвинятимеш (8), а котрого звільниш з оскарження? Скажу тобі щось словами Йова — і то серед терпінь та й до приятеля, хоча й не до такого самого та й не серед таких самих терпінь: за ким обстоєш? Кому хочеш помагати? Чи не тому, що має й так велику

8) Під „братами“ розуміє тут св. Григорій раз св. Василя, рідного брата св. Григорія з Нісси, то знову себе, духовного брата, побратима-

силу? Чи не тому, що дуже мудрий та вчений? Бо бачу, що багато з сучасних суддів на це саме терплять; вони лекше дарують високопоставленим і найтяжчі (промахи), ніж низькопоставленим найлекші. Це й ти сам знаєш. Та не вільно мені сказати про тебе щось не добре, про тебе, що в ньому я бачив та положив для себе норму всякого добра. А заразом св. Писання забороняє мені бути скорим до посуджування (Мат. 7, 1; I Кор. 4, 5). Я ж, задля дружби, готовий здати рахунок і тобі і кожному, що того бажає, рахунок з мого — як дехто це називає — непослуху, чи з моєї — як я пересвідчений особисто — второпности та обережности, щоб бачив ти, що маєш не зовсім глупого та простакуватого приятеля, але такого, що може бачити краще за багатьох, та в тому, що гідне довіря — довіряти, боятись же там, де треба боятись, а не боятись було б жакливим для розумного ества...

4. 5. 6. 7. (Далі промовець дає загальну аскетично-моральну науку для вірних, що зібрались були, відай, на якусь свято, завзиваючи їх до наслідування мучеників, святкування святих днів та любови ближнього і т. п.).

4.

Гомілія з нагоди свячень Єввлалія на єпископа доареського

Виймок, в якому Григорій-співсвятитель запевняє, що свячення в неприсутності Василя не порушують його архипастирських прав.

Мабуть з р. 373. (У вид. Міня під ч. 13, давніше під ч. 30).

1. . . .

2. . . . Не прийшли ми кинути меч, але мир (Лука 12, 51).
Не прийшли ми на зневагу того великого пастиря (9), що поставлений над тим світлим містом (Кесарією). Знаємо, що він гідний чести, признаємо в ньому голову (настоятеля), називаємо

9) Бесіда в тому уступі про митрополита Кападокії — св. Василя.

святим, хоча зазнали ми від нього кривди. Хай тільки любить дітей своїх та буде дбайливим про цілу Церкву! Ми старались додати єреїв, а не відняти, повалити єретиків, а не поменшити православних.

3. . . .

5.

Намогильне слово в честь батька, в присутності Василія

Виголошене на весні 374 р. Промова обширна, знаменита для біографії Григорія-батька. До Василя відноситься вступна, привітальна апострофа, далі опис участі батька в виборі Василя на єпископа, та кінцева апострофа, щоб сказав своє слово про батька.

(У' вид. Міня під ч. 18, давніше під ч. 19).

1. Чоловіче Божий (Йоз. 14, 6), слуго вірний (Числ 12, 7), роздавче Божих тайн (І Кор. 4, 1) та мужу желаній св. Духа (Дан. 9, 23); так бо називає Писання тих, що сильні, визначні та вищі понад речі видимі. Назву тебе й Богом фараона цілої єгипетської та ворожої сили (Ісход 7, 1), стовпом і підвалиною Церкви (І Тімот. 3, 15), Господньою волею (Іс. 62, 4) і світилом, що піддержує в світі слово життя (Филип. 2, 16), підпорою віри, домівкою св. Духа. Та пощо вичисляти всі ті назви, що їх тобі дала чеснота, в яких кожна інше щось приводить та означає.

2. Впрочім, скажи: звідкіля прибуваєш та яке твое діло та й що приходиш ти нам дати? Бо я знаю, що ти подорожуєш тільки в Богом і задля Бога та для чинення добра тим, що тебе приймають. Приходиш, щоб побачити нас, чи шукаєш пастиря, або може, щоб оглянути стадо? Нас вже так якби не було, бо по найбільшій часті ми вже разом із ним (батьком) відійшли; та й прикрим для нас це місце нещастя, і то передусім тепер, коли стратили ми досвідченого керманича та світило нашого життя, на яке глядячи — ми кермувались до вказа-

ного нам на висотах спасіння. Він же відійшов повний чеснот та пастирського досвіду, що його через довгі літа набув, а разом і повний днів та второпности та — як треба вжити і слів Соломона — увінчаний славою старости. А стадо осирочене й в замішанні та — як бачиш — великим обтяжене смутком і журбою; вже не відпочиває на пашнім місці та не насичується водами успокоєння, але розбігається по пропастях, пустарях та балках, серед яких розгублюється та загибає. Не вірять, що матиме ще колись іншого мудрого пастиря, переконане, що не матиме вже певно такого самого й такого собі прихильного, якщо вже не надто гіршого.

3. Три речі є, як я сказав, що всі в однаковій мірі зробили твій приїзд конечним: ми, пастир та стадо. Ділай, отже, по мірі твого лікувального духа, даючи кожному те, що йому потреба, розділяючи розсудно слово, щоб ми подивляли тебе ще більше ізза твоєї мудрости.

А як будеш налаштовувати це? Його (батька) похвали гідно за чесноту, не лише тому, щоб тому чистому чисте сказати намогильне слово, але щоб і іншим положити за взір побожності — його спосіб життя та вчення. До нас же говори коротко про життя і смерть, про злуку і розлуку душі і тіла, про два світи: про сучасний і переминаючий та про мисленний і тривалий, переконуючи, щоб погордити одним, як обманливим, суєтливим та непостійним і киданим, немов на хвилях, в гору й в долину, а до другого щоб прилучитися, як до сильного, богоподібного та завсіди такого самого й вільного від усякого замішання й поплутання. А так ті, що скоріше відійшли від нас справлятимуть нам менше смутку, що більше, справлятимуть нам і потіху, коли твоє слово примістить тих, що відходять з цього світа в світі вищій, а сучасні терпіння в майбутності прикриє; а нас пересвідчить, що й ми самі будемо приведені колись перед доброго Господа та що краще є стає помешкання від переходового. Бо чим є спокійна пристань морякам, тим є для тих, що їх тут кидають хвилі (жит-

тя) — перехід і переставлення до тамтого (життя); або як ті, що вже перебули довгу дорогу є безжурніші та свободніші від тих, що ще подорожують і трудяться, так краще й приємніше почуваються ті, що вже доступили до тамтої обителі, від тих, що ще міряють крутий і стрімкий шлях цього життя.

4. Нас у такий спосіб потішиш! А як стадо? Найперше, приобіцяючи свою поміч і провід; бо під твоїми крилами всім найлучче відпочивається, а твого слова жаждемо більше, ніж чистого джерела ті, що терплять спрагу. За друге, як пересвідчиш нас, що й зараз не залишив нас добрий пастир (10), що положив душу свою за вівці, але є з нами, пасе нас, провадить та знає своїх, а свої (вівці) знають його. Він, правда, тілесно невидимий, але духовно присутній та бореться за стадо проти вовків і не дозволяє нікому ввійти підступно та по злодійськи до кошари та чужим голосом розігнати й пограбувати душі, добре обучені в правді. Я пересвідчений, що тепер (робить він це) ще більше своїми молитвами, як передше навчанням. Бо тепер він зблизився ще більше до Бога, а розірвавши тілесні окупи та висвободившись від матерії, що затемнює ум, знайшовся як незложений при тому незложеному, першому та найчистішому Умові та удостоївся — якщо не буде це за смілий висказ — ангельського чина та довір'я. Та ти сам, володіючи словом і духом, краще це уложиш і придумаєш, ніж я тобі міг би вказати. Щоб однак твоє слово, ізва незнання його досконалостей, не відбігло надто далеко від його (батька) гідности, то я начеркну й відмічу дещо з тих його похвал, що їх я сам спостеріг на помершому, та передам тобі — як доброму маляреві таких речей — для докладнішого вивчення краси його чеснот та передання ухам і душам загалу.

5. Походив він з роду не дуже то знатного...

35. А хто такий далекий від нашої вселенної, що не знав би того, що було останнє в ряді його діл, хоча воно одне з

10) Треба розуміти помершого — Григорія.

перших і найбільших значенням? Сталось, що знову те саме місто (Кесарія) ізза того самого (вибору єпископа) заволнувалось, коли передчасно помер той, що йому було колись завдано насилля, відійшовши собі до Бога, за якого хоробро й шляхетно боровся в часі переслідувань (11). А заколот що більше ставав гарячим, то більше був і нерозумним. Бо не був незнаний той, що був понад усіх, подібно як сонце між звіздами. Противно, навіть дуже був він знаний усім іншим, а передусім тій вибраній та найчистішій частині народу, цебто клирові та нашим навореям (монахам) — яким переважно, або й виключно треба б поручати такі вибори, щоб оминути в Церкві лихоліття, а не багачам, потентатам, або народнім волнуванням та нерозумові та передусім не тим з них, що найбільше продажні. А тимчасом я вже недалеко від того, щоб уважати народнє володіння за більше упорядковане від нашого, якому приписується окреме Боже благословення, та що в тих справах луччим провідником є страх, ніж розум. Бо інакше, ти — божеська та свята голово —, хто із здорово думаючих залишив би тебе, щоб піти за іншим? Тебе, написаного на Господніх долонях, безженного, ненаживника, майже безтілесного й безкровного, тебе, що в слові йде зараз по Слові, мудрого між мудрцями, між земними надземного, нашого побратима й друга та — скажу щось незвичайне — половину моєї душі, спільника життя й науки? Бажав би я, щоб моє слово було свободне, цебто, щоб змальовував я тебе перед іншими, а не в твоїй присутності, щоб так міг я говорити не зменшуючи багато задля підозріння, що тобі схліблюю. Але, щоб повернути слово до того, про що

11) Мова про еп. Євсевія з Кесарії (362–370), якого народ змусив прийняти єпископство, хоч у тому часі, по тодішньому звичаю, був ще й нехрищений. По його смерті в Кесарії знову почались спори про вибір наслідника. Григорій — батько, єпископ Назіянзу, своєю повагою та стараннями рішив вибір св. Василя. І про це саме розповідає тут св. Григорій.

треба нам говорити, то (скажу): Дух святий знав свого (вибранця), — бо й як би ні! Але на перешкоді стояла зависть, а чия? — стидно сказати! Коби то не було того чути й від інших, що пильно вивчають наші справи та про те говорять!

Та облишім вже це, немов ріка каміння посеред свого русла, та покриймо мовчанкою те, що гідне, щоб про нього забути. А самі ходім далі, до інших частей нашої бесіди.

36. Докладно знав про те, що є святого Духа цей, що був від св. Духа (12). Тому уважав, що не треба потурати нічому низькому, ні змагатись на вічах та з упередженнями, або приписувати більше значіння людській прихильності, ніж Богові, але глядіти тільки на одне: на хосен Церков та спільне спасіння всіх. Тому то писав, напминав, погоджував нарід, священників та інших, посвячених вівтареві, свідчив, голосував та хіротонізував вже навіть, будучи ще й неприсутнім; старості приписував те, що знайшов повагу між чужими, немов між своїми. А вкінці, тому, що треба було для канонічності свячень ще одного до числа тих, що мали проголосити (вибір) — то зволікся він з ліжка, знищений старістю та нелугою, та пішов немов молодець до гóроду; або радше несли його вже помершого тілом та ледви ще віддихаючого, пересвідченого однак, що як би треба було по дорові й потерпіти, то це його старання буде для нього гарним похороном. І сталось тут чудо, якому годі відмовити віри. Трудом він виздоровлює, охотою молоднів, обстарує діло, обороняє, ставить на троні, повертає вживаючи повозки вже не як погребного воза, але як Божого кивоту. А ту видержливість, що її ми щойно перестали були хвалити — там він показав ще більше. Бо коли його товариші не могли перенести ганьби своєї програної та тієї поваги, що її мав цей старець у тих справах та ізза цього негодували й лихословили йому, то він і їх побідив своєю терпеливістю та перевищив їх, знайшовши собі найбільшого союзника в ла-

12) Григорій-батько.

гідності та в тому, що не лихословив тим, що лихословлять. Бо що ж це був для нього за тягар бути побіджуваним язиком, коли він у ділах побіждав? Тому то й їх так полонив своєю терпеливістю, взявши за союзника для свого погляду й час, що — змінивши негодування в подив — навколішки оправдувались перед ним, стидались за попереднє та — відкинувши гнів — уважали його для себе за патріярха, законодавця та суддю.

37. (Даві говорить про старечий вік Григорія-батька та про інші чесноти в часі гонення).

41. А тобі як здається, судде моїх слів і вчинків? Коли ми розказали це достаточнo та відповідно до твого бажання, то видай твій осуд, а ми підчинимось йому! Бо, очевидно, судом Божим є твій суд. А якщо далеке воно від його слави, а твоїх сподівань — то близько помічник! Долучи і твій побажаний голос до його чеснот, немов дощ у добру пору! Бо ж мав він тебе зобов'язаним собі задля великих справ, як пастир пастиря, як батько духовного сина. Що ж у тому незвичайного, якщо той, що задля тебе гримів на цілий світ, тепер дістане і сам щось з твого голосу. А що ще лишається? Поговорити з духовною Саррою, подругою великого нашого батька Авраама та однолітком (13), про похорон.

42. Не має тієї самої природи, мамо, Бог і людина...

43. ... Мое слово не відноситься до тебе, наймудріша! Хай воно буде однак спільним ліком для потіхи сумуючим, щоб знали смертні люди, що супроводжають смертних.

13) Мати св. Григорія, праведна жінка, звалася Нонна. Померла ще, видай, того самого року, по смерті свого мужа.

II

ЛИСТИ СВ. ГРИГОРІЯ ДО І ПРО СВ. ВАСИЛІЯ

1.

Другові Васи́лієві

Перший зо збережених листів св. Григорія взагалі; відай з кінця 357 р. або початку 358 р. Оправдується, що не додержав умови: податись разом на самоту. Задержало його старання про батьків. Подає розв'язку на майбутнє. (У вид. Міня під ч. 1, давніше під ч. 5).

Признаюсь, не додержав я обітниці, що її я тобі дав ще в Атенах, ізза нашої тодішньої дружби та угоди, що будемо разом жити та філософувати. Бо й не маю тобі сказати щось відповіднішого. Та обманув я тебе недобровільно, але тому, що один закон переважив над іншим; цей, що каже шанувати батьків над законом дружби та побратимства. Та й не в усьому я тебе обманюватиму, якщо погодишся на таке: частинно житиму я з тобою, а частинно ти зволь перебувати з нами (1), щоб так все було нам спільне, навіть спільнота (однаковість) дружби. А так і станеться, що і їх (батьків) не засмутимо та й тобою втішатимемось.

2.

Йому ж

Приблизно в тому самому часі. Коли Василій відповів на попередній лист і проект, натякнув на деякі недогоди околиць Тиберіани. Григорій обурюється на друга та натякає на відемні сторони міста. Виходило б, що лист писаний ще перед відходом Василія в понтійський пустар. (У вид. Міня під ч. 2, в давніших під ч. 6).

1) Відай в Аріанзі, родинній місцевості св. Григорія, яка була в досить пустій окрузі т. зв. Тиберіани.

Не дозволюю, щоб ти витикав нам Тиберіяною та її болотами й сльотою, ти, що без всякого болота прямуєш „в горня“ та ступаєш по вишинах; та щоб ти, — окрилений та взнеслий, подібний до стріли Аваріда (2) —, будучи кападокійцем утікав з Кападокії. Яка ж у тому кривда, що ви бліднече, стісняєте себе, уживаєте сонця на мірку, а ми товстіємо, насичуємося та не стісняємо себе? Бо це ваш закид: розкошуете, багатієте, промишляєте. Цього не похваляю. Тому, або ти перестанеш витикати нам болотом, — бо ні ти не збудував міста, ані ми не створили сльоти —, або ми тобі за болото заплатимо голотою (3) та цілим шумовинням міста.

3.

Василієві

Лист написаний коло 361 р. Це відповідь на 14-ий (давніше 19) або на якийсь інший лист Василя, або взагалі опис речей бачених особисто, зготовлений по якихось відвідинах у Василя на пустині. Щоб відплатитися другові за деякі уємні натаки про рідні сторони, Григорій старається осмішити і околицю і спосіб життя Василя. Цим він кинув багато світла на перші місяці Василієвої самоти.

(У вид. Міня під ч. 4, давніше під ч. 7).

Смійся та й насмівайся ти з нас, чи то жартом, чи й дійсно! Ніщо з того! Підсміхайся здоров, потурай твому очитанні, використовуй нашу дружбу. Все, що від тебе походить — для нас приємне, щонебудь це було б та як воно не виглядало б. Бо й цю нашу околицю, здається мені, не тому висміваєш, щоб її осмішити, але щоб мене до себе притягнути. Ро-

2) Аварид, мітична грецька постать; він мав одержати від бога Аполлона стрілу, з якою мандрував Грецією та пророкував і робив інші незвичайні речі.

3) В грецькій мові тут гарна гра слів: „πηλός“ — болото, „κάπηλος“ — шинкар, трактирник. Для віддання тієї гри слів переводимо замість: „шинкар“ — „шинкова голота“, просто „голота“; „за голотою“.

Св. Василій — законодатель чернецтва

зумію я тебе; поступаєш як ті, що загачують річку, щоб відвести її куди інде. Так я приймаю ті твої слова.

А я тимчасом подивлятиму твій Понт та понтійський пустар, гідний осідок для скитальців; ті скали, що звисають над головою та звірину, що й свідчать про вашу віру; а далі, і прилягаючий монастирець, чи радше печеру з шумними назвами: аскитар, монастир, школа, і гайки диких дерев, і вінок із стрімких гір; яким не так вінчається, як радше в'язните себе, і повітря розмірене на мірку та й те побажане сонце, що на нього глядите немов через димар. О, понтійські кімерійці (4), засуджені не лише на 6-місячну ніч, як про це дехто оповідає, але ви не маєте ні одної днини життя без тіні, бо ціле ваше життя — одна довга ніч та тінь смерти, що скажу так словами Писання. Величаю ту вузьку й тісну дорогу, хоч і не знаю чи веде вона до царства, чи до ада (хай би ради тебе вела до царства!); те джерело по середині того, що так назву, — якщо хочеш — фальшивого раю, яке розділяється на чотири ріки, з якого наводнюється цілий світ, або радше пусту суху пустиню, яку трошки зросив якийсь Мойсей, випровадивши ударом палиці джерело зо скали. Бо де нема скель, там глибокі балки, а де нема балок — там аканти (колюча рослина), де ж кінчаються аканти — там знову провалля. А ця, вищеназвана, дорога прямо карколомна та по обох сторонах похила, але збирає зате добре думки подорожніх та вправляє їх в обережності. Спадає з гори й рвучкий струмок; а цей для тебе такий спокійний немов Стримон (5) під Амфіполем. Та й не такий

4) По Гомеровій Одисей (п. XI) кімерійці мешкали на північних берегах чорного моря. Про них Гомер оповідає, що там мала бути постійна темрява, або принайменше дуже довга й цей погляд ще довго був поширений серед мешканців середземноморських країв. Св. Григорій говорить про піврічну ніч.

5) Стримон, річка в Македонії, яка розливається в кілька озерець, а опісля коло Амфіполя, гóроду, злучується та одним гирлом впадає до Егейського моря; сьогодні це македонська річка Струма.

він то вже рибний, як радше камінний та й не розливається в ставки, але паде в провалля. О, ти надто великомовний чоловіче та творче нових назв! Є він (струмок), правда, великий і страшний та й заглушує псальмодію тих там з гори (черців). Катаракти й катодупи (6) в порівнянні з ним — ніщо; так то гремить він вам день і ніч. А такий стрімкий, що й непрохідний, такий же мутний, що й до пиття непригожий. Та хіба стільки він чоловіколюбний, що не забрав ще вашої обителі, коли розшалів ручаями та зливами. Ось це те, що ми думаємо про ті острови Блажених та й про вас щасливців! Ти не захвалюй мені осяяних місяцем просмиків, кудюю веде доступ до підніжжя гір, бо вони не так освободжують, як радше замурують вас; ні того верха, що звисає грізно над вами та робить ваше життя подібним до Танталового, ні подуву вітрів та випарів землі, які освіжують ваші умління, ні співучих птичок, що співають, правда, але про голод, літають, але в пустині. Кажеш, не заходить туди ніхто, хіба на лови; додай: щоб і вас, мерців, побачити (7).

Мабуть це виглядає трохи за довге на лист, але все ще за коротке на комедію. Ти ж, якщо спокійно приймеш цю науку, добре зробиш, якщо ні — то додамо ще й більше.

4.

Йому ж

Змістово цей лист наче друга частина попереднього. Із описів видно, що Григорій був учасником того, що описує; значить, і цей і попередній листи писані по першому його пожитті з Василям, що не було перед кінцем 360 р. В тому листі Григорій далі іронізує з життя Василя-ченця. (У вид. Міня під ч. 5, давніше під ч. 8).

6) Ходить про нілеві пороги та водопади. Річка Ніль має дуже стрімкий спад, головню в горішній течії, та творить менші і більші водопади (катаракти — пороги), які витворюють великий мум (катадупи, від гр. слова: „*καταδουπῆς*“ — спадати звисока з шимом і грюкотом).

7) Св. Григорій іронізуючи дає досить докладний опис місця перших чернечих подвигів св. Василя в Понті. Наглядність та докладність опису вказує на очевидця.

Тому, що прийняв ти нашу науку зрівноважено, додамо ще й те, що слідує. Хай буде початок з Гомера: „А тепер, нуже, про внутрішню продовжуй співати славу“ (8). Про колибу без даху і без дверей, про огнище без огню і без диму, про обсушені вогнем стіни, щоб не падало з них на нас кашлями болото, про засудження на Танталеві муки та спрагу серед вод, про мізерні та непоживні пири, на які запрошено нас — нових і нещасливих розбитків — аж з Кападокії, і то не на недостатки лотофагів, але немов до трапези Алкіноя (9). Бо згадую я ті хліби та росолики (так вони мабуть і називаються) та й буду згадувати й про зуби, що пощербились на сухарях, у яких застрягали та треба було їх витягати немов із багна. Ти ж в тому всьому надто сильно переборщив, бо твої домашні невзгоди зробили з тебе в'исокомовного, і коли б нас скоренько не спасла з того ота велика кормителька убогих, — говорю про твою матір —, та й не з'явилась нам, киданим бурєю, пристаню в небезпеці, то давно вже були б ми небіжчиками та й не хвалили б нас за понтіїську віру, але радше співчували б нам. Та як тут поминути й оті негідні назви саду сади без овочевих дерев, засипаних авгійським гноем (10) з вичищеної домівки? Або й те, коли ми тягали ті вози — немов гори; я — як простий робітник, а ти — як панич, і то отими нашими карками та руками, що й досі носять ще сліди мозолів. О, земле й ти сонце й повітря та чесно! —

8) Гомерова Одисея, пісня XIII.

9) Лотофагі, по Гомеровій Одисей (п. IX), це ті мешканці північної Африки, що живуть лотосом, що мав би бути дуже солодкою стравою та тим спричинював у чужинців забуття на батьківщину. Алкіной, король Феаків (гл. Гом. Одисея), мітичний внук Позейдона, батько Навзікаї. Тут натяк на пир, що його Алкіной справив Одисееві, розбиткові.

10) Авгійська стайня, це мітична стайня Авгія, короля Еліди, 30 літ нечищена, в якій стояло 3000 товару. За десятину Геракл згодився вичистити її. Вичистив за один день, перепровадивши через стайню русло недалекої річки. Не одержавши обіцяної заплати, вбив Авгія.

хай забавлюсь трошечки в актора, — і то не на те, щоб злучити береги Гелеспонту (11), але щоб зарівняти проваля! Думаю, що читанням тих речей не образишся, як і ми ні. Якщо ж образишся, то скільки більше ми тим, що пережили. Та й так більше з того ми поминули, а про багато дечого не дозволяє говорити сором.

5.

Йому ж

Св. Григорій признається, що в попередніх листах іронізував та тужить за пожиттям з Василієм у понтійській пустині. З того самого часу. (У вид. Міня під ч. 6, давніше під ч. 9).

Те, що ми передше писали про понтійський побут було писане жартом, не поважно. Те ж, що зараз пишу — те вже дуже поважне. „Хто поверне мені знову місяці колишніх днів“ (Йов 29, 2), в яких я разом з тобою уважав терпіння розкішню. Бо лучча є добровільна прикрість, ніж недобровільна приємність. Хто дасть мені оті псальмодії й нічні чування та й ті молитовні взлети до Бога, чи те майже нематеріальне та безтілесне життя? Хто дасть згоду та душевну сполуку братії, що її ти убожествив та потягнув у вишини? Хто (дасть) ревнування та заохоту в чесноті, яку ми забезпечили писаними правилами та приписами? Хто (дасть) розважання Божих словес та знайдене в них під проводом св. Духа світло? Або, щоб назвати менші й лекші речі, хто (дасть) щоденні чергові ручні праці, рубання дерева, лупання каменя, висадку щеп і наводнювання, або й цей золотий платан, далеко кращий від Ксерксового (12), під яким сидав не пишний цар, але убогий монах—

11) Натяк на спробу короля Ксеркса, що хотів злучити Європу і Азію мостом через Дарданелі. Згромадивши велике число кораблів почав класти на них міст, але буря не дозволила, щоб ця спроба видержала.

12) Питій, лідієць, був такий багатий, що мав дарувати Дарієві, перському королеві, золотий платан; згодом погостив ціле Ксерксове військо та приобіцяв покрити всі кошти війни.

самітник? Його то я засадив, Аполлос же підливав, цебто твоя всечесність, а Господь на нашу честь дав зріст, щоб збереглась у вас пам'ятка нашої працьовитости, немов та розквітла палиця Арона в Кивоті Завіта, як оповідається й ми віримо!

Бажати цього всього — легенько, досягти ж — нелегко. То ж допоможи мені, піддержи в мені чесноту твоїм духом і співпрацею та збережи твоїми молитвами ті скарби, що їх ми колись зібрали, щоб не зникли ми поволі немов тінь, коли звечеріє. Тобою я віддыхаю більше ніж повітрям та тоді тільки й живу, коли влучусь з тобою, чи то коли ти присутній, чи й відсутній і тільки в образі.

6.

Василієві

Лист цей написав Григорій по свяченні Василія на священника, правдоподібно в 362 р., висказуючи слова заохоти.

(У вид. Міня під ч. 8, давніше під ч. 11).

Похваляю я початок твого листа. Бо і чого, що тільки твоє, не треба хвалити? І тебе вже схопили (13), як і нас обмежили, змусивши нас на ступінь пресвітерства, хоча й не бажали ми собі того ніколи. Та й взаємно собі, як і всі інші, можемо бути свідками, що вдоволялись ми земською філософією (побожністю) та покорою. Може воно було б і лучче, якщоб це не було сталось, або — не знаю сам, що й говорю —, якщоб не був пізнав я зарядження св. Духа. А тепер, як сталось уже, треба терпіти, і то, як мені видається, передусім ради теперішніх обставин, що багатьом еретикам розв'язали язики; та й тому, щоб не посоромити вжето сподівань тих, що нам це повірили, вжето нашого життя.

13) Натякає на висвячення св. Василія на священника.

7.

Євсевієві, єпископові Кесарії

Три листи написав Григорій до Євсевія, обороняючи свого друга Василя. В першому з них оправдується, що не прибуде на єпархіальні з'їзди, доки не буде відкликаний Василій, що перебував у понтійській пустині. Подія й листи писані між рр. 363-365. Два послідні — писані дуже загальною та нічого не дають до біографії Василя.

(У вид. Міня під ч. 16, давніше під ч. 20).

Тому, що говорю до людини (14) яка не любить брехні та й більше за інших спосібна її в інших розпізнати, хоча б сховалась вона в наймудріших та найтрудніших лабіринтах, а ще до того коли й мені не любя всяка штучність, бо — скажу відважніше — такий я вже вдався й навчився зо св. Письма, — писатиму те, що в мене на думці. Дай же ж мені свободу виговоритися, бо противно провинишся проти правди, відбираючи мені свободу та змушуючи задержати в собі цей зародок болю, немов яку лиху та підступну недугу. Тішусь, що мене визначаєш — бо і я людина, як сказав вже хтось перед нами — та кличеш мене на собори та духовні розмови. Однак не можу я перенести кривди вчиненої улюбленому братові Василю, що її ваша шанобливість ще й зараз йому робить. Бо його я собі від самого початку вибрав та й досі вважаю за товариша життя й науки та найвищої філософії. Та ще й нічим не можу я йому докорити, в чому його осуджують. Бо так і годиться помірковано говорити, щоб вихваляючи його (чесноти), не виглядало, що хваляю себе.

Ти ж погордивши ним, а пошановуючи нас, здаєшся мені, що робиш подібне до того, хто одну й ту саму людину однією рукою гладить по голові, а другою б'є по лиці, або, що руйнуючи основи дому, розмальовує стіни та прикрашає зовні. Коли отже мені таке дораджуєш — то ти й робиш подібне. Старатисьму тебе переконати, бо це річ справедлива.

14) Тут мова про Євсевія, єпископа Кесарії (362-370).

Якщо його пошануєш, як годиться, то й він тебе буде шанувати. Ця справа переслідує нас немов тінь тіло; а ми ж такі маленькі та схильні до згоди! Бо не поступаємо ми вже аж так нерозумно, що в іншому хочемо поступати розумно та вибирати все луччу частину, а переочуємо справу, що є головною в цілому нашому вченні (світогляді) — любов! І то зглядом людини, священика, про яку знаємо, що є такою визначною, що і життям, і наукою, і вихованням кращий від інших, знаних нам. Бо не заслонить наше непорозуміння правди!

(В двох дальших, дуже коротеньких листах до Євсевія Григорій ще загальніше говорить про цю справу та старається наладнати співжиття, головню в часі загрози зо сторони Валенса).

8.

Василієві

Лист писаний в часі посередничання Григорія між Євсевієм та Василієм, про яке мова в попередньому листі, отже десь в 365–366 рр. Просить Василя, щоб він, написавши вперед до Євсевія, прибав сам до Кесарії, бо Євсевій розположений вже до згоди.

(У вид. Міня під ч. 19, давніше під ч. 19).

Тепер час на второпність і вибачливість, щоб ніхто не перевищив нас мужністю та й щоб не стратили ми в одній хвилі багато труду й поту. Чому і звідкіля таке пишу? Найбоголюбивіший наш єпископ Євсевій (бо так впрочім треба нам про нього думати й писати) став для нас дуже згідливий та приязно успокіблений та й немов залізо в огні, так він з часом м'якне. І думаю, що прийде до тебе письмо й запрошення, як він мені вже натякнув та як переконують нас многі з тих, що добре знають його справи. Тому випередім його, або особисто прийшовши, або листовно, або ще лучче: написавши найперше листа, згодом прийдім особисто. Щоб потому не жалували ми уступаючи, коли могли гарно й мудро успунити й побідити, чого многі від нас собі бажають (15).

15) Св. Григорій хоче тут переконати друга, щоб зробив перший

Тому повір мені й прибудь, так ізза цього, як ізза сучасних обставин. Бо еретики, змовившись, увихаються в Церкві; одні вже прибули й роблять замішання, інші ж, як ходить чутка, небаром прибудуть. І треба побоюватись, щоб не знівечили правдивого вчення, якщо скоро не збудиться дух Веселеїла (16), мудрого майстра в таких дискусіях і догматах. Якщо ж тобі здається, щоб і я сам прибув та побув дещо з тобою, а згодом був товаришем подорожі, то я не відкажуся й від того.

9.

Великому Василюві

Різні в різні часи ставлять смерть єпископа Євсевія (від 369 до 371). Найправдоподібніше помер він в половині 370 р. і того року був вибраний Василій єпископом. Василій написав по смерті Євсевія листа до Григорія, що тяжко нездужає. Григорій пустився в дорогу, але довідавшись, що з'їжджаються єпископи на вибір, завернув та нижче поданим листом пояснив свій крок. (У вид. Міня під ч. 40, давніше під ч. 21)

Не дивуйся, якщо виглядає тобі, що говорю щось незвичайне, чого передше ніхто не говорив. Ти виглядаєш на людину дозрілу, певну та сильної волі, яка однак багато чого хоче й робить радше препросто, ніж з належною обережністю. Бо хто вільний від злоби, той і повільніший підозрівати щось злого. Щось подібне скоїлось і тепер. Ти завіззав нас до митрополії, щоб порадитися передше про одного єпископа. Справді, який прегарний та переконливий сповід! Ти вдав, що нездужаєш та вже майже віддаєш духа й бажаєш бачити нас та поговорити напослідок. Хоч і не знав я, що сталося та й що ми можемо допомогти нашою присутністю в тій справі, то я однак пустився в подорож, бо заболіла мене дуже ця справа. Бо й що ж важніше в мене над твоє життя, або що прикріше від

крок до згоди й так улєкшив старенькому Євсевієві цей тяжкий крок. Цього домагалася від св. Василя, як молодшого, й публична опінія.

16) Біблійний Веселеїл (Ісход 31, 2. 3; 35, 30. 31) був призначений Богом на будівничого старозавітного кивота. Тут під Веселеїлом розуміє Григорій Василя, призначеного Богом на оборонця віри.

твоєї смерті? То ж плачучи пролив я джерело сліз та й ридав я й перший раз спостеріг на собі, що я розположений не так, як ялось філософові. А скільки то не зложив я вже був намогильних написів!

Коли ж побачив я єпископів, що з'їжджались до міста, то я перервав подорож та й здивувався найперше, чи ти не бачив, що годиться, а що ні, чи може не вважав за відповідне уникати поговору товпи, яка скоренько й найбільше бездоганних очорнює; по друге, чи ти справді припускаєш, що і тобі і мені не личить те саме, коли і наше життя, і освіта, і все проче нам спільне, бо Бог вже від початку так наше життя разом уложив? а за третє (нехай буде вільно й це сказати), чи ти уважав, що такі вибори належать до богобойних людей, а не радше до могучих та й тих, що приємливі народові? Отже, ізза цього саме я обернув корму та й завернув (17). Чи не здається тобі й самому, що я на таке рішився тому, щоб уникнути вмішування в заколоти та злобних підозрінь? А твою поштенність я тоді побачу, коли справи уложаться як слід і обставини дозволять. Тоді зганю тебе ще більше й тяжче.

10.

Кесарійцям

Лист Григорія, батька, писаний св. Григорієм Богословом до кесарійської Церкви в справі вибору єпископа. Підчеркує значіння їх Церкви та виставляє одинокую кандидатуру – Василя. (У вид. Міня під ч. 41, давніше під ч. 22).

Я, правда, малий пастир та малої пастви настоятель і найменший між слугами св. Духа; але благодать не стісняється та

17) Св. Григорій своєю вдачею справді не підходив до того, щоб серед розагітованих мас народу та партійної гризні провідників боротися за перемогу слушної справи. Тому він завернув та залишив друга. Те однак, до чого не хотів чи не мав сил братися син, те зробив батько, старий Григорій, єпископ Назіанзу.

не обмежена місцем. Тому і малим хай буде вільно говорити, головню коли мова про спільні та великі справи, і коли вони радять у такій глибокій старості, яка може має в собі щось більше від второпности багатьох.

Не про малі та случайні справи радитесь, але про такі, що їх добре або зле розрішення конечно несе з собою такий, або сякий стан суспільности. Говоримо про Церкву, що за неї Христос помер та про того, що її представляє та поєднює з Богом. Бо „світильник тіла — око“ (Мат. 6, 22), — як ми чули —, не лише те, що тілесно бачить і його бачать, але й те, що глядить та можна його побачити духовно. Оком же Церкви — єпископ, як це вам знане, хоча б ми того й не писали. Конечним, отже, є, що коли тамте чисте — то й тілу добре поводитьься; якщо ж станеться, що воно занечищене — тоді зле. Подібно справа мається й з настоятелем Церкви: відповідно як він мається — то вони разом або виставлені на небезпеку, або разом спасаються. А про кожду Церкву треба мати старання як про тіло Христове, передусім же про вашу, що була майже від початку Матірью Церков та й ще сьогодні нею є та називається, на яку глядять усі, немов обвід кола на свій осередок. І то не лише задля православія, вже здавна всім проповідуваного, але й задля благодаті згоди, безсумнівно даної Богом.

Закликали ви нас для розглянення тієї справи, поступаючи слушно й канонічно. Та я сам ізнемагаю старістю та недугою, хоча я особисто радо прибув би, якщоб Дух св. мене скріпив — а ніщо неможливе віруючим; і це було б з усього найлучче, а нам і приємне, щоб так і вам дечого уділити та самим причаститися благословення. Якщо ж, побіджений недугою, не зможу прибути, даємо вам те, що можемо, як неприсутні.

Вірю, що в вас є й інші гідні настоятельства, в такому великому місті, що й давніше так добре й дуже визначними людьми управлялось. Та з усіх, що в вас є гідні пошани,

жодного не можу поставити перед дуже боголюбивим нашим сином священиком Василиєм (а говорю це немов би Бог був свідком!). Це людина очищена життям і наукою, що чи не одна з усіх, або найлучче, може одним і другим постояти в сучасних обставинах та протиставитись єретичній язикастості.

Пишу це тим, що в священичій, монашій, урядничій та сенаторській чині та й цілому народові. Коли, отже, ви на це погодитеся та наш голос переважить — будучи стільки здоровим та слухним, скільки по Божому був він даний — то буде це так, немов би я особисто там духовно прибув та перебував, чи радше дійсно приложив рук, завіривши св. Духові. Коли ж що інше, а не це сподобається вам і рішили б ви ці справи партійно, або фамілійно, а ворохобна рука знову знівечила б здорову думку, то робіть собі самі без нас, що вам подобається, а ми вже це в собі якось переболіємо.

11.

Євсевієві, єпископові Самосати

Лист Григорія — батька, писаний сином, у тій самій справі.
(У вид. Міня під ч. 42, давніше під. ч. 47).

„Хто дасть мені крила немов голубці“ (Псал. 54, 7) або як оновиться старість моя, щоб міг я прибути до вашої люб'язности заспокоїти моє бажання за вами, виложити душевні скорби та й знайти у вас якусь потіху в бідах? Бо від успення (смерти) блаженного Євсевія єпископа немалий огортає нас страх, щоб ті, що колись засідалися на нашу митрополитальну Церкву та хотіли заповнити її єретичним куколом не використали теперішньої нагоди для викорінення своїми безбожними науками з людських душ побожности, засадженої з великим трудом, та для розбиття її одности, як це зробили вони в багатьох Церквах. Коли ж принесено до нас і листи клиру, якими завзивали мене не опустити їх у тих обставинах, то я, розглянувшись довкруги, згадав про вашу люб'язність та

вашу праву віру й ревність, що її маєте завсіди про Церкви Божі. Тому то вислав я любимого нашого содіякона Євстатія благати вашу достойність та порушити, щоб до всіх своїх трудів про Церкву долучила ще й сучасний, а мою старість успокоїла приїздом та добре устроїла загальнозвісне богочестя тієї православної Церкви, даючи її разом з нами — якщо лише будемо достойні спомогти вас у тому доброму ділі — пастиря по волі Господа, спроможного правити Його народом.

Маємо перед очами людину, що її ви самі знаєте (18). Якщо вдалось би нам знайти його достойним, знаю, що здобудемо собі велику заслугу перед Богом, а народові, що благов нашої помочі, зробимо велике добродійство. Тому знову, як і часто благаю, щоб відкинувши всяке зволікання прибув ти сюди та й випередив ще зимові невігоди.

12.

Єпископам

Лист, в тій самій справі, до єпископів, що з'їхались до Кесарії на вибір єпископа. Викидає їм, що не повідомили його як слід, обіцяє прибути, якщо схочуть вибрати Василя.

(У вид. Міня під ч. 43, давніше під ч. 23).

Які приємні ви й людяні та визначні любов'ю! Закликали ви нас до митрополії, як думаю, щоб порадитись про єпископа. Чую це від вас, хоч ви не повідомили нас, ані чи треба прийхати, ані чому, ані коли. Нагло об'являється нам, що ви пустились у дорогу, так якось немов би ви й не хотіли нас пошанувати та старатись мати за товаришів, але противно перепинити приїзд, щоб навіть обминути послухати нас. Такий то оце ваш спосіб; та ми перенесемо спокійно цю нашу кривду. А наш спосіб інший, а який — виложимо.

І так, інші інших предкладають, кожний відповідно до своїх обичаїв, або вигід, як це в таких справах звичайно бу-

18) Це св. Василій.

нав. Ми ж нікого не можемо поставити вище — бо й не годиться — над всечесного нашого сина Василя, співпресвитера. Бо кого зо знаних нам знайдемо більше досвідченого в житті, або сильнішого в науці та звідусіль виправленого в прегарних чеснотах? Коли вимівкою його слабовитість — то ви не глядайте змагуна, але вчителя. А рівночасно, де ж сила Того, що скріплює та піддержує немічних, якщо взагалі такі бувають?

Якщо такий дасьте жереб то я чи духом, чи тілом буду з вами та помагатиму разом. Якщо ж шляхом переговорів (договорів) схотіли б побідити партії над справедливістю, потішатимемось тим, що нас переочили. Ваша хай буде це справа, а за нас моліться.

13.

Василієві

Лист гратуляційний по виборі Василя на єпископа Кесарії. Пояснює, чому не прибув радше особисто.

(У вид. Міня під ч. 45, давніше під ч. 24).

Коли я довідався, що тебе поставлено на високому троні й Дух св. побідив та й виставив публично світильника на свічник, який і передше не мало вже світив, — признаюсь що зрадів я. Бо й чому ж би це не годилось бачучи, що церковна громада зле мається та й такого потребує провідника? Не прибіг я однак до тебе скоренько та й не прибіжу, а ти сам того від мене не жадай. Найперше ж, щоб зберегти для тебе пошану та щоб не видалось кому, що ти збираєш своїх прихильників, ізза якоїсь недотепности або й проворности, як сказали б обмовники. А далі, щоб і себе самого скріпити та зробити неприступним для зависти. Коли ж, отже, прибудеш — може спитаєш — та й доки зволікатимеш? Аж доки Бог не скаже та й не зникнуть тіні тих, що зараз строять затії та завидують. Знаю добре, що не довго видержать прокажені збо-роняти Давидові вступ до Єрусалиму (II Царств 5, 6).

14.

Йому ж

Лист з кінця 370, або початку 371 р. Григорій дуже досадно відповідає на закид Василя, що погордив другом.

(У вид. Міня під ч. 46, давніше під ч. 10).

Які дрібні для нас твої справи, о, божеська та свята голова! Яке ж то слово вирвалось тобі з поза зубної огорожі? Та й як поважився ти це сказати? Щоб то й я відважився на дещо, хоча б і маленьке! Бо як прийшло тобі це на ум, або як чорнило записало та й папір видержав? О, науки, і Атени, і чесноти, і наукові поти! Мало що не робиш ти мене своїми письмами трагіком! Чи може не знаєш ти нас, чи самого себе, ти — око вселенної, великий голосе й трубо, палато науки? Григорій тебе легковажить? Хто коли на землі подивляв щось у такій мірі, як Григорій тебе? Одна весна серед пір року, одне сонце між воями, один небозвід, що обнімає все, один голос понад усіми — твій, якщо взагалі я спосібний про це судити та й не обманює мене любов, що не думаю. Якщо ж закидаєш нам, що не шануємо тебе відповідно до заслуги, то закидай це й усім людям. Бо ніхто інший гідно тебе не похвалив і не похвалить, хіба ти сам та твоя вимовність, якщоб можна було комусь самого себе хвалити та якщоб це дозволяв нам закон вимови. Коли ж закидаєш нам погорджування, то чому радше не божевілля? А обурюєшся, що ми філософуємо? Дозволь собі сказати, що те одне є вище від твоєї вчености.

15.

Йому ж

Потішає Василя в боротьбі з Антимом за поділ Каппадокії. Лист написаний в 372 р.

(У вид. Міня під ч. 47, давніше під ч. 25).

Зачуваю, що ти непокоїшся задля тих свіжих новшеств та маєш неприємності від тієї софістичної та звичайної зарозу-

мілості „власть імущих“. Бо знав я про зависть та що багато з твоїх близьких глядає свого хісна через тебе та й роздувають іскорку знеохоти. Ото ж я того не боявся, щоб ти в труднощах не зробив щось негідне філософа та негідне ні тебе ні нас.

Тепер же, думаю, покажеться якраз найбільше мій Василій та й та мудрість, що її ти зібрав за весь цей час оправдається, а напасті розвіються немов велика хвиля й ти лишишся ненарушним серед заколоту інших.

Якщо треба, то і я прибуду; може уділю тобі якої ради, якщо взагалі море потребує води, а ти дорадника. На всякий же случай це не буде без хісна для мене та промишлятимемо спільно над спільною нам обом бідой.

Чи не перестанеш ти вже нас лихословити як невихованих, глухих, недружніх та навіть негідних жити тому, що ми поважились відчувати те, що ми потерпіли? Ти й сам не важишся вказати чогось іншого, в чому ми провинились би! Та й ми самі несвідомі чогось, ні малого, ні великого, чим ми тобі зробили б щось злого. Та й щоб ніколи не мали ми такої свідомості! Хіба це одне тільки, що пізнали ми те, що потерпіли; правда - запізно, але таки пізнали. Але обвиняємо в тому престіл твій, як такий, що нагло зробив тебе вищим понад нас. Тому й приємо виправдуючи твої діла та обороняючи перед тими, що добре знають наші колишні й теперішні відносини.

З усього того, що терплю, найбільше смішне, або радше дуже гідне співчуття те, що ті самі й кривдять нас і дорікають, як це тепер нам приключилось. Дорікають інші в інших що хто хоче, відповідно до власної вдачі, або по мірі огіргчення до нас. Найприхильніші — занедбанням та погордженням (нам дорікають) та що ти по використанні нас відкинув, немов найнечистіше та цілком безвартісне знаряддя (посуд), або немов ті підпори луків, що по їх зціпенінні усуваються та уважаються нізащо. Та дозволюмо їм нехай тішаються та хай говорять далі те, що говорять; ніхто не всилі вгамувати свободи

язика. А ти збирай заплату за блаженні, але пусті надії, що їх ти голубив зглядом тих, які тебе й лихословлять за те, що під позором чести ти опоганив нас немов легкодухів та охочих до такого (19). Я ж об'явлю тобі те, що маю на думці; тому не гнівайся на мене. Бо скажу те, що я вже висказав був і з болю, але тепер вже без палкого гніву та не будучи вже так прибитий подією, немов би стратив розум та не знав, що й говорю.

Не купуватиму зброї та не вчитимусь тактики, якої я й передше не навчився — як була лучча нагода навчитися, коли кожний ходив у зброї та шалів (а знав ти недуги недужих!). Тому й не піду походом проти марсового Антима, хоча він не досвідчений військово, будучи неозброєним та невойовничим, а тому більше як хто виставлений на вранення. Радше ти сам з ним воюй, як тобі це подобається. Бо конечність робить часто й слабих войовничими. Або шукай собі вояків, бо ж це він тобі забрав мулів, засівшись у вузькому провалі, немов той Амалик, що не дозволяв вільного проходу Ізраїлеві.

Нам же передусім дай спокій. Бо чому треба нам битися за чужих ссунів і птиці та й таке інше, не інакше як за душі та (церковні) канони? Пощо позбавляти митрополію тої світлої Сазими та обнажувати й об'являти тайні задуми ума, що їх треба держати скритими? Тому ти бодрися й кріпися та обертай все на твою власну славу, немов ріка струмочки, не дбаючи задля чесноти й побожності ні про дружбу, ні про знайомство; з твого ділання не виглядає, щоб ти журився про щось з того, належачи самотньо св. Духові. А ми тільки це зискаємо з твоєї дружби, щоб не вірити вже більше друзям та нічого не ставити вище над Бога (20).

19) Цебто до єпископства. Інші закидали Васи́лієві, що найбільшому свому другові не дав чогось ліпшого, як тільки нужденну Сазиму.

20) В часі писання того листа непорозуміння між друзями дійшло до вершка. Згодом ситуація пічне розпогоджуватися, Григорій успокоїться.

17.

Йому ж

Григорій хвалить своє спокійне життя як ідеал.

(У вид. Міня під ч. 49, давніше під ч. 32).

Докоряєш нам дармуванням і лінивством тому, що ми не обняли твоєї Сазими та й не поводимось як ялось єпископові й не поборюємо себе взаємно, немов собаки за шматок киненої між них їжі. Для мене найбільша активність — це дозвілля. Та щоб ти пізнав дещо з того, що в мене є доброго, то я так дуже славлюся спокійним, приватним життям, що вважаю, що можу бути для кожного мірилом великодушності в тому. Коли б так усі нас наслідували — не мали б Церкви клопотів та й віра не мала б шкоди. яка (сьогодні) стала щитом особистих колотнеч кожного.

18.

Йому ж

Григорій оправдується перед Василиєм та показує, що не заслуговує на викиди Василя. З того самого часу.

(У вид. Міня під ч. 50, давніше під ч. 33).

Як бистро, немов лошачок, підскакуєш ти в своїх листах. Та ніщо в тому дивного, що ти, недавно досягши такої слави, хочеш нам показати, яку то ти знайшов славу, щоб так зробити себе ще більше величавим, немов ті малярі, що малюють саму красу.

Виложити те все, що зробили єпископи та й що стоїть у листі, про який ти так побивався, цебто: звідки ми вийшли, кудю пішли та й до чого дійшли, мені видається далеко обширнішим, щоб могли помістити все те в листі; бо це справа радше історії, ніж апології. Щоб коротко оповісти, то прийшов до нас хоробрий Антим з деякими єпископами, чи то щоб відвідати мого батька (бо це він по собі показував), чи

то щоб розслідувати справи, про парохії, про багна Сазими, про наше свячення на єпископа, і то раз схлібляючи, домагаючись, погрожуючи, то знову обороняючи, докоряючи, похваляючи, описуючи свою округу (церковну) та що треба нам глядіти виключно на нього й що нова митрополія більша. Чому — сказав я — зачисляєш собі і наш город, та ж і ми самостійна Церква, а то ще й мати Церков здавна? — Вкінці відійшов, дуже роз'ярений, нічого не досягнувши, дорікаючи нам Василиянізмом, немов яким Пилипізмом. Чи тим — здається тобі — робимо тобі яку кривду? Не думаю!

Гляди ж як мається діло з листом, що його ти одержав від нас обидників. Виставили до нас синодальне завізвання. Коли я спротивився та сказав, що таке діло для нас зневагою, тоді вони вдруге зажадали, щоб, за моєю поміччю, ви договорились спільно про ті справи. Я взявся до того, щоб не сталося те, що вище, лишаючи все до вашого рішення: чи хочете скликати їх на в'їзд, і де, і коли; а це походило від людини, яка вас шанує, а не зневажає. Коли ж і в тому тобі жодна кривда, то вкажи іншу. Якщо ж ви хочете того довідатися від мене, то наведу вам сам лист Антима, що його вислав до нас, коли займав болота, помимо наших протестів і погров. В ньому докоряв нам і ганьбив та немов співав яку побідну пісню проти нас побіджених. І який змісл має те, що коли ми ізва вас наразилися йому, то вам це не подобається, так немов би ми тим йому сприяли?

Треба було тобі, шановний, скорше про це розвідатися та й нам не докоряти, коли вже не задля іншого, то принайменше тому, що ми старші (21). Коли ж ти так дуже любиш показ і славу та дуже звисока до нас говориш, як митрополит

21) Загально подають як рік народження обох друзів — 330 (приблизно). З того листа виходило б, що Григорій був дещо старший. Віддай не йде тут лише про місяці, але може про два-три роки. При кінці атенських студій (порів. автобіографічну поему) мав Григорій 30 літ (356 р).

до громадян маленького місточка, або до селяхів, то маємо і ми свою повагу (гідність), якої будемо берегти. Це кожному легке, а рівночасно й справедливе.

19.

Нікобулеві

Пересилаючи свої листи, як взірці кореспонденції, долучує і листи Василя. Третій з черги лист у справі взірцевої переписки. Писаний в р. 372.

(У вид. Міня під ч. 53, давніше під ч. 2).

Я завсіди ставив вище за себе великого Василя, хоча йому видавалось якраз навпаки; і сьогодні ставлю його неменше задля самої правди, як і дружби. Тому то поставивши на першому місці його листи, долучую згодом і мої. Бо бажаю, щоб усяди ми були злучені разом, а рівночасно (бажаю) дати приклад помірковання й скромности.

20.

Васплієві

Лист писаний у вересні 372 або й 373 р. В ньому Григорій оповідає про свою оборону Василя перед закидами якогось монаха.

(У вид. Міня під ч. 58, давніше під ч. 26).

Я вважав тебе від самого початку та й сьогодні вважаю за провідника в житті та вчителя догматів і того всього, що хтонебудь назвав би добрим. І коли є якийсь проповідник твоєї слави, то він або цілковито згідний зо мною, або нижчий за мене. Так то підчинила мене собі твоя побожність та й так щиро я тобі відданий! Та й нічого тут дивного! Бо де тісніше співжиття, там і більший досвід, а де повніший досвід — там досконаліше й свідоцтво. І коли маю якусь користь з життя — то це твоя дружба й співжиття. Так я на ці речі задивляюсь та хай би й далі задивлявся! А що зараз пишу —

Св. Василій — Оборонецъ св. Духа.

нерадо пишу, однак таки пишу. Та нехай не буде тобі ізза цього прикро, бо й мені самому дуже було б прикро, якщо б я тебе не переконав, що говорю й пишу не з прихильності.

Багато обвиняє нас, що ми не сильні як слід у вірі, і то ті, що зовсім слушно уважають, що між нами все спільне. А інші то закидають нам явно і безбожність і боязкість; безбожність ті, що думають, що ми неспасенно говоримо, а боязкість ті, що закидають нам удавання. А що ж і пощо говорити про погляди інших? Розкажу тобі, отже, лише те, що скілось недавно.

Була гостина. На гостині було немало знатних та прихильних нам людей, а між ними й один чоловік, що має ім'я та вигляд (ношу) побожного (монаха). Ще й не прийшло до чарки, як бесіда зійшла на нас, як це звичайно водиться на гостинах; піддано їй як кожному іншу випадкову річ. Коли всі тебе прославляли, долучуючи й нас, як однодумців, а навіть говорили про дружбу й про Аteni та про нашу однодумність і згоду, то це саме ров'ярило того філософа. „Та що це — ви?“ — каже він, дуже сильно кликнувши. — „Як дуже ви помиляєтеся та схлібляете! Та, впрочім, хваліть собі тих людей як хочете, я не противлюся. Та, що до головного я не погоджуюся. Хвалять Василя без причини за православіє, без причини й Григорія; бо тамтой зрадив віру своїми бесідами, а цей співзрадив — потураючи їм“. — „Звідкіля це — кажу — ти, чваньку та новий Датане й Авіроне задля твого безглуздя, звідкіля ти приходишся для нас учителем догматів? Як же це ти сам себе робиш суддею таких великих речей?“ — „Приходжу зараз із синоду Євсихія (22) мученика — сказав (та й справді воно так було) — та й там я чув великого Василя, як говорив про речі Божі, про Отця і Сина — знаменито й

22) Відай тут мова про Євсихія кесарійського, знатного роду, що був замучений за часів Юліяна за те, що зруйнував поганський храм фортуни Діло тут про якийсь святочний з'їзд для пошанування пам'яті того мученика.

досконало, як ледви чи хтось інший так добре сказав би, а про св. Духа — невідповідно“. Тут ужив певного порівняння про ріки, що обмивають скали й вижолоблюють пісок. — „А ти, чоловіче честигідний — сказав він глядячи на мене — чому якось то вже явно Духа назвав Богом?“ — І тут пригадав він нам наш висказ на многолюднім соборі про божество, що його приложив я до св. Духа серед окликів присутніх. Бо доки ж держатимемо світильник схований під посудиною! „Він же висказується неясно та якось говорить тільки натяками, а правди ясно не висказує й радше політично як побожно заговорює слухачів, закриваючи своєю вимовністю свою двозначність“.

„Тому, що я — сказав я — живу скритий та многим незнаний та майже незрозумілий що до предмету та способу говорення — то філософую без небезпеки. А його (Василія) слова важніші, бо він замітніший і самим собою і своєю Церквою. Тому й знаним усім стає сказане ним, бо довкруги нього велика боротьба тому, що єретики стараються схопити якесь необережне слово з уст самого Василя, щоб вигнати його з Церкви, його, що одинокий майже залишився ще іскоркою правди та життєвою силою, коли всі довкруги вже побіджені. Зло ж коріниться в столиці (23) та в тамошньої Церкви, немов з якої твердині нападає на цілу вселенну. Отже, тому краще є розглядати правду з певною розвагою й обережністю та треба нам дещо поступитись сучасним обставинам, немов якій хуртовині, ніж щоб нас знищили ізза ясности нашої проповіді. Бо для нас же це жодна страта, тому що з інших висказів ми до цього ж доходимо, щоб пізнати, що Дух св. є Богом. Бо ж і не в звуку слів радше, але в розумінні лежить правда. А противно, Церква матиме велику шкоду задля впертого обстоювання правди однією людиною“.

Присутні такої економії (второпности) не привняли, як простацької та смішної, але ще й на нас накричали, що ми радше

23) В Константинополі.

даємо про нашу боязкість (шкуру), ніж про правдиве вчення. Бо далеко краще є берегти свого правдою, ніж нищити його та приймати чуже ізза такої саме обережності (економії).

А те в подробицях, що я говорив, чи заслухав, та як обурювався я на тих, що змагали до противного, навіть понад міру, та проти мого звичаю — було б забагато розказувати та й рівночасно неконечним. Вислід же нашої бесіди був, що ми їх таки опрокинули. Ти ж нас навчи, божеська й свята голова, аж як далеко нам можна йти в богослов'ї про св. Духа, яких слів уживати, якої обережності, щоб мали ми це готове проти противників. Бо, якщоб я потребував сьогодні щось у тому особисто обучитись, — я, що знаю тебе та твою думку в тій справі, бо й часто я проявив в тому певну віру та навзаєм приймив — то був би я з усіх найбільше тупоумною та підлою людиною.

21.

Йому ж

В тому самому часі Григорій відписує на інший лист Василя, оправдуючись, що зо своєї сторони не дав жодної притоки до образи.

(У вид. Міня під ч. 59, давніше під ч. 27).

Сталось те, чого кожна розумніша людина могла побоюватися. Я однак, пишучи до тебе, не боявся, бо я дуже прямий та простий. Тому засмутив тебе мій лист, як кажу, неслухно й навіть дуже неоправдано (24). Та хоча ти свого жалю не висказав, але й не закрит, хоч як ти мудро це зробив та й немов якоюсь маскою прикрив ти смуток встидом. А я хоч і підступно та злобно це зробив би, то не більше було б мені шкода твого смутку, як правди. Коли ж однак щиро й зо звичайної зичливости — то обвинятиму мої гріхи, а не твоє по-

24) Йде тут, відай, про справи попереднього листа, в якому Григорій виложив, як то він боронив Василя та його обережність у вченні про св. Духа.

чування. А ще до того, коли направити це було б далеко краще, ніж стати зненавидженим у тих дорадників. Що, отже, тобі треба робити — ти й сам побачиш, бо можеш і іншим те саме порадити. Я ж, якщо Бог дозволить, радо прибуду до тебе та співборотисьму та промовлятиму, що лише в моїх силах, на з'їздах. Бо хто ж відказався б? Або хто не відважився б під тобою і з тобою промовляти й боротись за правду?

22.

Йому ж

Лист по думці одних з 364 р., по думці ж інших з 371 р. Григорій оправдується, що не міг прийхати, хоч обіцяв, ізза недуги матері.

(У вид. Міня під ч. 60, давніше під ч. 4).

Щоб виповнити твоє доручення — частинно залежить від нас, а в часті, думаю, більшій — від твоєї прихильности (побожности). Від мене залежить бажання й готовість; бо ми й коли іноді не втікали від твоїх з'їздів (синодів), але завсіди на них прибували. Тому й зараз ми того тимбільше бажаємо.

Від твоєї ж святости залежить упорядкувати наші справи. Бо я тепер сиджу при пані-матці, що вже від довшого часу лежить недужа. І якщо не буде небезпеки залишити її в непевному стані — не занехаємо, вір мені, явитися. Ти ж старайся лише молитвою допомогти їй до здоровля, а нам у подорожі.

23.

Григорієві з Нісеп

Лист писаний на початку 379 р, по смерті Василя. Спіячуває з осироченим братом та виправдується, що не міг прибути на похорон ізза недуги.

(У вид. Міня під ч. 76, давніше під ч. 37)

І це ще було заховане для мого нужденного життя, щоб слухати про смерть Василя та подорож тієї святої душі, що відійшла від нас, щоб піти до Господа, про що ціле життя тільки й думав! Але мені крім іншого ще й це відняли, задля моєї те-

Кападокійців Слава

перішньої дуже небезпечної недуги, що не міг я обняти ті святі останки й побути з тобою, як годиться філософові, та й спільних наших друзів потішити. Бо коли бачимо таке осирочення Церкви, позбавленої такої слави та обдертої з такого вінка — то тяжко приходитьсь розумному еству глядіти на це зором та слухом слухати.

А ти, здається мені, хоч багато маєш друзів та слів для потіхи, то від нікого не можеш так потішитися, як від самого себе та згадки про нього. Бо ви стали всім іншим прикладом філософії (побожности) та немов якимось духовним правилом помірковання в речах приємних, а терпеливості в речах прикрих. Бо ці дві речі знає філософія: в добробуті поводитися умірковано, а в нещасті чесно. Таке то ми до вашої всечесности.

А мене, що це пише, який потішить час, або слово? Хіба твоє товариство та (дружня) розмова, що її замість усього іншого залишив нам цей Блаженний, щоб бачучи в тобі його, немов у гарному й прозорому зеркалі, думали ми, що маємо ще його.

24.

Теодорові (з Тіянш)

Лист писаний коло Пасхи 382 р. Пересилає „Філокалію Орігена“, споряджену ним і Васи́лієм.

(У вид. Міня під ч. 115, давніше під ч. 87).

Приємно мені, що випереджуєш і свята, і лист, і передусім час, щоб скоренько побажати нам завчасу свят. Отже, це все знак твоєї доброзичливости. А ми даємо навзаєм те, що маємо найбільше — молитви.

А щоб мав ти і якусь пам'ятку від нас — то пересилаємо тобі від нас і від святого Васи́лія книжочку Орігенової філокалії, в якій є збірка хосенних для науковців речей (25).

Прийми це й користай, а нам дай довідку цього хісна, користаючи і зо студій і з св. Духа.

25) Зложили цю збірку оба друзі десь в 360/1 рр.

III

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ: ПРО СЕБЕ САМОГО

Про своє життя

Подаємо виїмки автобіографічної поеми св. Григорія. Поема написана десь в році 381, по повероті з Константинополя. Про св. Василя згадує Григорій у зв'язку з атенськими студіями, із своєю втечею з Назіанзу на пустиню, а головню в зв'язку з висвяченням його на єпископський престіл місточка Сазими. Це останнє згадує він дуже гіркими словами та гірко висказується про дружбу взагалі.

Відтак Атени й науки. Про інше ж тамошнє
хай інші говорять; як у божім страху
ми проживали — перші між першими в освіті,
як серед молодості квіту та поривів відваги,
коли інші з друзями шаліли,
там життя спокійне ми проводили.

(Немов джерело, думаю, між морськими водами
гіркими — солодке, як каже повір'я).

Ні не потягнули нас ті, що ведуть до згуби,
бо самі ми друзів на ліпшу дорогу тягнули.

Але ще й таке благо зділав мені Господь:

Привів і злучив мене з мужем наймудрішим,
що життям і знанням був понад усіми.

Хто він? — Певне згадаєте легко!

Був це Василій, велика підмога нашого століття.

Його у науці, в домівці та й в раді

мав я за друга; а коли треба й хвалитись:

були ми пара знана у Гелладі.

Все було в нас спілка, і душа єдина

двох тіл з'єднала розбіжність.

А що зокрема з'єднало нас в спілку —

„Василіє, Христова велика похвало...“

це був : Бог і бажання речей доскональших.
А як дійшли ми аж до такої одваги,
що серця глибини ми собі розкрили,
ще більше взаємно любов'ю злучились.
Бо одностудність — завдатком спокуси.
Що ж далі ? Батьківщина й життєві дороги.
Бо вже багато зужито часу на освіту.
Вже майже тридцятка була мені віку.
При тому пізнав я і любов велику
та славу, якою втішались в співучнів.
Бо прийшла пора, а з нею і збільшення труду.
Треба було обіймів та й промов жалібних
на відхіднім ; до споминів — піджоги.
Йому таки уступили, хоч і в трудом,
навівши багато до від'їзду зглядів.
Мені ж ще й сьогодні кануть сльози
на заколоту тодішнього спомин.
Всі бо в великим поспіхом мене обступили :
чужинці, знакомі, учителі, друзі;
клятьбами, риданням, примішавши сили,
(бо любов казала поважитись і цього)
насилу спинили ; щоб і не лучилось,
казали, не пустять звідсіля ; та й не годилось,
щоб через мене славні Атени потерпіли шкоду.
Тому дадуть мені жеребом науковий уряд.
Тут я й подався (бо ж треба хіба було дуба,
щоб встоятись таким сльозам і мовам)
та не зовсім, бо манила мене рідна країна,
вірою знатна майже над всіми під сонцем,
а в ній філософувати здавалось нам раєм.
Та й батьки старенькі, обтяжені віком.
То ж ув Атенах вже мало проживав я часу
та немов злодій тайком готовив утечу.
Прибув, дав показ освіти, мов якій недужі

віддався тим, що ждали цього немов сплату.
Бо не журився я про оплески та голосну славу,
ні про дурощі чи й про гнучкі деклямації,
що ними втішались софісти на молодиків зборах...

Далі оповідає Григорій свої пляни що до життя самітника, згодом описує свої подорожі та настоювання батька Григорія, щоб йому помагав у пастирському уряді, як єпископ-помічник.

Батько мій, хоча дуже докладно
знав мою думку, сам не знаю звідки,
батьківською може зрушений любов'ю,
(а сильна любов, як злучена з владою!),
щоби зв'язати мене ще оковами Духа
та щоб почитити тим, що мав найлучче,
нахиляє насильно до другого трону.
Так то я отже потерпів насилля
(бо інакше назвати цього ще не можу
та й Дух святий хай мені пробачить
того настрою), але сейчас усе я покинув:
друзів, батьків, батьківщину й рідних
та немов віл, що зором коротким побитий,
пішов я до Понту, там на смуток ліку
шукати собі в найлуччого з друзів,
що там вправлявся на розмовах з Богом,
закритий димом (облаком), мов давній з пророків.
Був це Василій, що вже між янголами сьогодні.
У нього то лікував я сумування духа.

Повернувши згодом з Понту, від Василя, Григорій помагає батькові, невдоволений з розбитих плянів та розжаліблений смертю брата. По виборі Василя на кесарійського митрополита на Григорія впав новий, немилий йому тягар — став єпископом Сазими.

Прийшов раз до нас (замовчу про спосіб,
щоб не виглядало, що говорю хулу

на людину, яку що тільки хвалами обсилав),
хай буде, що прийшов наймиліший з друзів —
Василій (що ж я не говорю ! але таки скажу),
другий мій батько, але більше строгий.
Бо тамтого треба було зносити й тиранію,
а цього не примус, але побратимства ласку,
яке принесло шкоду, а не визвів з лиха.
Не знаю, чи радше мої я провини,
що так часто мене досвідчили,
обвинятиму, бо кипить усе новим бодем
те, що лучилось, чи може твою пиху,
найкращий із смертних, якої трон хіба тебе вивчив.
Бо ізза інших, найвищих навіть студій,
ти сам ніколи не поваживсь нас покорити.
Отже передше, найкращий, ти й не чванився,
а як і чванився б, то дознав би від знавців
нас обох — догани й безстороннього суду.
Що ж отже з тобою скоїлось ? Чому так нагло
нас ти відкинув ? Хай би в житті і загинув
закон побратимства, яке так пошановує друзів !
Вчора ще були ми лвами, сьогодні ж
я став машкарою, для тебе ж і лева замало !
Як справді на всіх (піднесеним скажу я словом)
так задивлявся ти друзів, для мене того не треба,
якого колись над друзів усіх ти поставив,
ще заки піднявся, залишивши все інше на долі.
Чому волнуєшся, жертво ! Силою коня повздержи !
Та знову до ціли промова. Став він
для мене обманцем, той, що в іншим без лести,
що почувши від мене, а говорив я це часто,
що все мені байдуже, готов я навіть на гірше :
бо якщоб батьки мої життя залишили,
то й я залишив би, прямо сказавши, все діло,
щоб і мені дещо скористати з бездомної життя,

дуже легко стаючи громадянином на кожному місці.
Коли почув це та хоч і погодився з тим словом
рівночасно примусив мене до єпископського трону,
він враз із батьком, двічі мене в тому обманувши.
Та не скоріш безпокійся ти, аж дознавшись всього.

Далі описує Григорій Сазиму і то дуже темними красками та робить
песимістичні висновки про дружбу.

Таке то дали Атени, спільні наукові труди,
спільна криша над спільним ліжком і столом,
одна в обох не подвійна думка: Геллади подив,
та й подана правиця, щоб світ залишити в спілку,
щоб спільним життям у двійку зажити для Бога,
а науку присвятити лиш для премудрого Слова.
Усе розбилося, все вкинено в болото,
давні ж надії і мрії розвіяні вітром!
Кудю б податись? Звірі, чи мене не приймете?
У вас бо вірности більше, як мені здається.
Таке то воно було зо мною, коротко сказавши.

Опісля св. Григорій описує широко свої труди в Константинополі,
не згадуючи вже більше про померлого друга.

IV

ЕПІТАФІЇ

1.

Навкратієві, братові великого Василя

Коли рибацькі сіті звільняв з підводної скелі
Навкратій, втягнули його у воду річній крутежі;
І так їм не допоміг і сам заплутався. І як це сіть
замість ловлі зловила рибалку? Скажи, слово!
Навкратій, чистої житні мірило, як припускаю,
Із вод із благодаттю витягнув і кончину.

2.

Інший

Помер Навкратій від зависного річного крутежу,
заплутаний в'язами затопленої сіті,
щоб ти навчився: марними втіхи сучасної житні,
з якої іскоплено цього скоробіжного коника.

3.

Інший

Навкратій заплутаний у в'язи поплутаної сіті,
Із в'язів цього життя рибальством розплутався.

Ємелії, матері великого Василя

Померла Ємелія! І хто ж сказав би? Та, що стільки
й таким дітям дала світло житні,
синам і дочкам, дівам і замужнім:

Одинока з людей мати добрих і многих діточок.
Трьох бо у неї священників звісних, сама ж священника
подруга; а інші — немов небесне військо!
Подив мене огортає глядіти на це Ємелії насліддя
й таке повне багатство великого лона.
Коли ж назвав я її: Христова нива, свята кров
Ємелії, — то сказав небагато: такий то вже корінь.
Така то твоєї побожности свята нагорода, Найшляхет-
ніша:
Слава твоїх діток, що з ними одне ти мала бажання.

Великому Василюві на похорон, або й на могилу

1.

Тіло без душі житиме скорше, ніж я без Тебе,
Василіє, Христовий слуго, друже — думав я.
Але я пережив це й лишився. Чого ж ще жду? Чому
не забереш мене
й не примістиш з собою між блаженних хорами?
Ні, не залиши мене, клянусь могилою, а я ніколи тебе
не забуду, навіть якби й хотів. Ось таке Григорія слово.

2.

Коли Василеного богомудрого духа забрала
Трійця, коли він радо звідси відлинув, —
то його відходом тішилось ціле небесне воїнство,
а ридав цілий Кападокійський город.
Не лише цей, але й світ увесь голосно кликав: погиб
окличник!
Погибла мира чудного сполука!

3.

Світ цілий противними науками ганебно

зоворушився, насліддя рівносильної Тройці.
Гей! Гей! А Василія рикаючі уста замовкли.
Збудись! на твое бо слово перестане буря,
або твоїми жертвами. Ти бо одинокий рівно засіяв
і в житті наукою і життям в науці.

4.

Один Бог во вишніх. Одного ж гідного архиерея
побачило покоління наше, тебе Василіє,
голосного вісника правди, ясне око
християн, блискучого красою душі.
І сьогодні ти Понту й кападокійців велика слава!
Благаю, заступись за світ — принося жертви.

5.

Тут Василієвого Василія, архиерея,
положили мене кесарійці, Григорієвого друга,
якого від серця любив. Дав би йому Бог щастя,
але й що скорше досягнитись життя
як і наше. Бо ж який хосен на землі пробувати
нидіючи, небесної пам'ятливий дружби?

6.

Хвилинку тільки жив ти на землі, а все Христові
дарував ти: душу, і тіло, і слово, і руку,
Василіє, Христова велика похвало, підпоро єреїв,
сполюко розбитої на часті правди.

7.

Науки! Дружби спільної домівко! Любі Атени!
О, божеського давнішого життя спільноту!
Знайте, що Василій до неба, як і бажав, полинув,
Григорій же на землі, а на уста йому вложено пута.

8.

Кесарійців велика поемо, пресвітлий Василю!
Твоє слово — громом, життя ж — громова іскра.
А однак ти лишив таки святу катедру, бо так хотів
Христос, щоб злучити тебе що скорше з блаженними.

9.

Усі пізнав ти Духа глибини та й усю
земську премудрість. Сам же був ти живим приносом.

10.

Лиш вісім літ, богомудре, держав ти правління народу.
І це одинок з твоїх діл, Василю, — маленьке.

11.

Пращай Василю! І хоч зовсім ти нас покинув,
від Григорія тобі письмо це намогильне.
Ось тобі й слово, що його ти любив. Мій же це довг,
Василю,
дружби та найнещасливіший тобі подарунок.

12.

Я — Григорій, приніс порохам твоїм, Василю,
оцих дванадцять епіграм.

Макрині, сестрі святого Василія

Порох я скриваю знатної дівиці; а може вже знаєш
про неї?
Про Макрину — Ємелії великої первородну дитину.
Колись закрита перед очами всякого мужа, сьогодні
одна
на устах усіх та й славлення з усіх посіла найкраще.

Теосевії, сестрі великого Василя

І ти, Теосевіє, шляхетної Ємелії чадо,
Григорія великого справдішня подруго.
Тут у святу вступила ти землю, підпоро жіноцтва
святого; з життя ж відійшла ти завчасно.

СПИС СВІТЛИН

Подаємо деякі дані про поміщені в книжці образи.

Обкладинка — горіюча геленська колонна. В тому символі бачив св. Єфрем св. Василя та чув пояснення: „**Такий є Великий Василій**“.

- ст. II: 1. „**Св. Василій Великий**“. Кисти Сільверія Каппароні, знаходиться в капітульній залі монастиря ОО. Василян в Гроттаферраті.
- ст. XIII: 2. „**Св. Григорій Богослов — друг Василя**“. Із книги „Життя Святих“ о. Е. Теодоровича ЧСВВ, Жовква 1912, ст. 317.
- ст. XXI: 3. „**Св. Григорій — Константинопольський архієпископ**“. Із книги: „*Sancti Gregorii Nazianzeni, cognomento Theologi OPERA, ed. Venetiis 1753*“, де сказано: „із старинної ікони св. Григорія“.
- ст. 1: 4. „**Св. Григорій Богослов**“. Заставка із книги „Життя Святих“ о. Е. Теодоровича, ст. 310.
- ст. 4: 5. „**Родове дерево св. Василя Великого**“. Образ мальований на дереві, Рим, у Колегії св. Василя.
- ст. 11: 6. „**Святі Батьки і діти**“. Гравюра. Про авторів подані такі дані: „*Jo. Paulus Melchior, int; Jo. Bapt. Sintes scul. Rom. sup. lic.*“.
- ст. 16: 7. „**Св. Макрина, сестра св. Василя**“. Образ у василіянським монастирі в Гроттаферраті, кисти о. Григорія Стассі; приміщений між цілим рядом ікон на монастирському коридорі.
- ст. 24: 8. „**Василій і Макрина — основники монашества на Сході**“. Образ кисти знаного основника Гроттаферратської малярської школи, о. Григорія Стассі. Знаходиться в монастирі СС. Василян, латинського обряду, в Альбано (коло Риму).
- ст. 33: 9. „**Св. Василій — чернець**“. Гравюра з XVI ст. Із книжки: „*Pourtraits et Vies des Hommes illustres, grecs, latins et payens, par André Thevet, Angoumoisien, Paris 1584*“. Подав у своїй публікації про св. Василя Stanislas Giet.

- ст. 39: 10. „Св. Василій з братом і сестрою“. Св. Василій В., св. Григорій Нісський і св. Макрина. Образ кисти мистця С. Томасі (1737 р). Знаходиться над бічним престолом у Гроттаферратській монастирській базиліці.
- ст. 45: 11. „Св. Василій — митрополит Кесарії“. Із книги: „*S. P. N. Basilii Magni Archiepiscopi Caesareae Cappadociae opera omnia...*, vol. I, Parisiis 1628“, де зазначено до образу таке: „Із старинного рукопису вельми християнського короля, присвяченого перед 700 літами імператорові Василієві Македонцеві, цю ікону вирив у міді й видав Петро Фрізоніус“.
- ст. 51: 12. „Св. Василій — церо св. Духа“. Образець загальнопоширений у Василіянському Чині. Незвісного автора.
- ст. 59: 13. „Св. Василій — оборонець правовір'я“. Образ над престолом св. Василія В. в базиліці св. Петра (Рим), кисти Петра Сублейрас, (1745). Оригінальний твір зараз в церкві св. Марії Ангельської. В базиліці св. Петра — мозайка. Представляє стрічу св. Василія з Валенсом, у храмі в Кесарії (гл. ст. 58).
- ст. 61: 14. „Уздоровлення царевича“. Із книги „Життя Святих“ о. Е. Теодоровича ЧСВВ, ст. 38.
- ст. 65: 15. „Св. Василій — єрарх єрархів“. Образ кисти Сільверія Каппароні (1882), по правій стороні головного вітвара в Гроттаферратській базиліці.
- ст. 69: 16. „Св. Василій — Митрополит небесного Єрусалиму“. Образ над престолом св. Василія в церкві св. Сергія і Вакха, при монастирі ОО. Василіян у Римі, роботи мистця Ігнатія Чеккаріні (1740–1).
- ст. 72: 17. „Св. Василій — законодатель законодателів чернецтва“. Образ з луврської пінакотеки (Париж), кисти Франціска де Геррера, т зв. Старшого (1576–1656), з севільської мистецької школи. Образ носить заголовок: „Св. Василій диктує свою науку“.
- ст. 79: 18. „Св. Василій — Учитель Церкви“. Образ, відай, якогось новішого Василіянина.
- ст. 87: 19. „Св. Василій — Отець Церкви“. Образ із каплиці св. Ніля в Гроттаферратській базиліці, кисти Домініка Зампієрі (1581–1641), званого „Доменікіно“, з больонської мистецької школи (1610).
- ст. 93: 20. „... і молиться за нарід“. Фрагмент великого образу

на склепінні в захристії Гроттаферратської базилики, кисти Петра Анджелетті (1782).

- ст. 94: 21. „Останні хвилини й науки св. Василя“. Заставка.
- ст. 113: 22. „Св. Василій — законодатель чернецтва“. Запрестольний образ у церкві св. Василя В. в Римі (при тотожній Колегії).
- ст. 133: 23. „Св. Василій — Оборонець св. Духа“. Образ на бічній стіні в домовій капличці Гроттаферратського монастиря. Кисти о. Гр. Стассі.
- ст. 138: 24. „Кападокійців Слава“. Фрагмент образу під ч. 8.
- ст. 141: 25. „Василіє, Христова велика похвало...“. Образ незнаного мистця. Копія, чи оригінал (?) на мідяній блясі знаходиться зараз у Генер. Конзультора Василянського Чина в Римі, о. Йосифа Заячківського.
- ст. 150: 26. Фрагмент образу під ч. 22.
-

З М І С Т

	ст.
Передне слово	V

СВ. ГРИГОРІЙ З НАЗІАНЗУ

1. Батьківщина й батьки.	VII
2. Освіта Григорія	VIII
3. Атени	IX
4. Християнська аскеза й геленська освіта	X
5. Поворот до Назіанзу	XII
6. Григорій Царгородським архієпископом	XV
7. Поворот до Кападокії й останні літа життя	XVIII
8. Письменні твори св. Григорія Богослова	XIX
9. Намогильне слово в честь св. Василя Великого	XXII
10. Джерела й бібліографія	XXIV

НАМОГИЛЬНЕ СЛОВО В ЧЕСТЬ ВАСИЛЯ ВЕЛИКОГО АРХІЄПІСКОПА КЕСАРІЇ КАПАДОКІЙСЬКОЇ

1. Вступ (¹)	1
2. Григорій оправдується за спізнення	2
3. Предки св. Василя	3
4. Батьківське насліддя	6
5. Переслідування	6
6. Василієві предки — скитальці за віру	7
7. Їхня віра й надія на поміч з неба	8
8. Боже Провидіння й поганські оповідання.	9
9. Батьки і діти	10
10. Визначність батьків Василя	13
11. Образовання в світських науках.	14
12. Хлоп'ячі літа й науки Василя	15
13. Василій в Кесарії.	17

1) Усі заголовки-розділи „Намогильного Слова“ — додані перекладчиком до нумерованих розділів вид. Міня. При „інших писаннях“ — переложені дослівно заголовки вид. Міня. —

	ст.
14. В Константинополі й в Атонах	18
15. Стріча обидвох Кападокійців	19
16. Початок дружби Григорія з Василієм.	20
17. Закріплення обопільної дружби	21
18. Василій в Атонах	23
19. Дві любові	23
20. Життя і наука обидвох друзів	25
21. Їх — « дві дороги »	26
22. Тодішня їхня слава	27
23. Наука й обичайність Василія	28
24. Поворот у рідні сторони	30
25. Подорожі й почесні Василія	31
26. Тяжке положення Східньої Церкви	32
27. Поведення Василія	34
28. Василій і Євсевій	35
29. Василій у Понті	36
30. Атаки Валенса на Церкву	36
31. Поворот до Кесарії	38
32. Оборона правовір'я	40
33. Співпраця з Євсевієм.	40
34. Голод у Кесарії	41
35. Василій рятує Кесарію	42
36. Василій — другий Йосиф	44
37. Василій єпископом Кесарії.	44
38. Чесноти кесарійського єпископа.	46
39. Василій і його друг Григорій	47
40. Василій — душпастир.	48
41. Свідомість суспільного обов'язку	49
42. Журба про загальне добро.	49
43. Полемічна діяльність	50
44. Валенс у Кесарії.	52
45. Перські походи і похід Валенса.	52
46. Перші кроки Валенса	53
47. Невдача Валенса в Кесарії.	54
48. Василій і Модест.	55
49. Мужність Василія.	56
50. Поведення гідне єпископа	57
51. Перемога Василія	57
52. Цар у храмі	58
53. Розмова Василія з Валенсом	60

	ст.
54. Засуд Василя і недуга царевича	60
55. Уздоровлення намісника	62
56. Василій і намісник Понту	62
57. Двобій духа й оборона	63
58. Спів єрархів та поділ провінції	66
59. Поладнання спору	67
60. Василюві чесноти: убожество	68
61. Поміркування	70
62. Дівичість та чернече життя	71
63. Добродійні заведення — «Василія»	73
64. Праведна поведінка Василя	75
65. Вимова та наука Василя	76
66. Вага його письм	77
67. Огляд його письменницької творчости	78
68. Обережна боротьба з єретиками.	80
69. Василій — оборонець божества св Духа	81
70. Василій і праведники перед потоном.	82
71. Василій і старозавітні патріярхи	83
72. Василій і нападки патріярхів	84
73. Василій і царі вибраного народу	85
74. Василій і пророки	86
75. Василій та Йоан Предтеча	86
76. Василій і Апостоли	88
77. Зовнішній вигляд Василя	89
78. Останні хвилини.	90
79. Смерть св. Василя Великого	90
80. Похорон Святого.	91
81. Спільна похвала Василюві	92
82. Закінчення і благання.	92

ІНШІ ПИСАННЯ СВ. ГРИГОРІЯ ПРО СВ. ВАСИЛІЯ

ПРОМОВИ СВ. ГРИГОРІЯ БОГОСЛОВА ДО І ПРО СВ. ВАСИЛІЯ

1. Оборонна промова перед батьком Григорієм, у присутності Василя, по висвяченні на єпископа Сазими »	97
2. Про самого себе, про батька і про великого Василя, повернувши з утечі »	99
3. Його ж до Григорія з Нісси, брата великого Василя, що прибув по хіротонії »	101

4. Гомілія з нагоди свячення Євдалія на єпископа доарського .	ст. 104
5. Намогильне слово в честь батька, в присутності Василя .	105

ЛИСТИ СВ. ГРИГОРІЯ ДО І ПРО СВ. ВАСИЛЯ

1. Другові Василюві	111
2. Йому ж	111
3. Василюві	112
4. Йому ж	115
5. Йому ж	117
6. Василюві	118
7. Євсевію, єпископу Кесарії	119
8. Василюві	120
9. Великому Василюві	121
10. Кесарійцям	122
11. Євсевію, єпископу Самосати	124
12. Єпископам	125
13. Василюві	126
14. Йому ж	127
15. Йому ж	127
17. Йому ж	130
18. Йому ж	130
19. Нікобулеві	132
20. Василюві	132
21. Йому ж.	136
22. Йому ж	137
23. Григорію з Нісси	137
24. Теодорові (з Тіани)	139

ІСТОРИЧНІ ПІСНІ: ПРО СЕБЕ САМОГО

Про своє життя.	140
-------------------------	-----

ЕПІТАФІ

Навкратію, братові великого Василя	146
Ємелі, матері великого Василя	146
Великому Василюві на похорон, або й на могилу	147
Макрині, сестрі святого Василя	149
Теосеві, сестрі великого Василя	150
Спис світлин	151

Виправлення друкарських помилок

ст.	рядок	є	має бути
	(з гори)		
XIV	22	лія, усамостійнив	лія, який і усамостійнив
XIV	27	трудношах	труднощах
XV	1	єпископам	єпископом
4	2	гороїв винав	героїв випав
28	12	второпний.	второпний,
73	9	заведепня	заведення
98	13	втотопности	второпности
101	24	но хіротонї	по хіротонїї
103	25	можі	може
110	8	(Даві	(Далі
112	6	нече	нете
115	31	мум	шум
115	32	шимом	шумом
128	по 13	-----	шумом

16.

Йому ж

Лист з кінця 372 р., по висвяченні Григорія на єпископа Сазими, що стало причиною нового непорозуміння між друзями. (У вид. Міня під ч. 48, давніше під ч. 31).

128	30	дорікають	дорікають
158	по 18	-----	16. Йому ж 128

